

Fale Alea 'o Tonga

KO E MINITI 'O E

FEME'A'AKI

'A E

HOU'EIKIMĒMIPA

'O E

FALE ALEA 'O
TONGA

FIKA	7
EFIAFI	Mōnite, 12 Mā'asi 2018

Fai 'i Nuku'alofa

HOU'EIKI MĒMIPA 'O E FALE ALEA

'Eiki Sea Fale Alea

Lord Fakafanua
Tongatapu

'Eiki Fakafofonga Nōpele, Vahefonua

Hou'eiki Minisitā Kapineta

'Eiki Palēmia

Samuela 'Akilisi Pōhiva

'Eiki Tokoni Palēmia

Semisi Lafu Sika

'Eiki Minisitā Fonua, Ngaahi Koloa Fakaenatula

Lord Ma'afu Tukui'aulahi

'Eiki Minisitā Pa'anga & Palani Faka Fonua

Dr. Pohiva Tu'i'onetoa

Eiki Minisitā Fēfakatau'aki, Konisiuma, Fakatupu Koloa,

'Ilo Fo'ou & Ngāue 'a e Kakai

Dr. Tu'i Uata

'Eiki Minisitā Polisi & Tāmate Afī, Tānaki Pa'anga & Kasitomu

Māteni Tapueluelu

'Eiki Minisitā Lao & Pilisone,

Sione Vuna Fa'otusia

'Eiki Minisitā Ngoue, Me'atokoni, Ngaahi Vao'akau, Toutai

Sēmisi Tauelangi Fakahau

'Eiki Minisitā ki he Fakamatala 'Ea, Ma'u'anga Ivi &

Ma'u'anga Fakamatala

Poasi Mataele Tei

'Eiki Minisitā Mo'ui & Kautaha Pisinisi 'a e Pule'anga

Dr. Saia Ma'u Piukala

'Eiki Minisitā Ako & Ako Ngāue

Penisimani 'Epenisa Fifita

Hou'eiki Fakafofonga Nōpele

Lord Tu'ivakanō
Tongatapu.

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1

Lord Ma'afu
Tongatapu

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2,

Lord Vaha'i

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 3
Tongatapu

Lord Tu'ilakepa

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1 Vava'u.

Lord Tu'i'afitu

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2 Vava'u.

Lord Tu'iha'angana

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1 Ha'apai

Lord Nuku

'Eiki Fakafofonga Nōpele 'Eua

Lord Fusitu'a

'Eiki Fakafofonga Nōpele Ongo Niua

Kau Fakafofonga Kakai

Fakafofonga Kakai 3, Tongatapu

Siaosi Sovaleni

Fakafofonga Fika 5, Tongatapu

Losaline Ma'asi

Fakafofonga Fika 11, 'Eua

Tevita Lavemaau

Fakafofonga Fika 12, Ha'apai

Mo'aleFinau

Fakafofonga Fika 13, Ha'apai

Veivosa Taka

Fakafofonga Fika 15, Vava'u

Sāmiu Kuita Vaipulu

Fakafofonga Kakai 17, Ongo Niua

Vātau Hui

asenita

Fakahokohoko

Fale Alea 'o Tonga.....	6
Lotu.....	6
Ui 'a e Fale	6
Poaki	6
Me'a 'Eiki Sea.....	6
Me'a Sea Kōmiti Kakato	7
Alea'i Lao Fakaangaanga fika 4/2018.....	7
Tokanga 'oku ngali fa'ata Kupu 2 Lao Fakaangaanga fika 4/2018	7
Tokanga ki he 'uhinga fakatonutonu ki he tefito'i Lao Fakaangaanga fika 4/2018	8
Tokanga ki he founga to'o levi he fe'ave'aki mo e fakahū pa'anga	8
Tokanga toe kau to'o levi mei he 'akauni <i>saving</i> he pangike.....	10
Taukave Pule'anga ko e fakatonutonu pē ki he hingoa fo'i Lao Fakaangaanga fika 4/2018	11
Tokanga ki he ta'efakalao tănaki pa'anga ki he sipoti	14
Fokotu'u fakapekia lao sipoti kae mai lao fo'u ke fakalalakaka'i sipoti.....	14
Fakama'ala'ala Pule'anga ki he liliu e lao ki he fakalalakaka e sipoti.....	16
Fokotu'u ta'efakalao tănaki levi pea ke fakapekia Lao fakatonutonu ki he sipoti.....	16
'Ikai tohi'i mahino he Lao Tănaki Levi he Fakafetongi Pa'anga ko e fakataumu'a ki he sipoti 2018.....	17
Fokotu'u kuo 'osi fokotu'u <i>institute</i> e sipoti pea ke pāloti'i e lao.....	17
Poupou ke tali lao fakatonutonu ki he sipoti ke tokonia MIA mo e fānau he sipoti	18
Tokanga ki he paasi e lao ki he taumu'a kehe pea to e liliu ki he 'uhinga kehe.....	19
Taukave Pule'anga malava pē ke liliu, fakatonutonu mo tănaki ki ha lao	19
Ke fakatokanga'i hoha'a fekau'aki mo e tokanga 'oku to'o e levi mei he kakai.....	26
Tokanga ki hono fakatonutonu 'o e kupu 10 Lao Fika 4/2018	28
Tokanga ki he fakaikiiki fē sipoti 'e tokoni ke fakalalakaka'i he tănaki levi.....	30
Poupou ke tali Lao ki hono fakalalakaka'i e sipoti ke fakaivia sipoti he fonua	31
Tokanga ke 'oua fai ha pāloti e lao kae fai pē ha femahino'aki.....	34
Fakahā Pule'anga 'e fakatotolo'i pehe 'oku tănaki levi mei he kakai.....	35
Kole ke toloi Lao Fika 4/2018 kae ngāue ki ai Kōvana Pangikē Pule	36
Fakafoki fokotu'u ke 'ave ki he kakai Lao Fika 4/2018.....	41
Tu'utu'uni Sea ke pāloti'i Lao Fakaangaanga fika 4/2018.....	42
Kole ke pāloti'i fokotu'u Fakafofonga 'Eua fekau'aki mo e Lao Fakaangaanga fika 4	43

Kole ke faka'apa'apa'i Tohi Tu'utu'uni Ngāue 'a e Fale.....	43
Pāloti'i 'o 'ikai tali fokotu'u ke mohetolo e Lao Fika 4/2018.....	44
Pāloti 'o tali Lao Fakaangaanga Fika 4/2018.....	45
Alea'i Lao Fika 5/2018.....	45
Kole fakama'ala'a ki hono Lao Fika 4 kae fakapekia Lao Fika 5/2018.....	46
Fakama'ala'ala Lao Fakaangaanga Fika 5/2018.....	46
Fehu'ia e lelei 'o e Lao Fakaangaanga fika 5/2018.....	46
Fokotu'u 'oua fakapekia Lao Fakaangaanga fika 5/2018.....	48
Tui Pule'anga fu'u ta'efakapotopoto ke tali Lao Fakaangaanga fika 5/2018.....	49
Poupou ke fakaava faingamalie kau 'inivesi muli ke tokonia mai e fonua	49
Taukave Pule'anga 'osi 'i ai pe ngaahi faka'ai'ai ki he kau muli ke 'inivesi he fo'i lao	50
Fokotu'u ke holoki hifo monū'ia 'ave ki he kau 'inivesi kae mo'ui pē fo'i lao	51
Poupou ke fakapekia fo'i Lao Fakaangaanga fika 5/2-018 he kuo pekia taumu'a tefito'i lao	53
Pāloti 'o tali Lao Fakaangaanga Fika 5/2018.....	54
Līpooti e ngāue kuo lava he Kōmiti Kakato	55
Pāloti'i 'o tali lao Fakaangaanga fika 4/2018	55
Pāloti'i 'o tali Lao Fakaangaanga fika 5/2018.....	56
Kelesi	57
Fakamā'opo'opo Feme'a'aki Fale Alea 'o Tonga	58

Fale Alea 'o Tonga

'Aho: Efiāfi Mōnite 12 Mā'asi 2018

Taimi: 1800-1805

Satini Le'o: Me'a mai 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea 'o Tonga

Lotu

'Eiki Sea: Mālō ho'omou laumālie Hou'eiki. Kole atu ke tau kamata 'aki 'a e Lotu 'a e 'Eiki.

(Kau kotoa Hou'eiki Mēmipa e Fale hono hiva'i e Lotu 'a e 'Eiki)

<004>

Taimi 1805-1810

'Eiki Sea: Kole atu ki he Kalake ke ui 'a e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale.

Ui 'a e Fale

Kalake Tēpile: Tapu mo e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea, 'Eiki Palēmia pea Hou'eiki Minisitā, tapu mo e Hou'eiki Fakafofonga Nōpele kae 'uma'ā 'a e Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakai. Kae 'atā ke fakahoko 'a hono ui 'o e Fale ki he efiāfi ni.

'Eiki Sea kole ke u to e fakaongo mu'a.

Poaki

Kalake Tēpile: 'Eiki Nōpele Ma'afu, 'Eiki Sea ko e ngata'anga ē taliui ho Fale ki he efiāfi ni, ko e 'Eiki Tokoni Palēmia 'oku poaki tengetange 'Eiki Minisitā Ngoue, Me'atokoni, Ngaahi Vao'akau mo e Toutai kei hoko atu 'ene poaki folau, ko e 'Eiki Mēmipa 'oku 'ikai ke tali hono ui 'oku 'i ai 'a e tui 'oku ne me'a tōmui mai pē. Mālō 'Eiki Sea.

Me'a 'Eiki Sea

'Eiki Sea: Fakatapu ki he 'afio 'a e Tolu Taha'i 'Otua 'i hotau lotolotonga, tapu ki he Tama Tu'i, Tupou VI, tapu atu ki he Ta'ahine Kuini, Nanasipau'u, kae 'uma'ā Hou'eiki ...

<005>

Taimi: 1810-1815

'Eiki Sea : ... Tapu atu ki he 'Eiki Palēmiá, pehē foki ki he Hou'eiki Minisitā e Kapinetí. Tapu atu ki he Hou'eiki Fakafofonga e kau Nōpelé. Tapu atu ki he kau Fakafofonga e Kakaí. Mālō ho'omou laumālie lelei 'i he efiāfi ni, Hou'eiki. Mou me'a hifo pē ki he'etau 'asēnita, ko

e Lao Fakaangaanga Fika 4, pea mo e 5, 'oku kei toe ke ngāue ki ai 'a e Kōmiti Kakatō. 'Oku 'ikai ke 'i ai ha to e me'a 'e tānaki atu ki he'etau 'asēnita, ko e ngāue fakavavevave pē ki he ngaahi lao ko ení, ke me'a ki ai e Hou'eiki. Kole atu ke tau ngāue'aki pē 'a e founa anga mahení, 'etau fakataha he efiafi. Tau toki mālōlō 'i he 8.00, koe'uhi kae fakafaingamālie 'a e ngāué, 'i he Kōmiti Kakatō, tukukehe kapau 'e lava e ngāué kimu'a 'i he 8.00, pea 'e malava leva ke tau toki faka'osi. 'I he faingamālie ko ení, Hou'eiki, 'oku ou kole atu ke tau liliu 'o **Kōmiti Kakato**.

(Liliu 'o Kōmiti Kakato pea me'a mai e Sea Kōmiti Kakato ki hono me'a'anga)

Me'a Sea Kōmiti Kakato

Sea Kōmiti Kakato : Fakatapu ki he Hau e fonuá, mo e Fale 'o Ha'a Moheofo. Fakatapu atu ki he 'Eiki Palēmiá, kae 'uma'ā e Hou'eiki Kapinetí. Tapu ki he Hou'eiki Nōpele e fonuá, kae pehē foki ki he kau Fakafofonga e Kakaí. Mālō mu'a Hou'eiki e kei fakalaumālie lelei, tau kamata hotau Fale ni. Mou fakama'ama'a atu, ka tau hoko atu ki he'etau 'asēnita Fika 1, 5.1, Fika 4/2018, Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he 'Inasi faka-Pule'anga 'i he Fetongi Pa'anga Muli, 2018, 'a ia ne tau 'osi feme'a'aki, ko e toe pē ke tau pāloti.

Alea'i Lao Fakaangaanga fika 4/2018

Lord Fusitu'a : Kātaki, 'Eiki Sea, 'oku ou faka'apa'apa atu. Na'e lolotonga fakamalanga e motu'a ni pea tau tuku he 4.00. Kātaki mu'a.

Sea Kōmiti Kakato : Me'a mai, Nōpele Niua.

Tokanga 'oku ngali fa'ata Kupu 2 Lao Fakaangaanga fika 4/2018

Lord Fusitu'a : Mālō 'Eiki Sea. 'O hangē ko e lave ko ē 'a e motu'a ni 'anenai, 'oku 'i ai 'a e tui 'a e motu'a ni 'oku fu'u fā'atā 'a e fakalea ko ē 'a e kupu 2 ko ē 'o e Lao Fakaangaangá. 'A ia, 'oku pehē, 'e fokotu'u ha kupu 2 (a), 'o fakalea 'o pehe ni.

" Kuo pau ko e taumu'a 'o e Lao ni, ke tānaki 'a e ngaahi pa'anga ke tokoni ki he tu'uloa mo e fakalakalaka 'o e sipotí 'i he Pule'angá."

'A ia ko e fakatātā ko eni na'e 'oatu 'e he motu'a ni 'anenai. Tau pehē 'oku 'i ai ha mala'e va'inga 'i homau feitu'ú, pea ko e mala'e va'inga ko iá, 'oku ngāue'aki ia 'e he timi fakafonuá, 'a ia ko e timi filifili ia. Ko e ni'ihī mei Hihifo, Hahake, Vaheloto. 'A ia he 'ikai ke nau lele faka'aho mai kinautolu ki ai, kae *rent* leva ia 'e he ma'u mafai ko ē 'o e sipoti ko iá ha mōtele 'oku te langa 'e kita he ve'e mala'é. 'A ia 'e ala faka'uhinga pē ia 'e he fakalea ko ení, ko 'eku langa mōtele, 'oku tokoni ia ki he fakalakalaka e sipotí. 'A ia 'i he fakalea ko eni te u ala kole au ki he Pule'angá, ke 'omi ha pa'anga mei he sino'i pa'anga ko ení, ke tokoni ki he'eku langa mōtelé.

Ko ia ai, 'oku fokotu'u 'e he motu'a ni, ke 'ai heni, pē 'i ha *Regulation* ha ki'i fakangatangata ke mahino pau, pe 'oku 'alu koā e pa'anga ko eni ki fē'ia. 'Oku 'ikai ko ha fakaanga eni, 'a e ki'i nenefu ki he motu'a ni, mo e tokolahi 'oku fakalea mai ki he motu'a ni, ki he pa'anga ko ē kuo 'osi tānakí. Kapau 'oku 'i ai e nenefu ki he pa'anga ko eni ne 'osi tānakí, 'i he makatu'unga 'i

he Lao na'e 'i ai 'ene taumu'a pau. Fēfē fau ai ha lao 'oku fu'u fā'atā pehē ni hono faka'uhingá? 'A ia ko e ngaahi fakatātā eni, 'Eiki Sea. Kuo pau...

<006>

Taimi: 1815-1820

Lord Fusitu'a: ... ki ha sino 'e 'oatu ki ai ha pa'anga mei he sino'i pa'anga ko eni kuo 'osi lēsisita mo e ma'u mafai fakafonua ki he sipoti ko ia pea ko e ma'u mafai fakafonua ko ia kuo 'osi lēsisita ia mo e ma'u mafai fakamāmāni lahi 'oku 'ikai ke 'i ai ha'ane mo'ua fakapa'anga ki he Fakamaau'anga ngaahi makatu'unga pehē pea 'oku tonu ke hā ia heni pē 'i ha *regulation* 'oku fa'u 'e he Minisitā mei he lao ko eni, pē fakahoko ia he lao ko eni pē 'ai ha kupu he lao ko eni pea kuo pau ko e ngaahi makatu'unga 'e *qualify* ai ai ha sino ke ma'u pa'anga mei heni pē 'i he ngaahi tu'utu'uni 'e toki fa'u atu 'e he Minisitā, ko e anga ia e fokotu'u 'Eiki Sea, 'e fakapotopoto ia ke leva'i pē 'oku 'alu koā 'a e pa'anga ko eni ki fē mālō 'Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō Minisitā Hou'eiki tau pālōti

Lord Nuku: 'Eiki Sea kole atu mu'a ki'i faingamālie

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai

Tokanga ki he 'uhinga fakatonutonu ki he tefito'i Lao Fakaangaanga fika 4/2018

Lord Nuku: Tapu pē pea mo e Feitu'u na 'Eiki Sea. Sea e Kōmiti Kakato tapu atu foki ki he Hou'eiki Mēmipa 'o e Kōmiti Kakato . 'Eiki Sea ko e fakahoha'a ko ē 'a e motu'a ni 'Eiki Sea fekau'aki pea mo e lao ko eni ko e taimi lahi e Fale ni Sea na'e fakamole lahi 'aupito 'aupito mei he kamata'anga e fa'u e lao ko eni 'o a'u mai eni ki hono fakatonutonu 'Eiki Sea, ko e fehu'i 'uluaki ko ē ki heni 'uluaki sio pē ko ē ki he lao ko eni Sea ko e Lao Fakatonutonu 'a e Lao 'o e 'Inasi Fakapule'anga Pa'anga Muli ke Tokoni ke Tu'uloa 'o e Fakalalakaka 'o e Sipoti 'Eiki Sea, pea ko hono kongā leva ki lalo fakatonutonu e kupu 'uluaki, kupu'i lao ko eni. 'Eiki Sea ko 'eku fehu'i atu ko ē ki he Feitu'u na ki he feitu'u ko ē na'e ha'u mei ai 'a e lao ko eni ko e hā e 'uhinga e fakatonutonu ko e hā 'a e fehalaaki 'oku fakatonutonu ai 'a e tefito'i lao, hono faka'uhinga 'Eiki Sea he 'oku tu'u pē 'a e tānaki pa'anga ia kae fetongi ko 'eku fehu'i 'uluaki ia Sea ko ē ki he lao ko eni 'a e anga ko ē hono fakatonutonu mo hono hala na'e fou mai ai. Ko e hā e hala 'oku fakatonutonu ai e tefito'i lao ko eni.

Tokanga ki he founa to'o levi he fe'ave'aki mo e fakahū pa'anga

'Eiki Sea ko e me'a hono ua 'Eiki Sea ko e pa'anga ko ē 'oku tānaki mei heni, ko e pa'anga ko ē 'oku tānaki mei heni 'Eiki Sea 'oku hanga 'e he lao ko eni 'Eiki Sea 'o vahevahe'i 'Eiki Sea 'a e ngaahi fatongia ko ē 'oku 'ai ko ē 'oku foaki ko ē ki he ngaahi kautaha 'ave pa'anga, 'ave pa'anga pea mo hono fakahū mai 'a e pa'anga ki he fonua ni 'Eiki Sea.

Ko e pangikē 'oku ou tui pē 'Eiki Sea 'oku to'o ia mei he'enau tupu, ko e fakahoko mai ko ē 'e he pangikē 'Eiki Sea te nau hanga 'enautolu 'o 'i ai pē 'a e feitu'u ia 'e to e fakafoki mai pē 'a e me'a ia ko eni ki he kakai 'o e fonua, ko e kongā 'uluaki ia ko ē 'o e pangikē, kongā hono ua ko e talamai ko ē he fanga ki'i kautaha talafi pa'anga iiki 'oku to'o ia na'e liliu ange 'a e lao ko eni 'o to'o ia mei he kakai ko ē 'oku talafi pa'anga, fakahū pa'anga, vete 'ete pa'anga pē ko e 'oatu

ha pa'anga pē ko hono 'omai 'Eiki Sea. Pea ko e me'a leva ko ē 'oku 'uhinga ki ai 'a e fakahoha'a Sea, ko fē 'a e me'a ko ē 'oku mo'oni, mo e me'a ko ē na'e taukave'i ko ē 'i he kamata ko ē hono fokotu'u e lao ko eni, ko e 'uluaki fakahoko mai 'Eiki Sea 'ikai ke 'i ai ha kaunga ia e kakai 'o e fonua ki heni to'o pē ia pea mei he 'inasi tupu 'o e ngaahi pangikē Sea. Ko e 'aho ni fakahoko mai hoko atu 'a e pangikē he me'a ko ia, fanga ki'i kautaha talafī pa'anga 'alu ia ki he kakai. Ko e fehu'i ia hono ua ko fē me'a ko ē 'oku mo'oni, hā e me'a 'oku fakamavahevahe'i ai 'a e mafai 'o e lao, 'oku tonu ke tatau pē, kā ko e fehu'i pē ia ki he 'Eiki Minisitā Pa'anga he ko e me'a ia 'oku hoko 'Eiki Minisitā Pa'anga, tukukehe 'o kapau ...

<007>

Taimi: 1820-1825

Lord Nuku: ... 'oku loi mai 'a e ngaahi kautaha fe'ave'aki pa'anga, pea mo e pangikē. Ko 'enau fakahoko mai ia to'o ē mei he kakai, to'o ē mei he tupu.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea ka u ki'i tokoni atu

Sea Kōmiti Kakato: Tali e tokoni 'Eiki Nōpele?

Lord Nuku: 'Oku ou tali pē 'e au e tokoni Sea, kā ko e lao ia 'a *Dr. Pōhiva Tu*'i'onetoa ko 'eku fehu'i ki ai he ko ia ha'ana e lao

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Lava pē ke u ki'i tokoni atu Sea 'a

Sea Kōmiti Kakato: Tokoni pē, tokoni pē kae toki tali ia 'e he 'Eiki Minisitā ho'o fehu'i

Lord Nuku: Ko e me'a pē 'oku ou fakamahino ki he tokoní, 'osi pē eni pea ke fai mai ho'o tokoni. Ko e lao kotoa pē, he'eku ma'u, 'oku fakamo'oni 'a e tokotaha ko ia 'oku ha'ana 'a e laó, pea kapau 'oku ai ha fehalaaki 'Eiki Sea, kuo pau ke foki 'a e ngaahi me'a ko ia ki he tokotaha ha'ana 'a e laó, ki he 'Eiki Minisitā ko ia. Ko e me'a ia 'oku ou tokanga ai ki ho'o tokoni. Kae fakahoko mai ho'o tokoní 'au ka ko e 'uhinga pē ia 'oku fai ai 'a e tokangá Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Málō. Me'a mai Minisitā Leipa.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Málō 'aupito. Ko e fie tokoni atú, ko e pangikē 'oku 'i ai 'enau ngaahi va'a kehekehe fakapisinisi, 'a ia 'oku 'i ai 'enau *saving* ko e kongā ia 'enau pisinisi, 'oku 'iai 'enau va'a *checking account*. 'Oku 'iai 'enau ngaahi va'a ko e va'a ke talafī atu mo talafī mai 'a e silini. Ko e fo'i va'a ko ia ki he talafī silini 'a ia ko e *foreign exchange* ko e va'a ia 'oku 'i ai 'ene tupu'i he taimi kotoa pē 'oku te fakahū atu ai mo te 'omai ha'ate sēniti ki muli pea 'oku 'ikai ke 'uhinga ia ke pehē ka u ka fakahū atu ha'aku 1 kilu, 'oku pehē 'oku to'o 'a e fo'i sēniti ia ko ia, mei he tupu fakalūkufua 'a e pangikē fakalūkufua. 'Oku to'o pē ia mei he fo'i *division* 'ata'atā pē 'o e talafī pa'anga. Ko 'ete ha'u pē ki he tafa'aki ko ia 'a e talafī pa'anga, ko 'enau fo'i pisinisi pē 'anautolu ko e talafī pa'anga, 'oku to'o pē 'a e sēniti tatau ia mei he tupu pē 'anautolu, 'a ia ko e 'uhinga 'eku ki'i tokoni 'oku 'ikai ke tonu 'a e fakakaukau ko ia 'i he pangikē 'oku to'o ia mei he tupu 'a e pangikē pea ko e tupu ...

Siaosi Sovaleni: Fakatonutonu atu Sea. Fakatonutonu Sea

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu

Siaosi Sovaleni: Ko 'ene to'o pē 'a e sēniti mei ha va'a 'o ha kautaha, ko e to'o ia mei he kautaha ko ia. 'Oku 'ikai ke pehē 'e to'o ia mei he *division* 'o e *exchange* pea ta'uesia ai 'a e tupu 'a e potungāue ko ia, pē ko e pangikē pē ko ha kautaha. Ko e fakatonutonu ia 'Eiki Sea ke mahino hono to'o pē mei ha va'á, ko e uesia ia 'a e *profit* fakalukufua 'a e kautaha ko ia.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai Minisitā

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Mālō 'aupito 'a e tokoni na'e fai mo e fakatonutonu 'oku fai. Ka 'oku ou tokanga atu ke tau hanga 'o ki'i maa'usia lelei pē. Ko e me'a ko ia na'e me'a ki ai 'a e Nōpele, ki he'ene ki'i la'i *slip* ko ia na'e 'asi ai 'a e fo'i totongi pa'anga 'e \$7. 'Oku 'ikai ko e to'o 'a e haafe sēniti 'o e sēniti ko ia mei he toenga 'o e tupu faka lūkufua 'a e pangikē. 'Oku to'o pē ia mei he fo'i sēniti 'oku ma'u 'e he pangikē mei he fo'i sēvesi ko ia, 'a ia 'oku nau fai 'a e talafi pa'anga atu mo e ma'u mai 'a e silini. Ko e 'ai pē ke mahino 'a e ki'i fakakaukau ko ia, he 'oku 'ikai ke tonu 'a e fakakaukau 'o pehē. Tau 'alu ki he pangikē pea tānaki ia mei he tupu 'a e va'a talafi, pea tau ha'u tautolu ki he pisinisi talafi 'ata'atā, 'oku ha'u ia mei he kakai. Ko e ki'i tokoni atu pē ia Sea mālō.

Tokanga toe kau to'o levi mei he 'akauni saving he pangike

Lord Tu'ilakepa: Fakamolemole pē Sea 'anenai tapu mo e Feitu'u na, na'a ku kole atu ke 'ave mu'a 'a e me'a ko eni ki he kakai, he 'oku tau 'i he Tohi Tu'utu'u ni pē. 'Oku toe lahi ange 'a e tā ma'i 'Eiki Sea, ka 'oku 'ikai ke u fie 'omai ki ho Fale 'eiki, ta ko ē 'oku to e 'i ai mo e to'o mo e *saving account* 'i he *MBF*. Kapau leva kuo hoko 'a e me'a ko ia, 'i he fonua ni, 'i he tānaki pa'anga 'a e kakai 'o e fonua. Minisitā, ko e hā 'oku 'ikai ke ke laumālie lelei ai ke 'ave ki he kakai 'o e fonuá, fakatatau mo 'etau Tohi Tu'utu'uni, kae 'oua te tau fakavavevave, he 'oku 'i ai e fiema'u ke 'ilo 'e he kakai 'o e fonua, 'o fekau'aki mo e me'a ko eni 'Eiki Sea. Pea ko e pole ia ki he Feitu'u na ke ke laumālie lelei, ko e hā koā 'a e me'a 'oku tau fakavave ki ai, ke tau to e fēfee'i 'a e sipotí 'oku 'osi mahino ...

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Ki'i fakatonutonu atu kātaki

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu 'Eiki Nōpele

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Fakatonutonu ko e ki'i fo'i lao ko eni 'oku 'ikai ke to e ala atu ia ki he saving pē ko e *cheque account*...

<008>

Taimi: 1825-1830

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: pē ko ha to e *instrument* kehe 'a e pangikē.

Lord Tu'ilakepa: Sea ...

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Talafi pa'anga 'ata'atā pē. Mālō.

Lord Tu'ilakepa: Sea 'oku ou kole atu 'Eiki Minisitā tuku ho'o 'omai e me'a koia he 'oku 'ikai keke ma'u pau e me'a koia. Ko e hingoa mo e kakai ko eni 'oku ou hiki hē mo e lisi 'Eiki Sea 'a e ngaahi fika ...

'Eiki Minisitā MEIDECC: Ka u ki'i fakatonutonu atu Sea kātaki ...

Lord Tu'ilakepa: 'Oku to'o mei he *saving account*.

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu eni 'EikiNōpele.

Lord Tu'ilakepa: Ka ko e me'a 'oku ou kole 'ave ke ma'u e mo'oni mei tu'a.

'Eiki Minisitā MEIDECC: Sea ko e, ko e lao ko eni na'e 'osi fai e *consultation* lōlōa 'aupito 'aupito pea mo e ngaahi pangikē mo e ngaahi kautaha talafi pa'anga ...

Lord Tu'ilakepa: Sea ...

'Eiki Minisitā MEIDECC: Ko u manatu'i 'a e me'a pea na'e 'osi 'omai ko ē, ko e fo'i fakatonutonu ko eni

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki Minisitā.

Taukave Pule'anga ko e fakatonutonu pē ki he hingoa fo'i Lao Fakaangaanga fika 4/2018

'Eiki Minisitā MEIDECC: Ko e fo'i fakatonutonu ko eni ko e fo'i hingoa pē ia 'o e lao.

Lord Tu'ilakepa: Minisitā.

'Eiki Minisitā MEIDECC: 'Ikai ke to e 'i ai ha me'a ia he me'a ko ē na'e 'osi fai e *consultation* ki ai.

Lord Tu'ilakepa: Sea fakatonutonu mu'a e Minisitā.

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu Minisitā.

Lord Tu'ilakepa: Minisitā fakamolemole, tuku ho'omou *consultant* 'amoutolu mo e pangikē. Ko e kakai 'oku nau fehu'ia, 'ave ke 'uhī ke mea'i he kakai 'o e fonua ko e hā hono 'uhinga 'oku fai ai e to'o ko eni 'Eiki Sea. Pea 'oatu mo e ngaahi pangikē koe'uhī ke fai e feme'a'aki. Ko u kole atu ki he Fakafofonga ko eni 'a eni 'oku hiki hake hono nima mei 'Eua ko e Feitu'u na na'ake 'ai e me'a ko eni, 'ai angē ke pau kae 'oua 'e 'ai e me'a ke fakatoitoi...

Sea Kōmiti Kakato: Tokoni Nōpele, te ke tali e tokoni?

Lord Tu'ilakepa: Tali pē tokoniSea ka na'e tu'u ia 'ane nai 'o, 'ai 'eku to e hangē 'oku ou ki'i ... ko u to e 'alu 'o kumi e 'ū me'a ni pea 'omai mo e kakai ke nau fakamo'oni'i 'eku lea ke mo'oni he 'oku 'uhinga he 'oku ke to e mio'i he Feitu'u na ia ...

Tēvita Lavemaau: Ki'i fakatonutonu Sea.

Sea KōmitiKakato: 'O ko e fakatonutonu.

TēvitaLavemaau: Mālō. Sea 'ikai ke tau to e ala tautolu ki he kakano ko ē e fo'i lao ke tau to e tipeiti'i e founga'oku tānaki ai mo e me'a, 'ikai. 'Osi tali ia 'e he Fale mo 'osi fakahoko, lolotonga lele e tānaki ia he taimi ni. Ko eni kuo me'a mai e Minisitā 6.6 he taimini, ko u tui ko e a'u ki Tīsema 'oku ofi pē he valu pē ko e hiva. Sea ko e ki'i me'a eni ko ē 'oku kole mai ko ē 'e he Pule'anga ko e ki'i liliu pē he ki'i fo'i kupu koeni e taumu'ako ē na'e, he 'oku 'uhinga foki e fo'i lao koē ke tau mu'aki he *host* 'e Tonga ni e sipoti he 2019. 'A ia leva ko hono liliu leva koeni 'oku 'omai 'i hono faitokonia *sport development*. Ko e fo'i me'a pē ia 'oku kole mai. Pea ko u kole atu Hou'eiki ke mou laumālie lelei ka tau tali eni he 'oku lolotonga, ko e me'a 'oku tau kole 'e tautolu ki he Pule'anga hangē ko e malanga na'e fai he Fakafofonga Niua nau toki ō nautolu 'o fokotu'utu'u mai e founga ngāue mei hono tokoni'i ko ē 'a e kulupu sipoti pē 'e anga fēfē ke fakapapau'i ko e silini koeni 'oku tānaki 'oku 'ave 'o tokoni'i 'aki e ngaahi sipoti kātōa. Ko 'etau ō ko ē he ta'u kaha'u ki Ha'amoā, mētali lahi taha ia 'e ma'u he fonua ni he ta'u kaha'u. Pea 'oku ou tui 'e kamata ngāue e Pule'anga ki ai honovahevahe, 'akapulu, pasiketipolo, kilikiti, fuhu, 'ave ha'anau silini fakaivia 'a kinautolu kefa'i e ngaahi fe'auhi, nau fatongia teuteu ki he sipoti.

Lord Tu'ilakepa: Sea 'ai mu'a ke u ki'i fakatonutonu atu mu'a e Fakafofonga 'Eua.

Sea Kōmiti Kakato: 'E Hou'eiki, mo kātaki mu'a 'o me'a hifo kilalo, ko e, ko u tali e fakatonutonu 'a e Fakafofonga 'Eua 11. Pea 'oku ou kole atu Hou'eiki liliu mai ho'omou me'a kae fai mo tau a'u ki taumu'a.

Lord Fusitu'a: Sea kātaki, ko e ki'i tokoni ki he 'Eiki Nōpele mei 'Eua, nounou pē kae faka'atā ke fai e tali 'a e Minisitā.

Sea Kōmiti Kakato: 'E Hou'eiki, ko ho'o fakatonutonu 'a e me'a ko ē 'oku ne fakatonutonu mai?

Lord Fusitu'a: 'Ikai, kuo 'osi mahino 'a e fakatonutonu ia, ko e ki'i tokoni ki he me'a 'a e 'Eiki Nōpele mei 'Eua ko 'ene fehu'iki he Minisitā kae 'atā e Minisitā ke ne tali mai e, 'oku kei tali e 'Eiki Nōpele mei 'Eua ke tali e ...

Sea Kōmiti Kakato: Me'amai.

Lord Fusitu'a: Na'e 'i ai e fehu'i 'a e 'Eiki Nōpele mei 'Eua pē ko e hā ha tu'unga 'o e lao lolotonga 'oku fiema'u ai ke fakatonutonu, ko e hā ha kovi e lao lolotonga 'a ia ko e faka'uhinga fakalao 'a e motu'a ni mei he 'aho ko ē na'e fakapekia ai 'a e Lao ki he Sipoti 'oku ta'efakalao 'a hono ngāue'aki 'a e lao lolotonga ko e pa'anga kuo tānaki mei he 'aho ko ia 'o a'u mai ki he 'aho ni, tānaki ta'efakalao ia 'Eiki Sea he 'oku tānaki ia ki he sipoti kuo tau 'osi, 'ikai ke tau to e kau tautolu ia ki ai. Ko ia ai 'oku hangē ko 'etau fakalea 'oku hangē ...

Sea Kōmiti Kakato: Tokoni pēko ē fakatonutonu?

Lord Tu'ilakepa: 'Ai mu'a ke u ki'i tokoni atu mu'a ki he 'Eiki Nōpele ...

Sea Kōmiti Kakato: Tokoni eni Nōpele.

Lord Tu'ilakepa: Ko 'eku tokoni atu ki he Feitu'u na 'oua te ke fai e ngāue 'a e Minisitā Lao, tukuange ki he Minisitā Lao ko e Minisitā Lao ena 'oku me'a mai ko ena ko e hā leva hono

'aonga hono fili 'e he 'Eiki Palēmia e Minisitā Lao ko ē? 'Oua te tau hanga 'o tukuhiho e 'Eiki Minisitā Lao, Minisitā Lao ko e hā e ...

Lord Fusitu'a: Kātaki 'EikiNōpele, ko ho'o fakatonutonu?

Lord Tu'ilakepa: Ko 'eku fakatonutonuatu e Feitu'u na 'oua te ke 'oho noa'ia ho fatongia, tukuange fatongia ki he Minisitā Lao.

Sea Kōmiti Kakato: Hou'eiki mo fakamolemole mo me'a ā ki lalo ka tau pāloti. Me'a mai Hou'eiki Fika 1 'o Tongatapu.

Lord Nuku: Kātaki mu'a 'Eiki Sea ko au nau lolotonga fakamalanga pea lele...

<009>

Taimi: 1830 - 1835

Lord Nuku: ... takai hake 'i Niua pehē hake 'i Vava'u.

Sea Kōmiti Kakato: 'E Hou'eiki Nōpele 'Eua, ko e fakatonutonu 'oku lau pē ia ko ho'o miniti 'e 10. Pea ko e Feitu'u na pē na'a ke fakangofua mai ke tali e ngaahi fakatonutonú.

Lord Nuku: Kapau ko ia Sea. Ka ko e fakahoha'a atu foki ko ení 'Eiki Sea 'o makatu'unga.

Sea Kōmiti Kakato: 'Oatu ho'o miniti 'e 3 ke fakamā'opo'opo mai ai 'Eiki Nōpele.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō Sea. Koloa tuku mai pē ha ki'i taimi. 'Eiki Sea, ko e me'a ko ē 'oku hoko ki aí, ko e tōkehekehe ko ē 'a e talafi pa'anga. Ko e me'a ko ē na'e tokoni mai ai ko ē 'a e 'Eiki Minisitā ko ē ki he Leipá. 'Eiki Sea, 'oku to'o he 'oatú, to'o he 'omaí, to'o he vete siliní. Kapau te u 'alu atu mo ha'aku pa'anga 'e taha 'o vete, ko e pa'anga 'Amelika pē ko e pa'anga 'Aositelēlia pē ko e hā, 'oku to'o ai. Pea 'oku hanga leva 'e he me'a ko iá 'o fakapapau'i mai 'oku 'ikai ke tonu.

Sea Kōmiti Kakato: Hou'eiki, fakamolemole, na'a ku tali 'a e fakatonutonu 'a e Fakafofonga 11 'o 'Eua. Ko e me'a pē ke mou me'a mai aí, 'a e to'o 'a e fakahū ko eni 'a e fakalalakala'i e sipotí. Ko e fo'i lao ia kuo tau 'osi tali ia 'etautolu pea kuo 'osi lele e ngāue.

Lord Nuku: Sea kātaki fakamolemole. Na'a tau tali 'etautolu e fo'i lao ki he me'a kehe. Ko e fakatonutonu ko ení ke fakatonutonu'aki 'a e taumu'a fo'ou.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai he fakatonutonu.

Lord Nuku: Ko e 'uhinga ia ko ē 'oku fai ai e...

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea ko e ki'i fakatonutonu kātaki

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu.

'Eiki Minisitā Leipa: Ko e kupu'i laó.

Lord Nuku: Kapau 'oku to'o eni ia mei he'eku taimi 'o hangē ko ho'o me'a 'anenai ...

'Eiki Minisitā Leipa: Ki'i fakatonutonu atu Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mo me'a ki lalo. Te u tu'utu'uni leva ke tau pālōti he 'oku 'ikai ke, kuo 'osi mahino ia ki he motu'a ni. Me'a mai e Nōpele 'o, Fika 1 'o Tongatapu.

Lord Nuku: 'Eiki Sea, 'oua mu'a te ke fakaehaua e Fale 'Eiki Sea kae tuku mai pē hamau faingamālie.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a pē ka u toki 'oatu hao faingamālie.

Lord Nuku: Ko e laó ia 'Eiki Sea ke tuku pē ke 'oatu 'emau fakakaukau. Ko ho'o pehē pē 'au ke pālōti pea pālōti ia.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea lau 'ai ke fai 'eku fakatonutonu, ko u 'osi tala atu ko 'eku fakatonutonu.

Sea Kōmiti Kakato: Mou me'a ā ki lalo Hou'eiki kae 'oange faingamālie ma'a e Nōpele Fika 1 'o Tongatapu. Me'a mai Nōpele.

Tokanga ki he ta'efakalao tānaki pa'anga ki he sipoti

Lord Tu'ivakanō: Tapu pē mo e Feitu'u na Sea mālō e kei tauhi e Sea. Pea fakatapu ki he Kōmiti Kakato. Sea 'oku mahino foki 'a e fatongia 'o e fale ko eni ko e fa'u e lao. Pea fa'u e lao ke 'aonga ki he kakai 'o e fonua. Na'e 'i ai foki e 'uhinga na'e fa'u ai 'a e lao ko eni, ko e 'uhingá ki he Sipoti 'o e 2019. Pea ko e tefito'i lao, na'e 'uhinga hono fa'u ai, na'e ai e 'ū ngaahi me'a na'e fa'o ki he tefito'i lao ke makatu'unga ai hono tali 'omai, ko fē me'a 'e to'o mei ai e pa'anga ko ia ke fai'aki e ngāue. Ko e fokotu'u foki e lao ko eni ia 'oku 'omai ke liliu e taumu'a. Ka 'oku 'ikai ke liliu ai e tefito'i lao. Pea ko e hā leva 'etau me'a 'e faí. Tau ngāue'aki pē, fo'i liliu pē taumu'a ki he fakalalakaka 'o e sipotí, to'o ia mei hē, kei tu'u pē tefito'i lao. Ko e pa'anga na'e tānaki mai na'e 'uhinga ia ki he me'a kehe. He na'e 'ai pē ke u fokotu'u atu 'e au ke *repeal* e laó, fakafoki ki he Pule'angá, fokotu'u mai 'emoutolu ha taumu'a, 'a e fo'i taumu'a ko eni 'oku mou 'omaí pea 'ai mo e me'a 'oku 'uhinga ki he tefito'i laó ke fakalao'i'aki he 'oku ta'efakalao. Neongo te tau fokotu'u mai, ko e liliu pē me'á, 'ikai. 'E liliu ka 'oku kei ta'efakalao.

Fokotu'u fakapekia lao sipoti kae mai lao fo'u ke fakalalakaka'i sipoti

Ko e me'a 'e taha, ko e fakalalakaka ko ē sipotí. 'Oku fiema'u ke fokotu'u 'a e *high performance*. Fokotu'u 'a e *institute* he ko e me'a ia 'e fai ai 'a e fakalalakaka. Ko e ngaahi lele atu ko eni 'i he'etau ngaahi, 'ave ko eni hangē ko e tokoni'i e sipoti. Na'e me'a'aki pē 'e he Palēmia. Ko 'etau totongi 'etautolu e fo'i timi ko e ō atu, ko e fo'í ai pē. 'Oku 'aonga e silini 'oku tuku atu ka ko e taha foki ia e ngaahi fakalalakaka 'o ha sipoti. Kamata mei he *basic*, ko e polokalama 'oku 'i he *Internal Affairs*. Ko e polokalama ia 'oku tonu ke tokoni'i he 'oku kamata mei he *basic*, 11, 'a 'etau netipolo ko 'etau 'akapulu. Na'e makatu'unga ai, 'oku 'i ai 'etau kau va'inga 'i he *All Black* pea mo e *Wallabies*. Ko e makatu'unga ia ko e polokalama ko ia, 'oku 'i ai ha fokotu'utu'u pehē ke 'omai he *regulation*...

<001>

Taimi: 1835-1840

Lord Tu'ivakanō: ... ke mahino ko 'etau fokotu'utu'u ko ení 'oku 'aonga ki he'etau fokotu'utu'u fakalalakalaka e sipotí. Ko 'etau talanoa pe ki he fakalalakalaka te'eki talamai pe ko e hā e me'a 'e fakalalakalaka ai e sipotí. 'Oku 'i ai e pa'anga 'oku mai mei he *IOC* ki he *TASA*, ko e palopalema ia 'e taha. 'E 'atu e silini ko ení 'e hā? 'E fakafalala mai e *TASA* kae tuku hono fatongia totonu 'oku mai e pa'anga mei he *IOC*. Ko e ngaahi sipoti ko ení 'oku *affiliate* ko ē ki he *TASA* ko e *sports fee*. Talu mei he 'aho hono tuai, ko e tokoní ia 'oku meimei 'alu pe ia ki he 'akapulu, fēfē leva e ngaahi sipoti kehé? Ko e hā e fokotu'utu'u kia nautolú? Ko e *development* ia ko e fakalalakalaka ia e sipotí ke tatau kotoa, 'ikai ke 'uhinga pe ki ha fo'i sipoti 'e taha.

Tau fiema'u ke tau hanga 'o teke 'a e talēniti 'o 'etau fānaú. Mou 'ilo lelei pē ko 'etau fānaú, ko e kau Tongá ko e taimi 'e ni'ihi ko 'enau sio pē kuo nau ma'u loto 'e nautolu 'a e ngaahi me'a. Ka 'oku tonu, 'oku ai e ngāue lahi ke fai, pea toki fai e me'a ko ení. Kuo u tui Sea, tonu ke fakafoki e lao ko ení, tamate'i e lao ko ení, fokotu'u mai ia he Pule'angá 'a e lao fo'ou, fakalalakalaka e sipotí. 'E 'alu e pa'anga ko ení ki fē? He 'oku ai 'a e *vote* 'a e *Internal Affairs*, ko e sipotí 'oku 'i ai. 'E 'alu e me'a ko ení ki he *Internal Affairs*? Pe ko e *institution* fo'ou ko ení na'e mai ki ai ongo ... tau pehē kimu'a pea 'omai. 'E 'ave kia nautolu? Ko e me'a ia ke fai e feme'a'aki ki ai ke mahino ko e fē e me'a 'oku hu'u ki ai 'a e pa'anga 'a e

'Eiki Minisitā Lao: Fakatonutonu atu Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu eni Nōpele.

'Eiki Minisitā Lao: 'Uluakí, Nōpele 'o Vava'ú. Ko ho'omou pehē ke mau tokoni atú he 'oku 'ai mo ke longo hifo. Kuo ke fakamatala'i e laó, kuo

Lord Tu'ilakepa: Sea,

'Eiki Minisitā Lao: 'Oleva ke

Lord Tu'ilakepa: Fakatonutonu atu 'a e

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu.

Lord Tu'ilakepa: Ko ho'o 'ai ki he Nōpele fē mei Vava'ú? Fakatoloua pē maua?

'Eiki Minisitā Lao: 'Ikai ko 'eku 'ai atú kia koe.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a hifo

Lord Tu'ilakepa: Sea, ko e 'uhinga 'eku fakatonutonu e 'Eiki Nōpele 'o Niuá, ko e fehu'i 'a e 'Eiki Nōpele 'Euá ki he Pule'angá. Pea 'oku totonu ki he Minisitā Laó ke ne me'a mai 'o fekau'aki mo e fehu'i. 'Ikai ke ai ha kaunga 'a e Nōpele Niuá ia ki he Pule'angá he 'oku 'ikai ke ngāue 'i he Pule'angá.

Sea Kōmiti Kakato: Sai pe 'Eiki Nōpele, kuo u lave'i pe

Lord Fusitu‘a: Sea ‘oku ‘ikai ka kaunga ia ‘a e motu‘a ni, tuku pe

Lord Tu‘ilakepa: ‘Ikai ka ‘oku hanga he Feitu‘una ‘o tukuhifo e Minisitā Laó ‘o hangē ‘oku ‘ikai ke ai ha ngāue ‘a e Minisitā Laó he Fale ni.

Sea Kōmiti Kakato: Me‘a mai Minisitā.

‘Eiki Minisitā Lao: Sea, kau Nōpele ko ení, tautautefito ki heni, fakamatala‘i e lao ‘i he ‘aho ki he ‘aho. Pea ko e to e hā ‘eku me‘a ke u to e fakamatala‘i atu ‘oku ke fakamatala ai ‘oku ke fakamatala‘i e lao.

Lord Tu‘ilakepa: Sea

‘Eiki Minisitā Lao: Kai kehe

Lord Tu‘ilakepa: Ko e me‘a ko ē ‘oku fiema‘ú ke ke me‘a mai, he ‘oku ai ‘etau tu‘utu‘uni, hā me‘a ‘oku ‘ikai ke ‘ave ai ke ‘omai ha fakakaukau ‘a e kakaí he ko e kakaí, he ko e kakaí eni ‘oku nau fetu‘utaki mai, pea ‘oku totonu ke ke me‘a mai.

Sea Kōmiti Kakato: Me‘a hifo ki lalo 'Eiki Nōpele Fika 1 ‘o Vava‘ú.

‘Eiki Minisitā Lao: Ko ‘eku tali atu ‘a‘aku eni ki he 'Eiki Nōpele

Sea Kōmiti Kakato: kae tuku ke me‘a ‘a e Minisitā pea ke toki me‘a mai.

Fakama‘ala‘ala Pule‘anga ki he liliu e lao ki he fakalalakaka e sipoti

‘Eiki Minisitā Lao: Nōpele Fika 1 ‘o Tongatapu. Ko e lao ko ení ko hono, ko eni kuo tau ‘osi liliu. Ko e liliu e lao ko ení ki he fakalalakaka ‘o e sipotí. Na‘e toki ‘ange eni ki he Kapinetí ‘a e kole mei he ‘akapulú. Ko e kole ko ení, ‘oku ‘ikai ke ai ha silini. Ko e ki‘i lao ko ení ‘oku ‘ikai ke ngata pe ia he ‘akapulú, ko e liikí, ko e *basket* ha me‘a pē. Ko e lea ‘a e ‘evangeliō ‘iloa ‘i māmāni na‘e toki mālōlō atu ko *Billy Graham*, pehē ‘e *Billy Graham* taha ia ‘ene kupu‘i leá, hanga ‘e he ‘Otuá ‘omai hotau nimá ke 2. Nima ‘e taha ke foaki, nima ke to‘o. Ko e ki‘i lao ko ení, ko e nima eni ke foakí. ‘Ikai ko e nima ke to‘o. Kuo taimi ke tu‘u hake ‘a e kakaí Tonga ‘o fai e foaki Sea. Ko e ki‘i nimá ē. Tuku ā e kolé, ka ko e ‘uhinga eni ki he fakalukufuá. Lao ko ení na‘a mau ‘osi sio kátoa pe ki ai, ‘ikai ke ai ha me‘a heni Nōpele Fika 1 ‘o Tongatapu, ‘osi mau pē ia. Ko e ki‘i konga pe ia ko ení ko hono liliu pē ia, kuo lele hotau vaká. Ko ia ‘oku mau kole atu ai, tau fakapaasi ā mu‘a, ko ‘etau tokoni eni ki he sipotí. Mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō Minisitā. Me‘a mai Nōpele Fika 1.

Fokotu‘u ta‘efakalao tānaki levi pea ke fakapekia Lao fakatonutonu ki he sipoti

Lord Tu‘ivakanō: Mālō ‘aupito Sea.

<003>

Taimi: 1840-1845

Lord Tu'ivakanō: ... ka 'oku 'ikai pē ke u tali 'e au 'a e fakatonutonu ko eni kei hala fakalao pē ia lolotonga lele hotau vaka fakafokifā tau ki'i afe hē. Ko e taumu'a na'e 'i hē pea ko ia Sea na'a ku fokotu'u atu pe au ia tonu ke tamate'i e lao ko eni mai e 'a e fokotu'u fo'ou mo e fakakaukau fo'ou ke fakahū ki he me'a ko eni he ko e tefito'i lao na'e 'i ai 'a e ngaahi me'a ai na'e 'uhinga hono fokotu'u e lao ko eni ke tokoni ki he ngaahi me'a ko ia, mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō

'Eiki Minisitā Polisi: Sea ki'i fakahoha'a nounou atu pē mu'a Sea fakamolemole

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai 'Eiki Minisitā Polisi

'Ikai tohi'i mahino he Lao Tānaki Levi he Fakafetongi Pa'anga ko e fakataumu'a ki he sipoti 2018

'Eiki Minisitā Polisi: Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea pea mālō ho'o laumālie mālō e laumālie e Hou'eiki Mēmipa ho Kōmiti Kakato Sea angiangi mokomoko e efiāfi ko eni te tau 'alu mo hono 'ea. Ko e ki'i tokoni atu pē 'Eiki Sea fekau'aki mo e fakakaukau ko ia 'o pehē ko e taumu'a 'o e tānaki 'o e pa'anga ko eni na'e taumu'a ki he me'a kehe, 'oku tonu leva ke fakafoki 'o fakapekia e lao kae fokotu'u mai ha lao fo'ou Sea ko e fie tokoni atu pē na'e 'osi 'ohake ia ki he Kōmiti Lao 'osi 'ohake eni he Kōmiti Lao 'a e Pule'anga kuo pau ke fou kotoa e 'ū lao ai, ko e fale'i fakalao ko ē ko ē na'e 'omai kiate kimautolu ko e kaveinga ko ē 'o e lao 'oku lolotonga liliu he taimi ni ko e *Foreign Exchange Levy Act* 'o e 2015 'oku 'ikai ke tohi'i ai ha sipoti, sipoti 'o e 2019 ko e 'uhinga ia ko ē na'e fokotu'u mai 'etau loea ko hono to e fakamahino pē ko e 'alu e pa'anga ki he fakalalakaka'i fakalukufua e sipoti ko hono 'uhinga kuo 'osi tānaki e pa'anga, ko e tānaki e pa'anga ia 'i he *Foreign Exchange Levy Act* 2015 'ikai ke ne talamai hangatonu 'e ia ko e fale'i ia na'e 'omai kia mautolu ko e tuhu'i mai ko e pa'anga ke tānaki ki he sipoti 2019 ko e 'uhinga ia Sea hono talamai pē ke *specify* ko hono tohi'i pē 'o fakalahi 'i he lao 'oku tu'u fakalukufua ke mahino ko e 'ave ki he lelei fakalulufua 'o e sipoti ko e 'uhinga ia Sea 'oku 'omai ai 'a e lao ko eni 'o pehē pea 'oku mau fokotu'u atu 'e mautolu Sea ke fakapapau'i 'e 'aonga mo'oni 'a e pa'anga ko eni ke anga lelei 'a e kōmiti pea laumālie lelei kae tali e lao ko hono 'uhinga Sea ko e sipoti fakalukufua 'o e fonua ko e ki'i tokoni atu pē ia mālō 'aupito Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai 'Eiki Minisitā Ako

Fokotu'u kuo 'osi fokotu'u institute e sipoti pea ke pālōti'i e lao

'Eiki Minisitā Ako: Tapu mo e Sea e Kōmiti Kakato tapu ki he Hou'eiki Mēmipa, ko e lao fakatonutonu ko eni 'oku faingofua pē ko e me'a ko eni 'oku tokanga ki ai 'a e tēpile 'a e Hou'eiki ko 'enau tokanga 'a nautolu ki he founa ngāue kā ko e hangē ko e me'a ko ē na'e lave ki ai koe'uhi ko e fakalalakaka ki he sipoti. Ko e 2016 na'a ku 'i he Potungāue Ngaahi Ngāue Fakalotofonua 'a ia ko au na'a ku tokanga'i 'a e sipoti he taimi ko ia, na'e 'osi fokotu'u 'a e *high performance* pea mo e *institute of sport* 'oku lolotonga lele e ongo me'a ko ia ki he fakalalakaka ko ē 'etau sipoti, pea ko 'eku fokotu'u atu Sea ke tau pālōti kuo mahino, mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai mu'a 'a e Minisitā *MIA* tau ki'i fanongo ki ha le'o ha fefine kae toki me'a mai 'a e Nōpele 'Eua.

Poupou ke tali lao fakatonutonu ki he sipoti ke tokonia MIA mo e fānau he sipoti

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea fakatapu heni ki he 'Eiki Palēmia mo e Hou'eiki Kapineti fakatapu heni ki he Hou'eiki Nōpele pea pehē foki fakatapu heni ki he Hou'eiki Fakafofonga e Kakai. 'Eiki Sea mālō mu'a ho laumālie ki he efiafi ni pea mālō mu'a ho'o kei kātaki lahi. Ko u fie tu'u hake pē Sea ke u poupou atu ki he fo'i lao ko eni Sea ko e 'uhinga ko e tefito'i lao Sea ki he tānaki e ngaahi pa'anga ko eni ke tokoni ki he tu'uloa mo e fakalalakaka e sipoti he Pule'anga, ko 'eku lave ko ē ki heni Sea 'oku fu'u fiema'u 'aupito Sea neongo ko e ki'i taimi nounou pē eni 'eku fakahoko fatongia he potungāue ko eni Sea kā 'oku fu'u fiema'u 'aupito ke 'i ai 'a e tokanga makehe mo e poupou makehe ki he'etau fānau sipoti 'i he tafa'aki faka-*capacity building* pē ko e *high performance*, 'a ia ko e taumu'a ko e *high performance* 'a e kau sipoti ke hokohoko 'a e hiki hake 'a e ivi mafeia 'o e kau sipoti ke a'u 'a e ivi mafeia 'a e kau sipoti ki he tu'unga ma'olunga taha pea 'oku ou tui Sea tau pehē pē sipoti 'oku hanga 'e ia 'o uki mai e kakai ke tau lototaha pea tau ngāue fakataha 'oku ma'u pē 'a e fua 'i he taimi ko ē na'e fakahoko ai ko ē 'a e tau ko ē 'a e Mate Ma'a Tonga he taha ko eni ko ē he fonua ni Sea pea 'oku ou faka'amu Sea 'e lava ke tau ma'u ha loto ma'ulalo mo ha ...

<004>

Taimi 1845-1850

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: ... loto 'ofeina ki he 'etau fānau sipoti mo 'etau kakai Tonga 'oku nau ō 'o feinga 'i he mala'e 'o e sipoti ke tau 'o poupou'i kinautolu. Ko e fo'i lao ko eni Sea 'oku ou faka'amu pea mo e kole ma'ulalo he loto ma'ulalo 'a e finemotu'a ni ki he Hou'eiki ke mou loto ma'ulalo mu'a 'o si'i tali 'a e fo'i lao ko eni Sea he 'e tokoni lahi 'aupito ia ki he fakahoko fatongia 'a e Potungāue 'o e Ngaahi Ngāue Fakalotofonua pea pehē ki he'etau fānau sipoti . Mālō 'aupito Sea 'a e ma'u faingamālie.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō. Me'a mai Nōpele.

Lord Tu'i'āfitu: Mālō 'aupito Sea ko 'eku tu'u pē 'a'aku ia 'o poupou ki he ...

Sea Komiti Kakato: Me'a mai ai leva Nōpele Fakafofonga Vava'u.

Lord Tu'i'āfitu: Tu'u pē 'a'aku ia 'o poupou ki he me'a 'a e Fakafofonga ko eni 'o Tongatapu fika 1. Ko hono 'uluaki ko e fu'u ivi koeni na'e fa'u 'aki 'a e me'a ko eni 'oku ivi kehekehe na'e fatu ai 'a e tefito'i lao ko eni. Na'e fatu eni ia ki he *regional*, ki he *game* 'a e Pasifiki. 'I he taimi ko ē 'oku tafōki ai ko ē ke tau fa'u ke hangē ke 'unu pē *muddle in* ke tatau ki he anga 'o e fakalalakaka fakalotofonua 'oku 'ikai ke na 'unu tatau kinaua 'a e fu'u fo'i mālohi ko ia. He 'ikai fiemālie fakalotofonua 'a e kakai ia ki he fu'u ivi ko eni na'a tau tokateu ai ki tu'a ki he sipoti 'o e Pasifiki ke fakahoko ia ki he fakalalakaka ko eni.

Sea 'oku ou manatu ki 'Amelika fo'i ta'u 'e taha na'a ku 'alu atu ai na'e kole ai 'a e Palesiteni 'o 'Amelika ke to'o ha sēniti mei he penisini tulou, ko e 'uhinga ko e tokoni ki he'enau kau tau ko ē 'i he kūlifa. 'Oku 'uhinga pehē 'a e ngaahi 'ū me'a ko eni, pea ko e taimi ko ē 'oku fou mai ko ē ke fulihi ko ē ki loto fakalotofonua 'oku ivi kehekehe, he ko e fu'u ivi 'o e tefito'i lao ko eni na'e 'uhinga ia ki he sipoti fakalukufua 'a e Pasifiki. Faka'ofa'ofa'ia pē au 'i he fakalalakaka 'a e sipoti, kā ko e me'a ia 'a e ngaahi Potungāue fekau'aki 'a e Pule'anga 'i he ngaahi *regulation* ke fai ia e fetokoni 'aki 'i hono fakalelei'i 'a e ngaahi fatongia ko eni.

Sea 'e mafasia 'a Tonga ni pea 'e faifai pea 'e lau'i hotau Pule'anga, ko Tonga ni pē 'oku tau to'o 'a e me'a ko eni 'oku to'o ia 'e he ngaahi Pule'anga 'i muli he ngaahi me'a fakamāmāni lahi 'oku fiema'u 'e he Pule'anga. Ko ia pē Sea 'eku ki'i fakamalanga, mālō 'aupito.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai Nōpele 'Eua. Mālō Nōpele.

Tokanga ki he paasi e lao ki he taumu'a kehe pea to e liliu ki he 'uhinga kehe

Lord Nuku: Tapu pea mo e Feitu'u na 'Eiki Sea, fakamālō atu ki he Feitu'u na 'i he tuku mai 'a e faingamālie. 'Eiki Sea ko e lao ia pea mo e taumu'a ko ē 'oku 'omai 'e he Pule'anga 'Eiki Sea, 'oku mo'oni pē ia 'i he fakakaukau 'a e Pule'anga, ko e hala fononga ko ē lao ko eni 'Eiki Sea 'oku fai ki ai 'a e tokanga, he koe'uhī ko hotau Falé ko e Fale eni 'oku ne fa'u 'a e lao, ko e me'a ko ē ke te tokanga ki ai 'Eiki Sea ko e lao ko eni tefito'i lao, mahalo na'e kamata 'i he 2015 ki he 2016, 'o fononga ai ki he 2019/2020. Ko e fakamatala fakapa'anga eni mahalo 'e 3 'oku 'osi tali na'e 'i loto 'a e lao ko eni 'Eiki Sea. Kamata mei he Pule'anga ko eni ko ē na'e Palēmia ai 'a e fika 1 ko ē kau Nōpele 'o Tongatapu. Kapau leva kuo liliu ko e hā 'a e me'a kuo hoko ki he ngaahi ta'u fakapa'anga ko ia na'e tali ai pea tali 'e he Fale ni ke hoko ko e lao. Ko hono taumu'a 'a eni 'oku ou talaatu na'e sipela *out* 'e he lao ko e 2019/2020 ngata.

Pea ko e me'a ko ē 'oku ou tokanga ki ai ko hono fetongi ko eni na'e fēfē 'ū lao ko eni ko ē he ta'u fakapa'anga ko eni ko ē tau pehē 16/17, ta'u fakapa'anga ko ē he 17/18, 'oku 'i loto ai 'a e lao ko eni, na'a tau 'osi hanga 'e tautolu 'o tali 'a e taumu'a ko eni 'i he patiseti lolotonga ko eni ko ē 'a eni ko ē kuo 'osi. Fale Alea kuo 'osi 'a eni na'e veteki na'e tali 'e he Fale Alea ko ia 'i he lao taumu'a ki he sipoti.

Ko hono hala fononga 'Eiki Sea, ko e 'aho ni 'oku hangē hotau Fale ni ko 'etau pehē pē 'etautolu ha me'a ke liliu pea faingofua ke liliu. Ko e Konisitūtone 'oku 'i ai 'a e ngaahi kupu ai 'osi hanga 'e he Fale ko eni 'o maumau'i, 'uhī ko e lao na'a tau hanga 'o fa'u pea tau hanga 'o maumau'i 'oku 'i ai hono tu'utu'uni, pea ko e me'a ia ko ē 'Eiki Sea 'oku fai ki ai 'a e tokanga pea ko e mafatukituki ia ko ē 'o 'etau ngāue, he koe'uhī he 'oku tau hanga pē 'etautolu 'o lohiaki'i pē tautolu na'a tau paasi 'a e me'a ki he me'a kehe pea tau ōmai 'i he 'aho ni 'o to e fuakava ke liliu 'a e me'a na'a tau 'osi fuakava ke tali...

<005>

Taimi: 1850-1855

'Eiki Minisitā Mo'ui : Sea, ki'i fakatonutonu atu.

Sea Kōmiti Kakato : Ko e fakatonutonu eni, 'Eiki Nōpele. Me'a mai Minisitā Mo'ui.

Taukave Pule'anga malava pē ke liliu, fakatonutonu mo tānaki ki ha lao

'Eiki Minisitā Mo'ui : Tapu pē pea mo e Feitu'u na, 'Eiki Sea, kae 'uma'ā e Hou'eiki Mēmipa e Kōmiti Kakatō. Sea, ko 'eku fakatonutonú. Pea kapau 'oku 'i ai ha lao kuo 'osi fokotu'u, pe ko ha Konisitūtone. 'Oku 'i he malumalu pē ia 'o e Fale ko eni, ke liliu, fakatonutonu, kae

'omai ki he Fale 'Eiki ni, Sea. Ko 'eku fakatonutonú ia. Ko e Lao kotoa pē pe ko ha Konisitūtone, 'oku 'i he mafai pē 'o e Fale ko eni, ke tau fakatonutonu, pe liliu, pe tānaki, kae 'omai ki he Fale 'Eiki ni, Sea. Ko e fakatonutonú pē ia.

Sea Kōmiti Kakato : Mālō Minisitā.

Lord Nuku : 'Oku ou tui pē au ia ki he me'a ko ē 'oku 'omai 'e he 'Eiki Minisitā. Ko e Fale ko eni te ne fai hono fakatonutonu ha lao pe ko ha Konisitūtone. Ko hono 'aofangatukú, 'oku 'i ai e feitu'u ia te nau talamai. Ko e me'a ia 'oku fai ki ai e fakahoha'á. Ko e me'a ko ē 'oku ou hoha'a ki aí, kapau te tau pehē, 16/17. Na'a tau tali 'etautolu e lao ko eni, ke tānaki e pa'anga 'i he Patiseti ko iá. Kuo tau hanga 'etautolu 'o liliu 'a e lao na'a tau hikinima tu'o 3 'i he Patiseti ko iá, ke tali. Te tau to e lava fēfē 'o liliu 'a e me'a na'a tau 'osi talí? Te tau lava ke tau to e hanga 'o pāloti'i,

'Eiki Minisitā Lao : Fakatonutonu atu.

Sea Kōmiti Kakato : Fakatonutonu, 'Eiki Minisitā.

'Eiki Minisitā Lao : Na'e toki 'osi atu pē eni e tali atu pē 'e he 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'a e Fale ko eni. Lao ko eni, na'a mou me'a mai na'a tau tali. Pea na'a mau ō 'o ngāue ki ai, sio kātoa ki ai, fakatonutonu, 'omai ki heni. Me'a mai e Fakafofonga Tongatapu 1, ke to e foki, ko e to e foki ki fē? Ko eni kuo mau ōmai mo iá. Hou'eiki, kuo 'osi e hono fakatonutonu, mau ōmai 'o kole atu, tau tali ā. Mālō.

Lord Tu'ilakepa : Sea, fakamolemole pē he toutou tu'u hake. Ko e taimi pē eni ...

Sea Kōmiti Kakato : Ko ho'o fakatonutonu pe tokoni?

Lord Tu'ilakepa : 'Oku ou kole pē ki he 'Eiki Nōpelé ke u tokoni ange ki ai.

Sea Kōmiti Kakato : 'Eiki Nōpele, 'oku ke tali 'ene kole tokoni?

Lord Nuku : 'Ikai tama ke u tali e tokoní, Sea. Ko e 'uhingá he te ke to'o 'e koe 'eku taimi.

Sea Kōmiti Kakato : Ko ia fakamo'ui e maiká, kātaki.

Lord Nuku : Kapau te u tali 'e au, pea ke 'oange pē 'e koe ko 'ene taimi, te u fiemālie pē au ia, Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai koe

Lord Nuku: Ko ia. Ko e me'a ko ē 'a ē na'a ku 'uhinga ki aí, ko e lao ko ē na'a tau 'osi hanga 'o talí. Tau pehē, fakatātā ko ē na'a ku 'oatú, 16/17, tānaki mo hono pa'anga. 'Osi tali ia. Ko e 'aho ni, tau hanga 'etautolu 'o maumau'i ia. A'u mai ko eni ki he 17/18, na'a tau tali ai 'a e 'ū tānaki pa'anga ko eni, 'Eiki Sea. 'Osi e to'u Fale Alea ko iá. Ko e to'u Fale Alea fo'ou eni, 'Eiki Sea, kuo tau to e hanga pē 'etautolu ke maumau'i. Ko e 'uhinga ia, Sea, ko e 'uhinga 'eku tokanga ki ai, he ko e hala fonongá

'Eiki Minisitā Lao : Sea, ke u to e fakatonutonu atu.

Sea Kōmiti Kakato : Fakatonutonu, Nōpele.

'Eiki Minisitā Lao : Ko e 'uhinga ia e *amendment*, ko 'etau me'a ia 'oku faí. *Amendment*, ko e fakatonutonu. Na'e tali, ko e ngāue pē 'a e tangata, 'oku 'ikai ke haohaoa. Ha'u e to'u Fale Alea ko ē, 'oku nau pehē liliu. Ko e 'uhinga ia 'o ē. 'Osi tali, to e sio ki ai e kōmiti, ōmai ke toe fakatonutonu. 'UHINGA ia hono to e fakafoki maí.

Sea Kōmiti Kakato : Hou'eiki, mou kātaki 'o me'a hifo ki lalo. 'Oku ou tali e fakatonutonu 'a e Minisitā Laó. Ko e Lao kotoa pē, 'oku fakamānava'i he Fale ni, pea te nau takitaha ngāue honau ngaahi mālohingá, he taimi 'oku nau mānava aí. Ko e Fale ni, te ne hanga 'o *amend* 'a e lao, pea 'e liliu 'a hono 'uhingá, mo 'ene ngāue ki he me'a 'oku loto ki ai e Falé. 'A ia 'oku ou pehē, Hou'eiki, 'oku 'ikai ke ta'efakalao, 'a e *amend* ko 'ení. 'Oku fakalao. Pea ko ho'omou ngaahi *opinion* 'oku kehekehe 'i he Fale ni, kā 'oku ou kole atu. Mou me'a mai, pea mou me'a mai 'i he laumālie hangamālie, ke tau lava...tau pāloti. Kuo 'osi mahino ki he motu'a ni 'a e lao ko eni. Me'a mai, Nōpele Fika 2 'o Vava'u.

Lord Tu'i'āfitu : Sea fakamolemole ko e mafatukituki 'o e me'a ko eni, hangē ko ia na'a ku fakahoha'a ki ai 'anenaí, he na'e tāketi eni ia ki he 2020, 'a e fo'i tefito'i lao ko eni, na'e liliu ko eni he *amendment* ko eni. Ko hono kehekehé, he 'ikai ke tau lava kitautolu 'o fakasi'isi'i 'a e fu'u fokotu'utu'u ko ē 'o e tefito'i lao na'e paasi ki he sipoti 'a e Pasifiki. He 'ikai ke hao ai 'a e fakalalakaka'i e sipoti ia, 'i he fu'u fo'i *space* ko íá, he 2020 ki he fakalalakaká. 'Oku maumau ai e laó, Sea, ko e me'a ia 'oku mamafa pehē aí. Ko ia pē, Sea, mālō.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea ka u ki'i tokoni atu kātaki

Sea Kōmiti Kakato : 'E Hou'eiki...

<006>

Taimi: 1855-1900

Sea Kōmiti Kakato: ... te mou me'a tahataha mai pē ne u 'osi fakahoha'a atu 'oku fakalao ke fakatonutonu ha lao 'i he Fale ni 'ikai ke u 'ilo pē ko e hā 'oku mou to e fie me'a hake ai makehe mei heni.

Lord Fusitu'a: Sea kātaki ko e ki'i tokoni atu

Sea Kōmiti Kakato: Tokoni mai kia au

Lord Fusitu'a: Ko ia 'Eiki Sea kapau 'oku ke laumālie lelei ki ai

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai koe Minisitā Leipa

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Mālō 'aupito Sea ko e faka'amu pē ke tau ki'i sio ange mahino e fo'i hisitōlia, mahino 'a e makatu'unga na'e fa'u ai 'a e lao pea mahino mo e *argument* ko eni 'o pehē na'e *regional* kā 'oku tau *local* pea to'o 'a e ngaahi fakakaukau, ka u 'oatu 'a e fakakaukau ko eni tau ki'i sio fakatekinikale ange fehu'i 'uluaki 'oku 'i ai ha kongá 'i he fo'i lao 'oku liliu tau pehē 'i he kongá lao ia na'e fo'i va'e fōpotopoto pea liliu ia 'o tapafā 'ikai ke 'i ai ha kongá ia 'o e fo'i lao 'oku liliu. 'A ia ko e fehu'i leva kapau 'oku ...

Siaosi Sovaleni: Sea fakatonutonu, ko e fakatonutonu eni ko eni ko e liliu eni 'oku 'omai, pehē 'e koe 'oku 'ikai ke 'i ai ha me'a 'oku liliu ko 'etau lolotonga feme'a'aki ko eni he liliú

Sea Kōmiti Kakato: Mālō

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Mālō 'aupito 'a e fakatonutonu ko 'etau talanoa eni he ko e fo'i fakatonutonu 'oku pehe ni 'oku kehe 'etau liliu 'a e fo'i *title* 'i 'olunga pea 'oku kehe pea 'oku tau liliu 'a e fu'u loki mīsini, ko e fehu'i 'oku liliu e fu'u loki mīsini ko eni kuo tau 'osi fa'u mei mu'a?

Siaosi Sovaleni: 'Io 'oku 'ikai leva ke toe ngata e lao ko eni he 2020 kā 'oku lele ta'etuku pē

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Mahalo Sea ko e ...

Sea Kōmiti Kakato: 'E Fakafofonga Fika 3 kātaki mokomoko pē ka ke me'a mai pē 'o kole ha'o faingamālie he 'oku ou tali pē ...

Siaosi Sovaleni: Sea kātaki pē na'e fehu'i mai pē pea ko u pehē ke u tali ai pe ki ai

Sea Kōmiti Kakato: Fakahoko mai ke u 'oatu ha'o faingamālie

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Kātaki na'e 'ikai ke u fehu'i atu au ki ai, ko 'eku talanoa fakalukufua 'a'aku ia ke tau 'ilo'i ko e fo'i *title* ko ē 'o e fo'i lao ko e me'a ia 'oku talamai ke liliu pē fakatonutonu ko e fo'i kakano ko ē 'o e fo'i sino ko ē 'o e fo'i lao ...

Lord Fusitu'a: 'Eiki Sea 'oku ou kole ki he 'Eiki Minisitā pē 'e laumālie lelei ke u ki'i tokoni ange ki ai ...

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Tokoni mai

Lord Fusitu'a: Mālō 'Eiki Sea ko e me'a ko ē 'oku me'a mai ki ai 'a e 'Eiki Minisitā 'oku meimei vāofi mo e me'a ko ē na'e me'a ki ai 'a e 'Eiki Nōpele mei 'Eua 'oku hangē kiate au ko e me'a na'e me'a'aki 'e he 'Eiki Nōpele mei 'Eua na'e ta'efakalao 'a e tānaki pa'anga 'i he ngaahi ta'u fakapa'anga kuohili koe'uhī ko eni ko e kupu 19

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Mālō 'oku ou ma'u e tokoni pea 'oku ou ...

Lord Fusitu'a: Ko e kupu 19 'o e Konisitūtone

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai 'Eiki Minisitā

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: 'Oku ou ma'u 'e au e poini, 'a ia ko e poini eni 'oku 'ai pē ke mahino vave. 'Oku ou ma'u e poini ko e me'a ko ē na'e lave ki ai 'a e 'Eiki Nōpele 'Eua 'oku lave ia ki he me'a Patiseti. Sea 'oku ou ma'u 'a e tokoni, ko e me'a ko ē 'oku ou tokanga ki ai

Lord Fusitu'a: Ko ia 'Eiki Minisitā to e ki'i me'a pē

Sea Kōmiti Kakato: 'Eiki Nōpele

Lord Fusitu'a: T oe me'a pē ki he Konisitūtone

Sea Kōmiti Kakato: Kātaki Nōpele 'o me'a ki lalo me'a mai 'Eiki Minisitā

Lord Fusitu'a: 'Eiki Sea ko ē 'oku laumālie lelei pē ki ai

Sea Kōmiti Kakato: Ne u fa'a kole atu pē ki he Feitu'u na ka ke fiema'u ha'o taimi pea ke me'a mai ki he motu'a ni.

Lord Fusitu'a: Kātaki 'Eiki Sea ko e poaki atu ki he Feitu'u na 'oku laumālie lelei 'a e 'Eiki Minisitā

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai 'a e 'Eiki Minisitā k ae toki 'oatu ha'o faingamālie

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Mālō 'aupito Sea mālō 'aupito e tokoni ko u faka'amu pē au ke ki'i fakafaikehekehe'i ko 'etau talanoa Patiseti pea mo 'etau talanoa 'Esitimeti 'oku mahino pē ia, kā 'oku 'ikai ke tau 'omai ia ke 'i ai ha'ane kaunga 'a'ana ki he fo'i fokotu'u mai 'i he taimi ni ko e fo'i lao ke *amend* 'o kapau nau pehē na'e 'i ai ha liliu lahi 'o ha kongā 'o e sino 'o e fo'i lao pea 'oku 'i ai leva 'a 'e 'uhinga lelei ke tau sio na'a 'oku totonu ke *repeal* kakato, kā ko e fu'u louta tatau pē ko ē na'e 'osi fokotu'u mai 'i mu'a pea tau tali ko e me'a tatau pē eni 'oku tali ko e hā leva 'ikai ke tau toe ala ki he sino 'o e lao ko e hā leva e me'a 'oku tau talanoa ki ai, ko 'etau talanoa ki he fo'i *title* pea ko e me'a ia ko ē 'oku ou 'uhinga ki ai....

Tevita Lavemaau: Sea ka u ki'i tokoni mu'a ki he 'Eiki Minisitā.

Sea Kōmiti Kakato: Tali e tokoni? Me'a mai Fakafofonga Fika 11 'o 'Eua

Tevita Lavemaau: Mālō 'aupito 'Eiki Sea hūfanga he fakatapu 'Eiki Sea. Sea faka'amu pē ke fakamahino'i ko e tānaki silini ko eni he ta'u fakapa'anga kimu'a na'e fakalao he na'e 'osi tali e lao ko eni, ko e tānaki silini ko ē 'oku kamata ko ē pea mei Siulai ta'u kuo 'osi 'o lele mai ko eni na'e 'osi fakahū e lao ko eni ko e kongā ia he Patiseti ko ē 'a e Minisitā Pa'anga 'a e fokotu'utu'u ko eni pea 'oku 'osi fakahū mo e silini ki loto, 'a ia ko hono 'omai ia ko ē he efiafi ni 'Eiki Sea he kuo tau tali 'etautolu 'a e Patiseti tatau pē mo e ngaahi Lao Tānaki Pa'anga ki he Tukupau mo e ngaahi ...ko e 'omai pē eni ia ke fakamali'i ke fakakakato e ngāue me'a ko u fokotu'u atu ke tau tali ka tau hoko atu mu'a ki he fo'i lao hoko mālō.

Lord Tu'ilakepa: Sea ki'i fakatonutonu pē Fakafofonga 'Eua 'e sai pē ki he Feitu'u na?

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai

Lord Tu'ilakepa: Na'a tau tali 'etautolu 'a e Patiseti koe'uhī 'e fai e sipoti, pea toki 'omai e fo'i lao ia ko eni 'Eiki Sea kuo 'ikai ke tali e sipoti ia 'Eiki Sea, kā ko hono fakatonutonu eni ...

'Eiki Minisitā MEIDECC: Ki'i fakatonutonu atu 'Eiki Sea

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu

'Eiki Minisitā MEIDECC: Na'e tali 'a e Patiseti na'e 'osi mahino pē ia he 'ikai ke fai e sipoti mālō.

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki Sea na'e kei tu'u pē 'a e fo'i lao tu'o fiha 'emau kole atu ki he Hou'eiki Pule'anga lolotonga me'a ai 'a e Fakafofonga 'Eua ke fai ha liliu, kā ko 'eku lave'i 'Eiki Sea na'e laumālie lelei pē 'a e Fakafofonga 'Eua ia ke fai e sipoti kae fakalongolongo pē tapu mo ia, 'aho ni tau faingata'a'ia koe'uhī ko e 'ai ke liliu e taumu'a.

Tevita Lavemaau: Fakatonutonu 'Eiki Sea

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu

Lord Tu'ilakepa: 'Oua te ke to e fakatonutonu mai he 'oku mo'oni e me'a 'oku ou lave ki ai

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu Nōpele Fakafofonga Fika 1 'o Vava'u

Tevita Lavemaau: Na'a tau 'osi pālōti kotoa he 'aho ko ia mahino e tu'utu'uni mālō

Lord Tu'ilakepa: 'Io Sea ka na'a ku 'osi hiki nima au pehē 'e au 'e fai e sipoti, tā ko ē he 'ikai ke fai e sipoti ia kae si'i fakaongosia'i e kakai e fonua. Ko au ia 'Eiki Sea ko u loto pē au ke 'ave ki he kakai ke 'omai ha'anau fakakaukau he ko e tānaki ko eni 'oua te mou loi Hou'eiki Pule'anga ko e tānaki ko eni 'oku fai mei he kakai 'Eiki Sea pea 'oku ou 'ilo lelei pē 'Eiki Sea , ka liliu e founa 'Eiki Minisita Mo'ui

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai Minisitā Mo'ui fakatonutonu pē ko e tokoni?

'Eiki Minisitā Mo'ui: Sea ko e ki'i fakatonutonu pē ki he 'Eiki Nōpele 'o Vava'u,

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai

'Eiki Minisitā Mo'ui: Tapu pea mo e Feitu'u na Sea kae 'uma'ā 'a e Hou'eiki Mēmipa 'o e Kōmiti Kakato. Ko e fakatonutonu pē 'a'aku Sea na'e fakataumu'a ko ē 'a e ...

<007>

Taimi: 1900-1905

'Eiki Minisitā Mo'ui: ..Lao ki he *host* 'a e *South Pacific Game* pē ko e fai mai 'a e *South Pacific Games*. Ko 'eku fakatonutonu, 'oku 'ikai ke ta'ofi 'a e sipoti ia, 'oku 'ikai ke tau kei hanga 'e Tonga ni 'o *host* 'oku fai ia ki he fonua kehe te tau kei 'ave mo teuteu'i 'etau kau sipoti ke nau o 'o *perform* ke ma'u mai ha ngaahi mētali lahi ki Tonga. 'Oku kei fai 'a e sipoti. Ko e sipoti ia 'oku fai ia.

Lord Tu'ilakepa: Sea, fakatonutonu atu mu'a.

'Eiki Minisitā Mo'ui: Ko e fai ko ia ki Tonga ni, ko ia pē 'oku liliu.

Sea Komiti Kakato: Mālō Minisitā. Me'a mai Nōpele.

Lord Tu'ilakepa: Me'a ange a 'Eiki Sea, ki hono fakapoto'i ko ē 'o e ta'ofi, kā 'oku pehē ta'ofi ko e ta'ofi he 'oku mole 'a e fu'u lelei na'e tonu ke *cater* ke fai 'e he kakai 'o e fonua ni, ha ngaahi ngāue ke fakatupu 'a e pa'anga 'a e fonua ni..

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: 'Eiki Sea 'e lava ke malanga ia ke 'osi 'a e taimi 'osi ko ia pea ke toki me'a mai.

Sea Komiti Kakato: 'Eiki Minisitā kuo 'osi ho'o taimi he kau tokoni ko eni 'oku lau ai ho'o miniti 'e 10. Me'a mai Nōpele Vava'u.

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki Sea, 'oku ou pehē pē ke u fakanounou, pea ko au 'oku ou ... he ki'i mālōlō 'anenai, 'oku ou 'alu leva 'o kumi 'Eiki Minisitā Pa'anga ke u ma'u 'a e mo'oni'ime'a pea 'oku ou foki mai mo e fakakaukau 'a e kakai 'Eiki Sea. 'Oku ou kole atu ke 'ave mu'a ki he kakai. Mou fakamo'ui pē ho'omou lao, 'oua 'e fakafoki

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea lava ke u ki'i tokoni atu ki he 'Eiki Nōpele?

Sea Komiti Kakato: Tali 'a e tokoni 'Eiki Nōpele? Me'a mai Minisitā.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Mālō 'aupito Sea, 'oku ou tui pē au ki he me'a 'oku me'a ki ai 'a e Nōpele Vava'u. Ko e 'isiū foki 'oku ou sio ki ai, 'oku ne hanga 'e ia 'o me'a mai 'o fekau'aki na'a 'oku ki'i pau'u 'a e pangikē 'i he talaatu 'a e fo'i lao, ka nau ō nautolu 'o fai 'a e me'a kehe.

Lord Tu'ilakepa: Sea,

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Te'eki ai ke u 'osi 'oku ke..

Lord Tu'ilakepa : 'Ikai ko 'eku fakatonutonu 'a e Feitu'u na ke hanga 'e he Feitu'u na ia 'o 'omai 'ou mahamahalo ko e pangikē 'oku pau'u.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai.

Lord Tu'ilakepa : Kapau 'e 'ave ki he me'a 'o fakatatau mo 'etau Tohi Tu'utu'uni, ke 'omai 'a e me'a ko eni 'oku mea'i 'e he kakai 'Eiki Sea, ka 'oku 'ikai ke nau lava 'o lea mai ki he Hou'eiki, ka 'oatu 'a e me'a. Kuo 'osi 'oatu 'a e Lao pehe ni 'Eiki Sea ki tu'a, ko e hā hono faingata'a Hou'eiki Lao 13 fekau'aki pea mo hono Fakamamahi'i ko ē 'a e Kakai Fefine. Na'a ku kole ki he 'Eiki Palēmiá, pea 'ikai ke tali 'Eiki Sea.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea ko e ki'i fakatonutonu pē.

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Ko e ki'i fakatonutonu pē 'Eiki Nōpele he 'oku ke ma'u koe 'o pehē, ko e lao ko eni, 'oku ne tānaki mei he kakai. Ko 'eku fakatonutonu ke tau tali...

<008>

Taimi: 1905-1910

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: ... mei he kakai, ko 'eku fakatonutonu ke tau tali mu'a, 'oku talamai 'e he lao ko 'eni 'oku 'ikai tānaki mei he kakai kā 'oku tānaki mei he tupu ...

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki Sea ...

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: 'A e pangikē 'i he taimi hono talafi atu ai e silini mo talafi mai kia tautolu ...

Lord Tu'ilakepa: Sea ...

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Ko e fakatonutonu ia...

Lord Tu'ilakepa: Me'a ia 'oku ou kole atu ai he 'ikai ke ke 'omai he Feitu'u na ho'o fakatonutonu ko e me'a ia 'oku ke me'a ki ai 'Eiki Sea ...

Sea Kōmiti Kakato: Fakafofonga 'oku tali ia 'e he motu'a ni e fakatonutonu ko ē ...

Lord Tu'ilakepa: 'Io Sea ke ke tali ia

Sea Kōmiti Kakato: Ko 'ekutu'utu'u ni, tau pālōti ho'o fokotu'u ...

Lord Tu'ilakepa: Kā 'oku ke mea'i 'Eiki Sea ...

Sea Kōmiti Kakato: Me'a ki lalo ...

Lord Tu'ilakepa: Ko u 'osi 'alu 'o fai e ngāue ki he me'a ko eni 'oku tānaki mei he kakai 'o e fonua ...

Sea Kōmiti Kakato: 'I he'etau Tohi Tu'utu'uni ...

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea kātaki ko e fakatonutonu.

Sea Kōmiti Kakato: Mo fakamolemole, mo fakamolemole ko e Tohi Tu'utu'uni ka me'a 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea pē ko e Sea Kōmiti Kakato kuo pau ke me'a kotoa ki lalo e kau Hou'eiki Mēmipa 'o fakalongolongo kae 'oleva ke ongo lelei atu 'eku fakahoha'a. 'E Hou'eiki, ko e nounou eni ko u faka'amu ko ē ki ai, tau pālōti 'a e fokotu'u 'a e Fakafofonga Fika 1 Nōpele 'o Vava'u ke 'ave ki he kakai. Ko 'ene 'osi ia ka 'oku 'ikai ke tali tau pālōti e fo'i lao pea tau toki ...

Lord Fusitu'a: Sea 'oku kei toe mo e fu'u fokotu'u 'e 2, 'Eiki Sea. Fokotu'u e 'Eiki Nōpele Fika 1 'o Tongatapu mo e motu'a ni.

Lord Tu'ilakepa: Sea 'ikai ke to e 'i ai ha'ane kehekehe 'a'ana 'a e fokotu'u 'a Tongatapu mo e fokotu'u 'a e motu'a ni 'Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai Minisitā Mo'ui ka tau pālōti.

Ke fakatokanga'i hoha'a fekau'aki mo e tokanga 'oku to'o e levi mei he kakai

'Eiki Minisitā Mo'ui: Tapu pea mo e Feitu'u na Sea. Pea fakatapu atu ki he Hou'eiki Mēmipa 'o e Kōmiti Kakato. Sea ko u fiefia lahi he fehu'i ko eni kuo 'ohake 'e he Fakafofonga Nōpele ko ē mei Vava'u. Ko e *agreement* ko ē na'e fai ko ē 'a e femahino'aki mo e ngaahi pangikē 'e to'o e *levy* mei he tupu ko ia 'a e ngaahi pangikē he talafi pa'anga faka- pangikē, ko e ma'u ia

'a e motu'a ni. Pea 'oku ou fiefia hono 'ohake e me'a ko eni ke mahino pē ko fē tōnounou he tau talanoa ko ē ki he ngaahi sēniti ko ē 'oku *charge* 'e he ngaahi pangikē 'oku 'ikai ke lave'i 'e he motu'a ni.

Sea ko e lao ko ē na'a tau toki paasi. Na'e 'ikai ke 'i he mafai 'o e Pangikē Pule ia ke ne hanga 'o *regulate* 'a e 'ū kautaha ko eni fe'ave'aki pa'anga. Ko e lao ko ē na'a tau toki paasi 'e lava lelei 'e he Pangikē Pule 'o *regulate* pea te ne lava leva ko e me'a ko ē 'a e *levy* ke lava 'o tānaki kotoa he 'ikai ke to e lava 'e he fanga ki'i kautaha fe'ave'aki pa'anga 'o fai. Ko u tui Sea ko e me'a 'oku mahu'inga ko ē 'i heni ko e lava ko ē he fo'i lao ko ē na'a tau toki paasi 'o fenāpasi ia mo e lao ko eni 'oku tau talanoa ko ē ki ai. Ko e me'a ko eni 'oku 'ohake he Fakafofonga Nōpele ko ē 'o Vava'u 'oku tonu ke fai ha ngāue ki ai ke vakai'i ko e hā e fehalaaki 'a e ngaahi pangikē. Ko e fakahoko mai eni ia ko e fa'ahinga eni ia 'oku nau fetu'utaki mai 'oku 'i ai e sēniti 'oku to'o. 'A ia ko e me'a ia 'i he tafa'aki 'e taha kā ko e *agreement* mo e lao ko e *levy* 'e to'o mei he tupu fe'ave'aki pa'anga mei he pangikē ki he pangikē.

Lord Tu'iha'angana: Ki'i tokoni ki he 'Eiki Minisitā.

Sea Kōmiti Kakato: Minisitā ko e tokoni ē.

Lord Tu'iha'angana: Ko u tui pē au ko e me'a ko ena 'oku ke me'a mai 'aki mo'oni pē ia ka ko e hangē pē ko ena na'a ke me'a mai'aki ko e toki paasi foki 'a e lao ko ē na'e toki 'osi pea 'e toki mafai atu leva 'a e Pangikē Pule ki he 'ū kautaha talafi pa'anga mo talafi pa'anga. 'A ia ko e 'alu leva 'o mo'oni leva 'a e me'a 'a e 'Eiki Nōpele kimu'a ia 'i he lao ko ē na'a tau toki paasi mahalo na'e toki ki'i kāsete'i pea toki ngāue. Na'e me'a 'aki pē 'e he 'Eiki Minisitā Polisi mo e Tānaki Tukupau 'anenai. 'A eni ko ē 'oku me'a atu ko ē 'e he 'Eiki Nōpele, na'e *pass on* 'e nautolu ia e 'ū kautaha talafi pa'anga ia, ko e pangikē pē foki ia he 'ikai ke nau lava nautolu 'o to e fai ha me'a he lao. Ka ko eni kuo tau toki fakalao'i mālō ia 'oku tau paasi 'a ia ko e hoko atu ko eni hili hono kāsete'i e lao ko eni na'a tau toki paasi 'e ma'u kātoa leva mo e 'ū kautaha talafi pa'anga, ko u kole fakamolemole ki he Nōpele ta ko ē na'e 'uhinga e Nōpele ke ne *receipt* 'anenai ko e, ko e kautaha talafi pa'anga ia pea 'oku nau *pass on* pē 'oku fa'iteliha pē nautolu ia e 'ū kautaha talafi pa'anga ia pē te nau paasi ki he *customer* 'a e me'a ko eni, ka ko e 'uhinga ia, ko e pangikē pē ia 'oku ha'iha'i kimu'a. Mālō.

'Eiki Minisitā Mo'ui: Sea ko e me'a ia nau fiu feinga au ke u fakahoha'a ai. Ko e 'asi ko ē lao ko ē na'a tau, Lao Fakaangaanga ki hono Pule'i'o e Fetongi Pa'anga Muli he ko e fanga ki'i kautaha ko eni ko ē fe'ave'aki pa'anga he 'ikai ke nau to e lava nautolu 'o *pass on* e *levy*, he 'ikai ke to e fua leva ia he kakai 'o e fonua kapau na'a nau fua. Ko e 'uhinga ia e fokotu'u atu Sea ko u tui au ko u poupou atu au ke tau pālōti 'e tautolu 'a e lao ko eni. 'Osi 'i ai e mafai he Pangikē Pule ke ne *regulate* e fanga ki'i fe'ave'aki pa'anga ko eni pea 'oku ou tui ko e me'a ia na'e 'ohake 'e he 'Eiki Nōpele ko e me'a eni mei he *Western Union* ko e *Fed Ex* 'a ia ko e 'ū kautaha ia ko ia Sea 'e pule'i ia he 'ikai ke to e *pass one levy* ia ko ia ko 'ene toki, ko e toki mā'opo'opo eni 'a e lao 'o fenāpasi e lao ko ē na'a tau toki paasi mo e lao ko eni 'oku ...

<009>

Taimi: 1910 - 1915

'Eiki Minisitā Mo'ui: ... tau alea'i ko ē he taimi ni. Ko u fokotu'u atu Sea. Ko u tui 'oku ma'u, ko 'ene mahino ia pea he 'ikai leva ke to e *level playing ground* kātoa, tatau kātoa e kautaha fe'ave'aki pa'anga mo e ngaahi pangikē 'i he me'a ko eni ko e *levy* pea he 'ikai ke fua ia

'e he kakai e fonua, ko e tupu ia 'a e pangikē 'oku 'i ai 'a e *agreement* ke nau hanga 'o totongi mai 'a e *levy* ko ia. Ko ia pē Sea. Mālō e ma'u faingamālie pea ko u tui 'oku mahino atu.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō. Mahino 'aupito e me'a kuo me'a ki ai e Minisitā.

Lord Tu'ilakepa: Sea, ko u fakamālō atu pē ki he Minisitā . Minisitā ka ko u, kuo ke me'a mai pea ke hangē 'oku ke fakanonga. Pea ko u ongo'i ko u fiemālie. Kā 'i he taimi tatau. Me'a pē ia ke fakapaasi. Ko e me'a ia ko u kole atu 'Eiki Minisitā, 'ikai ke u fie hanga 'e au 'o 'ohake hingoa e ni'ihi 'oku mau fetu'utaki lelei, ko e kakai, 'ikai ko ha faingata'a 'Eiki Sea ki he Fale ni. 'ikai koe'uhī ko au 'oku ou fai atu e fokotu'ú. Pē te tau fai e me'a ko eni koe'uhī ko e kakai 'oku lava ke fakafongā'i atu 'Eiki Sea. Ko u kole atu mu'a au ke to'o mu'a au ia kae 'ai e kakai e fonua ko nautolu 'oku nau fie mea'i e tu'unga 'oku 'i ai 'a e lao ko eni 'Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō.

Lord Tu'ilakepa: Koe'uhi he 'oku fai e fakafekiki heni 'Eiki Sea, me'a mai 'e he Pule'angá 'oku 'ikai. Ko au eni 'oku ou fakahoko atu 'oku ou 'osi lele ki he fanga ki'i pangikē 'Eiki Sea mo e *MBF*, 'oku 'i ai. 'I ai mo e fika e tokotaha heni mei Vava'u, 'io, to'o e pa'anga 'e 25 he'ene 'omai pa'anga 'i he *Tonga Post*. To e to'o mo e *MBF* pa'anga 'e 16 sēniti 'e 88. Ko e me'a ko ē 'oku ou 'ai atu ai 'Eiki Sea ke 'alu ka mou me'a ki he kakai e fonua nau 'omai pea nau tokoni pea tau fakapaasi leva. Ko ia pē 'Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō. Hou'eiki, tau pāloti. Ko kimoutolu 'oku loto ke, Kalake. Me'a mai.

Sāmiu Vaipulu: Sea ne u 'osi kole atu 'aneni.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai Fakafongā Vava'u 15.

Sāmiu Vaipulu: Hangē 'oku ke siosio kehe ma'u pē. 'Ai ke 'ai fakalelei 'etau me'a Sea, 'ai fakalelei, mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai Fakafongā

Tokanga ki hono fakatonutonu 'o e kupu 10 Lao Fika 4/2018

Sāmiu Vaipulu: Mālō. 'Eiki Sea ko e lao ko eni na'e fa'u pē he 2015. 'Uluaki fakatonutonu pē 'i he 2016, 'o fakahū ai e kupu fo'ou ko e kupu 10. Ke fakangata 'a e tu'utu'uni 'a e lao ko eni 'i he 2020. Fakatonutonu mai ko eni 'o e ta'u ní, ke to'o 'a e kupu 10 ko ē, na'e fakatonutonu tānaki atu ki he tefito'i lao 'i he 2016. Pea 'oku mahu'inga leva ia Sea ke fai hano vakai'i lelei. Koe'uhī ko e fo'i kupu tatau pē eni, na'e 'ikai ke 'i ai ha kupu pehē 'i he 2015, fakahū 'i he 2016 he fakatonutonu 'o e 2016, to e tamate'i fakapekia eni 'i he fakatonutonu 'o e 2018. Ko e hā e me'a 'oku hokó.

'Eiki Minisitā Polisi: 'E laumālie lelei e Fakafongā ke u tali 'ene fehu'i Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu.

'Eiki Minisitā Polisi: Ne fehu'i mai pē ko e hā e me'a kuo hokó, 'oku toutou fai ai e liliu. Ke laumālie lelei ke u tali kapau 'oku 'ikai pea sai pē ia.

Sāmiu Vaipulu: Sea 'oku 'ikai ke 'i ai ha me'a ia ai ke tali mai 'e he 'Eiki Minisitā.

'Eiki Minisitā Polisi: Me'a foki ko 'ene fehu'i eni pē ko e hā e me'a 'oku hoko...

Sea Kōmiti Kakato: Ko e 'uhinga ko ho'o fehu'i pē ko e hā e me'a kuo hoko ka ko 'ene fehu'i.

Sāmiu Vaipulu: Ko e anga ia e fa'ú ka ne u fehu'i au te u 'ai atu hangatonu pē ki he Minisitā.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai koe.

Sāmiu Vaipulu: Ko u tuku pē au ki he Fale mo 'etau fuakavá pē ko hai 'oku 'i aí. 'Eiki Sea, 'oku ou vakai. Na'a ku nofo au ke kamata ko ē 'o e laó ni 'o sio pē ki he ngaahi fakatonutonú mo e tuku'au mai 'a e tefito'i laó 'o a'u mai ki he 'aho ni. 'I he taimi ko ē na'a ku fakatokanga'i ai 'Eiki Sea. Ko e fakatonutonu ko ē 'o e 2016, na'e fakahū ai e kupu 10, fakatonutonu eni he 2018, to'o 'a e kupu 10. Ko e kupu 10 fo'ou ko eni na'e fakatonutonú, fakahū fo'ou, ke ngata pē 'i he 2020 'a e me'a ko eni. Ko e kupu ko eni 10, fakatonutonu 'o to'o 'i he 2018, ke to'o ia kae lele pē ia ta'emahino, ko 'ene lele ta'emahino ko ia 'Eiki Sea 'oku ne toe 'omai leva 'e ia mo e fo'i ta'emahino 'e taha fakalakalaka 'o e sipoti, 'a ia te u pehē 'e au 'e kau heni 'a e ngaahi 'a e mala'e tāpulu, 'i ai 'a e kautama ia 'e teuteu mai ke nau 'inasi he pa'anga ko eni. 'Oku ou faka'amu au 'Eiki Sea fakalelei'i 'a e fo'i lao 'o ne tuku'i pau mai 'a e feitu'u 'oku 'amanaki ke fai 'a e ai 'a e fakalakalaka, neongo e sipoti ia 'e taha 'a e tāpulu kā ko e taimi ko ē te tau sio ai ki he fakalukufua e fonua ko e tokofiha 'oku tāpulu he fonua ni. Ko e tali ki ai 'Eiki Sea ko e ni'ihī pē ko ē 'oku nau ma'u 'enau sēniti ke nau 'utu mo nau 'alu ki he mala'e tāpulu mo e me'a ko e ngaahi fāmili ko ē 'o e fonua

'Eiki Minisitā MEIDECC: Sea ka u ki'i fakatonutonu atu mu'a

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu

'Eiki Minisitā MEIDECC: Ko e malanga ko eni 'oku 'omai Sea 'oku ne 'omi 'e ia 'a e fakakaukau ko e fo'i lao ko eni ki he tāpulu, te u talanoa atu 'i he 'akapulu, na'e 'omai kia kimautolu 'a e kole mei he Kōmiti 'Akupulu ki he tau ko eni 'a Tonga, ki he *tour* ko eni 'a e Tonga *A*, pau na'a mou mea'i 'a e tau ko eni ...

<001>

Taimi: 1915-1920

'Eiki Minisitā MEIDECC 'i he uike kuo 'osí, na'e fo'i e Tonga *A* he ki'i timi 'a Siapaní, pea na'e fakanagatangata honau ta'ú ki he ta'u 23. Ai e fo'i poini he tu'u 'uluakí na'e 21 ai 'a Tongá ni ki he 5 'a Siapani. 'Oku ne 'omi e me'a ko ení, 'oku 'ikai ko e palopālema 'a Tongá ni ia ko e si'isi'i 'a e talēnití. Palopalema 'a Tongá ni ia he me'a na'e me'a'aki he 'Eiki Nōpele 'anenaí, na'e totonu ke ako'i hake e tamaikí mei he'enau kei iikí 'o 'alu hake 'o lalahi. 'UHINGA ia e lao ko ení, 'ikai ko e tā pulú pe. Ko e sipoti 'oku ne 'omai lahi taha e silini ki hotau fonua ni ko e 'akapulú. Faka'ofa 'aupito e liikí ia. Ki'i tunameni ko eni 'a e liikí 'oku lele he taimi ni, tamaiki tatau pē ia, tamaiki tatau pē te nau to e ... Ko e kamata ko ē 'a e *Union* ko e tamaiki tatau pe te nau fakahoko e me'a ko iá. Ko e 'uhinga eni ki he sipotí, ke tau lava 'o fakalakalaka, kae 'oua 'e tatakí 'a e lao ko ení ke hangē ko e lao ki he tā pulú. Mālō.

Sāmiu Vaipulu: Ko 'eku fakatātā ki he tā pulú koe'uhī ko e ta'emahino mai 'a e kupú. Ko e talamai 'i he kupú, fakalalakaka 'o e sipotí. Pea te u fakakau ai e tā pulú mo e 'akapulú, mo e pasiketipolo ko ē na'e fa'a uki he ...

'Eiki Minisitā Mo'ui: Sea 'e lava pē ke u ki'i tokoni ki he Fakafofongá? Miniti pē 1. Sea 'oku ai 'eku hoha'a Sea ki he me'a mai 'a e 'Eiki Nōpele ko eni mei Niuá, ko eni 'oku to e 'ohake. 'A e to e 'ai ke to e fakaikiiki ange 'a e fakalalakaka 'o e sipotí. Sea, kapau te ke 'alu atu ki ha 'api tukuhau, 'oku tohi mai ha papa ai, tapu hala loto'api. 'Oku mahino mai e tapu hala loto'api ko e tapu fusi lū, tapu tufi niu motu'u ... kapau 'e 'ai Sea ke fakaikiiki mai 'a e tapu hala loto'api, 'osi kātoa mai e 'u 'akau ia he tuki mai e papa, 'e tapu ē, 'e tapu ē. 'E faifai pea 'osi kātoa mai e 'u peesi hono 'ai ke fakaikiiki mai e fakalalakaka e sipotí. Tau 'osi 'ilo'i pē Sea, ko e me'a ko eni ko e sipoti, kau lelei ki he fonua ni, tautautefito ki he sipoti 'e 21 'a eni ko ē 'oku 'ikai ko e 'akapulú pē. Ai e fanga ki'i sipoti kehekehe ikiiki 'e fakalalakaka ai kinautolu 'i he fakalalakaka ko ē sipotí.

Lord Fusitu'a: Sea ki'i tokoni pē ki he 'Eiki Minisitā pē 'e laumālie lelei ki ai?

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai koe 15 he kuo 'osi me'a ia ho'o taimi 'a 'au ...

Sāmiu Vaipulu: Mālō. Ko e me'a ia ko ē 'Eiki Sea 'oku fa'u ai 'a e lao ko ē fonuá 'o 'i ai e me'a ko e Konisitūtone mo e laó. Ko e Konisitūtoné ko e tefito'i fakakaukau ia, ko e laó ke ne 'omai 'a e fakaikiiki 'o e fakakaukau ko iá, koe'uhī faka'apa'apa 'aupito ki he faka'uhinga ko ē kuo 'omai, ka kuo pau ke ... he ko 'etau alea ko eni ko e pa'anga eni 'a e fonuá. Ko e pa'anga eni, tau pehē pe ko e pa'anga ia 'a e kakai 'oku tau fakafofonga'i. Ke tau vakai lelei hono vahe pe 'oku 'alu koā ki fē. Na'a 'ave 'a e pa'anga 'o e fonuá 'o tu'umālie pe ha ni'ihī pea tau toki hopo 'o 'osi ha ta'u 'e 6 mei ai ko e hā hono 'aonga hono fakatonutonu e me'a ko iá 'Eiki Sea...

<003>

Taimi: 1920-1925

Tokanga ki he fakaikiiki fē sipoti 'e tokoni ke fakalalakaka'i he tñaki levi

Sāmiu Vaipulu: ... Ko ia 'oku ou kole atu au 'Eiki Sea, tau tuku pē 'a e taimí, tau sio pē he 'e 'alu pē 'a e taimí, pea tau vakai ai 'a e fakakaukau 'oku fakapotopotoange. Ko e me'a ko ia ki he tñaki pa'anga, 'oku mahu'inga. 'Oku mahu'inga ki he fonuá ko e fakalalakaka 'o e sipioti mahu'inga, ka 'oku fiema'u ke tau 'ilo pē ko e hā, 'a e me'a ko ia 'e fai. 'Oku 'i ai e ki'i sipoti 'e taha 'oku ou fanongo ai ko e *taekwondo* koā pē ko e hā, ko e Nōpele Fika 1 ē 'o Tongatapú ko ia 'oku ne mea'i 'a e me'a ko ia. 'Oku ou fakatokanga'i na'a nau kole pa'anga ke fai 'a e sipoti. Na'e talamai 'e tali pea 'ohovale pē kuo 'ikai ke to e 'oange 'a e me'a ia he mōmēniti faka'osi. Pē ko e hā, pe ko e fē 'a e sipoti 'oku tau fakalalakaka, ko fē 'a e sipoti ko ē Sea 'oku 'ikai ke kau ia 'i he pa'anga ko eni. Mālō 'Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Hou'eiki te'eki ai pē ke mou laumālie ka tau pālōti.

Mo'aleFinau : Fakamolemole Sea te'eki ai ke u ki'i fakamalanga. 'Ai ke 'omai pē ha ki'i miniti 'e taha.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai.

Mo'ale Finau : 'Eiki Sea 'oku ou nofo pē 'o fanongo ki he tipeiti, 'oku mahino ki he motu'a ni 'Eiki Sea 'a e mahu'inga 'o e me'a 'oku tokanga ki ai 'a e Hou'eiki. 'I he taimi tatau 'Eiki Sea 'oku ou tui 'oku 'ikai ko ha toki 'omai eni ha fa'ahinga fokotu'u, pea 'ikai ke 'omai hano *detail* 'Eiki Sea. Kapau te tau nofo, te u nofo 'o fakakaukau ki he ngaahi Pule'anga kimu'a atu 'Eiki Sea, 'oku ou tui 'e lahi 'aupito 'aupito 'a e ngaahi lao natula pehe ni, na'e 'omai 'a e fo'i fakakaukau pē ko e fokotu'u, pea tukuange totonu 'a e Pule'angá 'Eiki Sea ke nau *execute* ke nau hanga 'o fakahoko. 'A hono ngāue'i pea 'oatu leva 'a e falala 'a e fonua pea mo e Fale ko eni 'Eiki Sea.

'Oku ou tokanga ki he fakakaukau ko iá 'Eiki Sea 'a e lahi ko ia 'a e ngaahi sipoti. Ko hono mo'oní 'Eiki Sea 'oku lahi. Ka 'oku ou tui 'oku 'i ai 'a e kongá 'i he laó, kuo pau ke hanga 'e he ni'ihi ko ē, pē ko e fanga ki'i kōmiti sipoti, 'o fakamatala'i lelei'i 'aupito 'aupito ki he Pule'anga, ke *justify* pea fakatonuhia'i'a hono 'oatu ha tokoni kia kinautolu 'Eiki Sea. Ko ia 'Eiki Sea, ko e ki'i fakamā'opo'opo ia ki he fai 'o e pāloti, he 'oku ou tui ko e 'uhinga 'o e Fale ni 'Eiki Sea, 'i he lao ko ení ke tau hanga 'o tipeiti'i pē 'oku tau loto ke paasi pē 'ikai.

Sea Kōmiti Kakato : Ko ia.

Poupou ke tali Lao ki hono fakalakalaka'i e sipoti ke fakaivia sipoti he fonua

Mo'ale Finau : 'Oku 'ikai ke u tui au 'Eiki Sea 'oku totonu ke u to e 'oatu 'e au ha'aku fokotu'u, 'i ha tafa'aki kehe, ko e *issue* kehe ia. Ko ia Sea 'i he'ene pehē, 'oku ou feinga ke u hanga 'o 'oatu 'a e poini ko ē 'e fai ai 'eku pāloti. Koe'uhī kae lava 'Eiki Sea ke 'uhinga mālie 'a e FaleAlea 'o e fonua, ko e tipeiti'i 'o ha lao 'Eiki Sea, ko e faha'i pē ia 'e 2. Ko e tipeiti'i ke paasi pē ko e tipeiti'i ke 'oua 'e paasi. Ko 'ete tipeiti'i ko ia ke paasi, te te 'oatu leva 'e te 'ū 'uhinga, ke lava ke fakatonuhia'i 'oku 'uhinga lelei 'ete hikinima. Ko e tipeiti'i ko ia ke 'oua 'e paasi, 'oku te hanga leva 'o 'omai 'ete 'uhinga. Ko hono 'oatu ko ia 'Eiki Sea ha fo'i fakakaukau, pē na'e 'i ai ha fa'ahinga taimi pehē ke hu'u ai 'etau tipeiti'i 'Eiki Sea, 'oku 'i tu'a ia, 'oku 'ikai ke *order* ia. 'Oku 'ikai ke *fall in* ia he *order* ko ē 'o e Tu'utu'uni faka-Fale Alea 'Eiki Sea, ko ia 'Eiki Sea 'i he'ene pehē'oku ou 'oatu pē 'eku poini. Ko e poini eni te u pāloti ai 'Eiki Sea . 'Uluakí 'oku 'i ai 'a e totonu 'a e Pule'anga 'o e 'aho, ke nau liliu e lao. Tatau pē ko e hā hono tokolahi. Neongo 'e tui ha ni'ihi 'oku ta'efakapotopoto hono toutou liliu, kā 'e to e fēfē kuo 'osi tohi'i pē ia he'etau Konisitūtone 'etau lao 'Eiki Sea. Pea ko hono 2 'Eiki Sea, 'oku ou tui 'e 'ikai ke fakavalevale 'a e ngaahi kōmiti sipoti, ke nau 'omai ha fa'ahinga sipoti 'oku 'ikai ke 'aonga ke lava ke 'oatu hano silini. Pea ko ia 'Eiki Sea ko e ua ia 'eku poini.

Ko hono 3 'o e poini 'Eiki Sea, 'oku ou falala ko e taimi ko ia na'e fokotu'u ai 'a e lao ko ē, ko e taimi ko ia na'e ta'ofi ai 'a e sipoti, ko 'ene 'osi ia e taumu'a e lao ko ē. Pea 'oku nofo leva ia he Pule'angá, ke nau hanga 'o fakahū mai koe'uhī ke tu'uma'u 'a e fakakaukau, 'o ui pē ia ko e Lao ki he Sipoti, he 'oku pehē pē 'a māmani ia 'Eiki Sea. Fakahingoa 'a e lao ia ...

<004>

Taimi: 1925-1930

Mo'ale Finau: ... 'Oku 'ikai 'uhinga ia ko e hingoa ko ia ko e me'a ia 'oku fai ki ai 'a e tulifua ko ē 'o e kavenga. Fakahingoa pē ia he koe'uhī he ko e me'a na'e hoko 'i he fo'i mōmeniti ko

ia. Pea ko e taimi ko ē 'oku 'ikai ke to e lava ai 'a e me'a ko ia 'Eiki Sea, pea 'oku 'atā leva ki he Pule'anga ke nau hanga 'o liliu 'a hono taumu'a 'a eni 'oku 'omai ko ē ke fakaalea 'i he 'aho ni. Ko ia 'Eiki Sea ko e 'uhinga ia 'o e tu'u hake 'a e motu'a ni ke u hanga 'o 'oatu 'a e 'uhinga te u hiki nima ki ai Sea.

'Oku ou tui te tau 'oange 'a e faingamālie ki he lao ko eni 'Eiki Sea, ke lava ke ne hanga 'o fakapa'anga'i 'a e sipoti 'o fakatatau ki he faka'uhinga pea mo e faitotonu 'a e ni'ihi ko ē pē ko e *TASA* pē ko ha kōmiti fuhu 'i Ha'apai pē ko Vava'u kuo pau ke nau faitohi mai ki he silini ko eni kuo 'osi hono tānaki 'Eiki Sea, ko ia 'Eiki Sea 'oku pehē 'eku ki'i poupu atu ki he lao, mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea ki'i faingamālie ...

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai 'Eiki Minisitā.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Ko e 'uhinga foki 'etau tipeiti ko 'ene 'alu pē ha poini 'o a'u 'o tu'o tolu tu'o fā mai pea kuo fe'unga. Ka te u 'oatu 'a e ki'i poini fo'ou ko eni. 'Oku 'i ai 'a e palopalema ia 'i he'etau founa fakapa'anga 'o e sipoti 'i he 'aho ni. 'Uluaki na'e 'ikai ke fa'u ia 'i he Patiseti, te u fakatātā 'aki eni, na'e me'a atu 'etau fānau ki PNG na'a nau fiema'u mai 'a e silini lahi na'e 'ikai ke patiseti'i ia pē na'e palani ngāue'i pē patiseti'i pea tuku atu. Ko e ala ki he silini na'e 'osi paasi 'e he Fale pea na'e pau ke fakahoko ia ko e hā hono 'uhinga he 'oku 'ikai ke 'osi 'a e fiema'u vivili 'a e sipoti 'i he 2019. Pea 'oku ou ...

Lord Tu'ivakanō: Sea fakatonutonu atu.

Sea Kōmiti Kakato: Fakatontonu 'Eiki Minisitā.

Lord Tu'ivakanō: Kole ki he Minisitā ke malanga pē 'i he me'a he na'e 'ikai ke patiseti'i 'a e pa'anga na'e 'ave ki he Mate Ma'a Tonga. Ko e me'a kotoa pē 'oku tonu ke tau 'ai 'a e me'a he 'oku 'osi ange me'á te tau to e fakatonutonu. Mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai 'Eiki Minisitā.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Mālō 'aupito Nōpele 'a e fakatonutonu. Ko e poini eni 'oku ou 'uhinga ki ai, ko e fānau ko ē 'atautolu 'i he fonua ni talēniti'ia, 'oku nau 'i he ngaahi fāmili pē 'o nautolu. Ko e fatongia ko ē ke feinga'i e honau ngaahi talēniti ke ma'u ai ha'anau ngaahi mo'ui, me'a pē ia 'a e fāmili ko ia. He ko e hā 'a e poini 'oku tau talanoa ai 'i he 'aho ni 'i he Kōmiti Kakato. Ko 'etau faka'amu ke fakakau mai 'a e fonua ki he ngāue fakalukufua ki hono ngāue'i 'a hotau talēniti he ko e motu'a ni 'a e *trade* 'oku kau 'a e sipoti 'i he *export* fika 'uluaki taha 'o 'etau 'ikonōmika. Ko e hā leva 'a e me'a 'oku fiema'u, 'oku 'ikai, mou kātaki na'e 'ikai patiseti'i 'a e konga lahi ia hono tokonia 'o e ngaahi sipoti 'o a'u ki he Mate Ma'a Tonga, na'e 'ikai ke tau hanga 'e tautolu 'o fa'u ha'atau palani ki ai pea tau patiseti'i, pea 'ave ki ai. Ko e hā 'a e me'a 'oku hoko 'i he 'aho ni, ko e Tonga A, nau hanga 'o fakahū mai 'enua fakamole he taimi ni ke tokoni'i kinautolu, hanga 'e he Minisitā Pa'anga mou kātaki moutolu heni na'e 'ikai ke paasi ha patiseti pehē ia, sai ko e poini leva kau faka'osi 'aki ia ko e ngaahi talēniti 'o e fonua ni 'i he ngaahi fāmili, he 'oku monū'ia kotokotoa ai 'a e fonua fakalukufua 'i he'etau tu'u faka'ikonōmika.

Lord Tu'ilakepa: Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai 'Eiki Nōpele.

Lord Tu'ilakepa: Kole pē au ki he 'Eiki Minisitā pē 'e lava pē ke u tokoni atu ki he Feitu'u na, 'i he ki'i fo'i sētesi pē 'oku ke me'a mai 'aki, na'e 'ikai ke patiseti'i ha pa'anga ki ai. Ko hono mo'oni 'Eiki Minisitā na'e 'i ai 'a e silini mea'i pē 'e he Minisitā ko ena ko ē 'a e eni ki he *MIA*, ka na'e 'ikai ke lahi 'a e silini.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: 'Ikai 'oku ou tali pē 'e au 'Eiki Nōpele.

Lord Tu'ilakepa: Ko 'eku tokoni ki he Feitu'u na,

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Ko u tali ia 'e au.

Lord Tu'ilakepa: Kapau 'e tali pē ko 'eku fie tokoni atu pē ki he Feitu'u na, sai tonu pē tanaki silini ia he 'oku mo'oni 'a e Feitu'u na ia koe'uhi ki he fakalalakalaka 'o e sipoti, ko e founa ko e founa ko ē hono tānaki 'Eiki Sea he 'oku ou mamahi'i he 'oku 'i ai 'a e fakamo'oni mo'oni pau 'oku tānaki he, mou me'a mai moutolu he 'ikai, 'oku ou talaatu 'io, 'oku tānaki, ko ia pē ko e me'a 'oku ou ki'i kole pē ke 'ave ki he kakai, 'osi...

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Mālō 'oku ou tali 'e au 'a e tokoni.

Lord Tu'ilakepa: ...tali 'a e lao pea tuku atu leva ke mou ngāue 'aki 'a e lao hokohoko atu 'o hangē ko e me'a ko ē 'oku ke me'a ki ai.

'Eiki Minisitā Mo'ui: Sea 'e lava pē ke u ki'i tokoni atu miniti pē 'e taha, 'Eiki Minisitā? Sea tapu pē mo e Feitu'u na kae 'uma'ā 'a e Hou'eiki Mēmipa 'o e Kōmiti Kakato,. 'Oku 'i ai 'a e hōha'a 'i he motu'a ni ki he me'a ko eni 'oku 'ohake 'e he ...

<005>

Taimi: 1930-1935

'Eiki Minisitā Mo'ui: ... Fakafofonga ko ē, Nōpele ko ē 'o Vava'u. Ko 'eku hoha'á, Sea, ko e hā e me'a 'oku hoko ai pē e me'a ia ko eni he *MBF*, kae 'ikai ke hoko ia he *ANZ*, pe hoko 'i he *BSP*.

Lord Tu'ilakepa : 'Oku 'ikai ko e *MBF* pē, 'oku kau mo e *Western* ai, kau mo e *ANZ*.,

'Eiki Minisita Fefakatau'aki: 'E Sea 'e to e 'osi 'eku taimi

Sea Kōmiti Kakato : 'Eiki Nōpele, mo fakamolemole.

'Eiki Minisitā Mo'ui : 'Oku ou tui au, Sea, kapau 'oku hoko e me'a ko eni, 'oku tonu ke *investigate* ke fai ha sio ia ki ai 'a e Pangikē Pulé ia. Pe ko e pangikē 'e taha pe ko e pangikē 'e 2, kā ko e *agreement* ia, na'e 'ikai ke totonu ke fua 'e he kakai ia, 'a e levi. 'Oku tonu ke *investigate* eni ia 'e he Pangikē Pule, pe ko e hā e 'uhinga na'e 'ikai ke nau muimui ai he *agreement*. He 'ikai ke fua 'e he kakai, 'e to'o pē mei he tupu 'a e pangikē e he fe'ave'aki pa'anga.

Lord Tu'ilakepa : 'Oua te mou fa'a ngāue'aki e fo'i lea ko e *investigate*.

'Eiki Minisitā Mo'ui : Sea.

Sea Kōmiti Kakato : Mou me'a taha taha pē. Hou'eiki mou me'a ki lalo.

Lord Tu'ilakepa : Sea, na'a nau me'a ange nautolu 'o to e *investigate* au.

'Eiki Minisitā Mo'ui : 'Ai pē Sea, ke vakai'i. Mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato : Mou me'a ā ki lalo, Hou'eiki. 'Oku ou kole atu, tau pālōti.

Lord Tu'ilakepa : Sea,

Sea Kōmiti Kakato : Pea fakahā mai ho'o pālōti 'i ho'o hiki ho nima, me'a ho nima ki 'olunga, ho'o loto mo ho'o ta'eloto. Kalake, tau pālōti.

Lord Fusitu'a : Sea kātaki, fakamanatu atu 'oku 'i ai e ngaahi fokotu'u ke 'uluaki pālōti'i.

Lord Tu'ilakepa : 'A e fokotu'u ko ē na'a ku kole ke fokotu'u atú, 'Eiki Sea, ke tau pālōti ai.

Sea Kōmiti Kakato : 'Oku 'i ai ha poupou? Kalake. Ko 'etau pālōti ko eni, ko e fokotu'u 'a e Nōpele Fika 1 'o Vava'u, ke tau pālōti ke tuku 'a e fo'i lao kitu'a. Ka 'osi ko iá, ko 'etau pālōti ia ke tali e fo'i laó, pē ta'etali.

Lord Tu'ilakepa : Sea, 'ai mu'a ke 'ave ki he Kōmiti Lao, ke nau fai ha *consultant* pea mo e kakai. Ko ia pē pea ma'u ai e mo'oni ko ē 'oku me'a mai e Pule'angá, mo e me'a ko ē 'oku ou lave ki aí, he 'oku 'i ai e ngaahi fakamo'oni mo'oni, 'Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato : Ko ia 'oku loto

Siaosi Sovaleni : Sea, ko e ki'i *point of order* pē, Sea. Ko e 'ai pē eni ia ko e 'uhinga ko e taimi e Fale ni, Sea. 'E lava pē 'o to e toloi ha lao 'oku 'osi tali mei he Fale Alea, ko e lao fakavavevave? Ko e 'eke pē ko e 'uhingá, na'a tau tali 'etautolu, 'oku 'ikai ke tau muimui 'i he Tu'utu'uni ko ē 'o e Falé na'e 'omaí. Kātaki pē 'o ki'i fakama'ala'ala ange.

Sea Kōmiti Kakato : Ko ia 'oku loto ke tau fakahoko e fo'i laó ke tuku ki he kakai, pea hiki hake hono nima.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea, kātaki ka u ki'i tokoni mu'a.

Sea Kōmiti Kakato : Me'a mai Nōpele Ha'apai.

Tokanga ke 'oua fai ha pālōti e lao kae fai pē ha femahino'aki

Lord Tu'iha'angana : Tapu mo e Feitu'u na, Sea. 'Oku ou kole pē, Sea, ki he Hou'eiki. Tau ngāue'aki pē mu'a ke tau femahino'aki, kae 'oua 'e hanga 'e ha pālōti 'o fai 'etau ngaahi feme'a'aki ko eni ke ... Ko ena kapau ko e me'a e na'e tokanga ki ai 'a e 'Eiki Nōpele, na'e 'i ai 'ene fakamo'oni, na'e hanga 'e he pangikē ia 'o *pass on* e me'a ko eni, 'a ia 'o nau talangata'a

nautolu ki he lao, fēfē mu'a ke toe fai hano fakatotolo'i 'ona mo e me'a, kae 'oua te tau feinga ke hangē 'oku tau me'a. Tau poupu ki he lao ko eni ke fai mo me'a, ka 'oku 'ikai ke u tui, ko e 'ai pē 'e au ke feveitokai'aki 'etau feme'a'akí, ke vete'aki e pāloti. 'Oku ou kole pē ki he 'Eiki Nōpelé, kapau ko e hoha'a ē 'oku me'a mai 'e he Minisitā Pa'anga, pea 'omai ke vakai'i ange 'a e ongo pangikē ko ia, kae toki vakai'i, he 'oku ou tui 'e 'osi pē ia 'e mahino mai ia, ka tau hoko atu pē e feme'a'akí ia, Sea.

Sea Kōmiti Kakato : Mālō.

'Eiki Minisitā Polisi : Sea, fakamolemole kau ki'i poupu atu ai leva ki he me'a kuo me'a mai ki ai e 'Eiki Nōpele Ha'apaí.

Sea Kōmiti Kakato : Me'a mai, 'Eiki Minisitā Polisi.

Fakahā Pule'anga 'e fakatotolo'i pehe 'oku tñaki levi mei he kakai

'Eiki Minisitā Polisi : Tapu mo e Feitu'u na, 'Eiki Sea. Ko e taha mahalo eni ia e polokalama ko ē 'oku tokanga ki ai e 'Eiki Nōpele ko ē 'o Vava'ú. Ka ko 'eku poupu pē ki he Nōpele ko ē 'o Ha'apaí. Ko e ma'u 'a e motu'a ni e fakahā Sea. 'Io, 'e fai 'a e ngāue ia ki ai. Ko e fakatotolo ko ē mo hano to e vakai'i pe ko e hā ha to e fakalea ko ē 'e fai 'a e fiemālie ki aí, 'io 'e fai e ngāue ia ki ai, ka 'e fai ia 'amui. Ka ko e tu'u ko ē 'a e fo'i laó, ko e fokotu'u atú, ke tali mu'a. Mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato : Mālō.

Lord Fusitu'a : Sea, ko e fakamanatu atu pē kuo 'osi 'i ai e fokotu'u mo e poupu.

Lord Tu'ilakepa : 'Oleva hifo mu'a, 'Eiki Nōpele Niua, ho'o fa'a me'a haké, kae 'ai mu'a ke tau 'ai ke fakamahino ke mea'i 'e he Seá na'a tuputāmaki.

Sea Kōmiti Kakato : Me'a mai ko e, Nōpele Fika 2 'o Vava'u.

Lord Tu'ilakepa : 'Eiki Sea, 'oku ou kole pē au ki he Hou'eiki 'i he Fale ni, ke mou fakamolemole, ke mou laumālie lelei pē. Ko e lao ko eni, 'oku 'ikai ke u 'ilo 'e au pē ko e hā hano faingata'a ke fai ha feme'a'aki, ke ma'u ai 'a e mo'oní, 'Eiki Sea. He koe'uhí, 'Eiki Sea, 'oku te'eki ue'i e silini ia, 'oku kei tuku pē e silini ia 'i ai pē. Ko hono feinga'i ko eni ke fakalao'i, kae lava 'o ngāue'aki. Ka 'oku lolotonga fai e tñaki pa'anga, makatu'unga, 'Eiki Sea, ki he taumu'a ko eni, 'Eiki Sea.

'Eiki Minisitā Mo'ui, 'oku ou kole pē ki he Feitu'u na, pea mo e Minisitā Polisi, 'oua te mo fa'a ngāue'aki... Ko au he taimi ni, 'oku ou ilifia homou Pule'angá. Ngāue'aki mai e e *investigate*. Ko eni kuo fai mai e fetu'utaki ki hē te nau fakatotolo'i...

<006>

Taimi: 1935-1940

Lord Tu'ilakepa: ... pea toe me'a'aki he 'Eiki Nōpele ia pea mei Ha'apai 'o to e pou pou ki he me'a ko eni ke fakatotolo ko u manavasi'i na'a toe 'a'au atu e si'i *computer* hoku fale 'o'oku mo 'eku 'ū telefoni mo e me'a 'o to'o atu ke fai ho'o *investigate* 'a 'au Minisitā Polisi

'Eiki Minisitā Polisi: Sea fakatonutonu pē 'Eiki Nōpele

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu

'Eiki Minisitā Polisi: 'Oku 'ikai ko ia ia 'oku fai ki ai e ngāue Sea 'oku 'ikai ke 'i ai ha'ane kautaha fe'ave'aki pa'anga ia 'a'ana ko e ngaahi kautaha fe'ave'aki pa'anga ko ē 'oku tukuaki'i 'oku 'ikai ke nau faitotonu ko ia ia 'oku 'uhinga ki ai ...

Lord Tu'ilakepa: Me'a ange mo ho kau polisi 'o *investigate* ka ke toki mea'i ai 'oku 'i ai 'i ai 'eku kautaha pa'anga...

Sea Kōmiti Kakato: 'Eiki Nōpele

'Eiki Minisitā Polisi: Tau'atāina pē 'a e Nōpele 'oku faitotonu pē 'ene ngāue 'a'ana, pea ko e 'uhinga ia e kole 'Eiki Sea kapau 'oku fai ha lāunga kuo pau ke fai e ngāue ia ki ai, mālō Sea.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Mālō Sea ke u hoko atu ko e makatu'unga ko ia 'o e fakakaukau ke tuku 'a e fo'i lao ko eni ke 'ave ki he kakai makatu'unga 'i he 'uhinga 'oku 'i ai ha ni'ihi 'oku hā mai 'oku faihala ki he lao lolotonga ko e 'isiū fakamaumaulao ia

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki Sea, Minisitā.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Kā 'oku 'ikai ko ha makatu'unga ia

Sea Kōmiti Kakato: Ko e tokoni pē ko e fakatonutonu

Lord Tu'ilakepa: Ko e fakatonutonu ko ē 'a e Feitu'u na fakamolemole 'oku 'ikai ke faihala mahalo e pangikē ko e me'a ko ē 'oku ma'u 'e he kakai mei he pangikē ko e to'o 'eni tu'unga ko e *levy* ko eni

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Mālō 'aupito Sea ko u ma'u e fakatonutonu, kā ko u tokanga atu he ko e me'a ko ē 'oku ke me'a mai'aki 'oku makatu'unga ho'o fokotu'u he 'oku 'i ai 'a e ni'ihi 'oku nau hanga 'o ...tau fakatātā mahino hanga 'e he *MBF* 'o 'ave 'a e totongi *levy* ko eni 'oku totonu ke to'o mei he'enau tupu talafi pa'anga 'o *pass on* ia ki he ...

Tevita Lavemaau: Sea ka u ki'i tokoni atu

Sea Kōmiti Kakato: Minisitā ko e tokoni

Kole ke toloi Lao Fika 4/2018 kae ngāue ki ai Kōvana Pangikē Pule

Tevita Lavemaau: Sea kuo fu'u fuoloa ko eni 'e houa 'e ua ko 'eku kole atu he ko e 'uhinga 'oku faha'i ua 'a e tafa'aki, tau ki'i toloi e fo'i lao ko eni ki 'apongipongi kae kole ki he Kōvana e *Reserve Bank* he ko nautolu 'oku nau fakahoko e tu'utu'uni ko eni ke fakapapau'i ke 'omai mu'a ha'ane ki'i tali tohi pē 'oku fakahoko he ko e ma'u 'a e motu'a ni hangē ko 'eku fakamatala 'anenai 'oku 'ikai totonu ke *pass on* he pangikē ia 'a e ki'i sēniti ko eni 'oku tākaki ke to'o mei

he sēniti ko ē 'a e kakai. Ko e lao ko eni na'e tali ko eni he 'aho ni 'oku ne to e hanga 'oku ne toe hanga 'o fakamā'opo'opo e mafai ko ē 'o e Pangikē Pule ke ne hanga 'o pule'i mo e ngaahi fanga ki'i fetongi pa'anga iiki kehekehe ko ē me'a faka-pangikē kā 'oku ou tui Sea 'e fakatou fakafiemālie ange ia ki he ongo tafa'aki ka tau hoko atu ā ki he fo'i lao hono ua ko e anga pē fokotu'u ke tokoni ki ho Fale Sea mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Hou'eiki mou ngaahi feme'a'aki 'oku mahino ia ki he motu'a ni pea na'e 'i ai 'a e fokotu'u ke 'ave ia ki he kakai, pea pou pou, 'i ai 'a e fokotu'u ke tali 'a e fo'i lao, 'i ai 'a e pou pou ko e fokotu'u eni hono tolu ke toloi pea 'oku 'ikai ke u lave'i 'e au 'oku 'i ai ha pou pou , 'a ia ko 'ene tuku ko ē 'a e 3, ko e me'a ko ē 'oku ha'u hoku loto he taimi ni ke tau fai mu'a 'a e 'uluaki tu'utu'uni 'a e fokotu'u 'a e Fakafofonga Vava'u Fika 1, he 'oku 'ikai ke 'i ai ha palopalema ia 'etau hiki nima ai pea tau hiki nima ke tali e lao pea ko e fokotu'u ē ke 'omi ha fale'i mei he Kōvana Pule toe pou pou mo ia me'a mai Vava'u 15 pē ko e lingi lolo eni pē ko e ...

Sāmiu Vaipulu: 'Ikai na'a ku faka'ilonga atu au 'oku ou pou pou ki he fokotu'u ko eni 'a e Fakafofonga 'Eua ke kātaki pē Feitu'u na tau toloi mu'a 'a e fo'i lao fika fā ki 'apongipongi kae 'omai 'a e fika nima ia ...

<007>

Taimi: 1940-1945

Sāmiu Vaipulu: .. ki 'apongipongi, tau 'omai 'a e fika 5 ia 'o tau lele ia he pooni ke fai mo 'osi, koe'uhī ko 'ene a'u ko ia ki 'apongipongi, pea fai ai 'a e ngāue 'a e Pangikē Pulé hangē ko e fiema'u ko ē 'a e Minisitā Mo'ui, mo e Fakafofonga Nōpele Vava'u ki he ngaahi feitu'u ko ē kuo 'i ai 'a e 'ū fakamo'oni ki ai 'Eiki Sea, 'oku nau maumau'i 'a e tu'utu'uni 'a e Lao. Koe'uhi 'e lava pē ai ke tau..'apongipongi pē kuo tali 'a e lao ko ē pea tau 'alu atu kitautolu ki he ngaahi Tu'utu'uni, kapau te tau tali 'e tautolu 'a e Lao Fika 5 he pooni toloi 'a e fika 4 ki 'apongipongi, kae ngāue 'a e Pangikē Pule ia ki he ngaahi lāunga ko eni 'oku fai ko e 'e he Fakafofonga Nopele 'o Vava'u, pea pehē'e lava leva ke ngāue kotoa mo e 'ū pangikē, pea 'e fefiemālie'aki 'a e 'ū tafa'aki kotoa...

Sea Kōmiti Kakato: Mālō.

Sāmiu Vaipulu: He ko e me'a ko ia ki he lao fakavavevave'Eiki Sea, tau kei tauhi pē 'a e Lao mo e Tu'utu'uni. 'Oku te'eki ai ke tau nga'unu 'a e Feitu'u na ia ke 'ai ha me'a kehe. 'Oku kei muimui pē 'a e Feitu'u na ia 'i he Tu'utu'uni. Ko e fo'i lao pē 'oku tukumai ke fakavavevave, ko ia pē 'oku kei ngāue'aki.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai 'Eiki Minisitā Pa'anga.

Sāmiu Vaipulu: 'Oku 'ikai ke to e 'i ai ha ngāue kehe ia Mālō 'Eiki Sea.

'Eiki Minisitā Pa'anga : Mālō 'Eiki Sea tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea, tapu pē mo e Hou'eiki 'o e Fale ni, faka'apa'apa lahi 'aupito ki he ngaahi tipeiti lelei kuo tau fanongo ki ai. Ko e anga 'o e kole 'a e motu'a ni, Sea ki he Feitu'u na 'oku ou pou pou atu ki ho'o tu'utu'uni. Kapau 'e pāloti ai pē ia, 'a e fokotu'u 'a e Hou'eiki, pea 'osi pea pāloti ki he anga 'etau sio. Ko e anga ia 'eku kole ki he Feitu'u na he kuo fe'unga ke fai ho'o tu'utu'uni. Mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Hou'eiki ..

Lord Tu'ilakepa: Sea, kimui pē pea toki fai ho'o faitu'utu'uni 'Eiki Sea, 'oku ou tui pē 'Eiki Sea 'oku totonu pē 'Eiki Minisitā Pa'anga ke tau fakakaukau'i lelei. Ko e pālōti, kuo 'osi fai 'a e hala fononga mei ai, kaekehe, 'Eiki Sea, kapau te tau a'u ki ha tu'unga 'oku 'ikai ke tali 'a e fokotu'u 'a e motu'a ni, 'Eiki Sea, 'oku 'ikai ke u tui au 'oku tonu ke hanga 'e he kakai 'o tukuaki'i 'a e Hou'eiki ni 'Eiki Sea. Ko e me'a kehe ia. Sea, ka me'a pē a pea tau 'ai mu'a 'o toe ki'i toloi, ka tau feme'a'aki tautolu he lao hoko, kae 'ai 'a e me'a ko eni 'a e fokotu'u 'a e Fakafofonga mei 'Eua. Koe'uhī 'Eiki Sea ko e ivi mālohi ia 'o e Fale ni ka tau pālōti, ko 'ene 'osi ia pea toki hangē ka hā mai 'a e kakai 'o e fonua 'Eiki Sea 'o tukuaki'i ha taha. Na'a ku 'osi 'oatu 'a e ngaahi fakakaukau 'Eiki Sea. 'Oku 'ikai ke tonu ke pehē. Tau 'ai ha tu'unga 'e nofo ai 'a e melino hangē ko e fu'u tohi kulokula ko ena 'oku lolotonga tuku he Feitu'u na. Ko 'eku kole atu pē 'a'aku ia ke tau ki'i toloi mu'a ia kae 'oua 'e 'ai ke fakangata 'a 'etau tu'utu'uni kae lava ke ma'u mai ha mo'oni hangē ko e me'a 'oku ou lave ki ai 'Eiki Sea pea 'oua 'e to e fai ha *investigate*, lea fakatu'utāmaki ia 'oku 'omai ki he Fale ni 'Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō Nōpele.

Mo'ale Finau: 'Eiki Sea fakamolemole 'Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai.

Mo'ale Finau: 'Eiki Sea 'oku 'ikai te u 'ilo pē teu toe fakalea pē teu tokoni atu pē ko e hā 'Eiki Sea kā 'oku ou 'oatu 'a e fakakaukau ko eni, 'Eiki Sea 'oku 'unu 'a e fonua ni ki he Pule'anga faka-Temokālāti. 'A ia 'oku 'uhinga ia, ko e nunu'a ko ē 'o e hala mo e tonu 'e fua ia 'e he Pule'anga 'o e 'aho ko ia. 'Eiki Sea ko e ..

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki Sea ko e fa'ahinga laumālie e 'oku ou kole atu ke tuku. Tuku 'aupito 'a e fa'ahinga Pule'anga faka-Temokakati pehē he fonua.

Sea Kōmiti Kakato: 'Eiki Nōpele ko ho'o fakatonutonu pē ko ho'o tokoni?

Lord Tu'ilakepa: Fakatonutonu 'a e fa'ahinga laumālie kovi 'oku 'ai ke 'omai 'a e fa'ahinga laumālie faka-Temokālāti pehē ki he fonua ni.

Mo'ale Finau: 'Eiki Sea fakamolemole, ..

Lord Tu'ilakepa: 'Oku 'ikai 'ikai ke tau fiema'u ke 'i ai ha nunu'a ...

Mo'ale Finau: Pe'i tuku mai 'e koe 'Eiki Sea ha'aku faingamālie ke u fakamatala 'eku 'uhinga.

Sea Komiti Kakato: Me'a ki lalo 'EikiNōpele.

Mo'ale Finau: 'Eiki Sea 'oku ou faka'apa'apa 'aupito ki he Nōpele, 'oku 'ikai ha 'uhinga ha fa'ahinga laumālie 'oku fakalilifu pea ko ha laumālie 'oku ne ma'u ha fa'ahinga fakakaukau 'Eiki Sea.

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki Sea ki'ime'a ...

Mo'ale Finau: Ko e 'uhinga eni 'Eiki Sea. Na'e me'a 'a e Nōpele 'anenai, ka tali 'a e lao ko eni, 'e tuhu mai 'a e kakai ki he faha'i ko eni. Pea tukuange 'a e kakai ke nau tuhu 'Eiki Sea. Kuo laka 'a e taimi pea kuo tau 'unu kitautolu ki he Pule'anga ...

<008>

Taimi: 1945-1950

Moale Finau: Kuo laka e taimi pea kuo tau 'unu kitautolu ki he Pule'anga ko ē 'o e tokolahi 'o e kakai. Na'e me'a 'a e Nōpele 'anenai na'a ne pehē, ka tau ka paasi e lao ko eni he 'ahoni 'oku ou, 'e tuhu, Sea ko e 'ai ke hā e tuhu? tuku ki he kakai ke nau tuhu he ko e Pule'anga ia 'o e 'aho ko eni 'Eiki Sea. Pea 'oku *fair* pē ia 'Eiki Sea, 'Eiki Sea ko u fehu'i 'e taha 'e atu ki he Feitu'u na...

Lord Tu'ilakepa: Sea ki'i fakatonutonu atu angē e Feitu'u na.

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu Fakafofonga.

Lord Tu'ilakepa: 'E si'i fēfē leva e kakai 'oku nau kole mai ke ki'i tukuange mu'a ke nau, 'e fai pē ki he tokolahi? Ko e me'a 'oku ou kole atu ai ke tuku e ngāue'aki e founa ko ia.

Moale Finau: 'Eiki Sea, 'ikai ko ha fakatonutonu, ko e *opinion* pē 'oku ne 'omai 'Eiki Sea ke u tali 'ene fehu'i pē 'e fēfē, 'Eiki Sea ka 'e, te tau to e fēfē, ke to e fēfē 'a e anga ko eni 'etau fou atu ko eni 'Eiki Sea kuo ke mea'i 'Eiki Sea 'i he tui 'a e motu'a ni 'i he 'aho ni ko e *issue* ko ē na'e totonu ke nofo ai 'etau tipeiti 'a e *issue* pē ko ē 'o e paasi mo e 'ikai ke paasi. Ko u fakapa'apa pe au ki he ngaahi fokotu'u ko ē ke to e 'ave, kiate au 'oku *fair* pē ia. Hou'eiki ka te tau to e foki te tau to e fou he me'a ko ia te tau to e lōlōa tautolu ia Sea 'ikai ke lava ha ngāue ia 'Eiki Sea. He 'oku nofo 'eku fakakaukau 'Eiki Sea ke tau tukuange mu'a 'a e ngāue ko eni koe'uhī kuo 'osi 'omai ia 'e he Pule'anga ko ē 'o e kakai 'o fakafou mai ki Fale Alea 'Eiki Sea. Pea ko ia 'Eiki Sea 'oku ou pehē 'e au 'oku 'ikai ke 'i ai ha'aku tāla'a 'a'aku ia, kapau 'oku hala, tau hanga mu'a 'o tesi 'a e sisitemi ko ē 'oku tau fononga ki ai 'Eiki Sea koe'uhī kae nounou 'etau ngāue he Fale ni, he kapau te tau ha'u 'Eiki Sea 'o fetoumoliliu'aki he Fale ko eni, he 'ika i ke lava ha fu'u ngāue fēfē 'Eiki Sea. Ko ia Sea 'oku ou fokotu'u atu ko e fakakaukau ko ē na'e mai ko ē he Nōpele ke 'ave ki he kakai sai 'aupito, faka'ofa'ofa ka 'oku 'ikai ke u tui au 'Eiki Sea ko e *issue* ia 'a e lao ko eni na'e mai ki he Fale ko 'eni. Na'e mai 'a e lao ko eni ke fakatonutonu pea paasi pē 'oku 'ikai ke fakapaasi.

Lord Tu'ilakepa: Sea. Ki'i fakatonutonu ki he Feitu'u na.

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu.

Lord Tu'ilakepa: Ko 'eku fakatonutonu e Feitu'u na, 'oku ke fanongo koā ki he me'a 'oku ou 'ohake he Fale ni pē 'ikai? 'Oku tānaki e pa'anga ko eni mei he uma 'o e kakai.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea 'oku ou fakatonutonu atu kātaki. Tu'o fiha 'eni 'etau ngāue'aki 'a e fo'i lea ko ē mei he uma 'o e kakai 'oku tuhu'i mai 'e he lao ...

Lord Tu'ilakepa: 'Io 'Eiki Minisitā.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: 'Oku 'ikai, kātaki he'eku fa'a fakatonutonu Sea ...

Sea Kōmiti Kakato: Mo me'a ki lalo. Mo me'a ki lalo. 'Oku 'osi mahino pē ia ki he motu'a ni ia 'a e lao mo e me'a 'oku tautau ai 'a e Nōpele Fika 1. Ka 'oku fiema'u pē ia ke 'omi pe homou...

Lord Tu'ilakepa: Sea, 'ai pē 'a e, ho'o me'a 'ikai ke 'i ai ha taha 'e tautau he lao he me'a ko eni 'Eiki Sea. 'Oku fai 'etau feme'a'aki lelei he lao ko eni...

Sea Kōmiti Kakato: Kā ko 'eku 'uhinga ko e fakahoha'a e Nōpele Fika 1 'oku 'i ai e kakai. Ko e fakahoha'a e Pule'anga 'oku 'i ai e kakai.

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki Sea 'oku hala ia, fakamolemole ...

Moale Finau: 'E Sea ke u tali ki he fakahoha'a ko ē. Ko e ki'i la'ipepa ko ē 'oku ha'u mo e Nōpele ...

Lord Tu'ilakepa:... 'A e Pule'anga...

Sea Kōmiti Kakato: Mo me'a ki lalo. Mo me'a ki lalo. Me'a mai 'Eiki Nōpele.

Lord Tu'ilakepa: Ko e me'a ko ē 'oku me'a ki ai e Pule'anga ko e tali ia 'a e Pule'anga. Ko mautolu ko eni 'oku 'i ai e kakai 'oku mau 'oatu e ngaahi me'a ko eni 'oku mo'oni 'Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō, me'a mai Minisitā Pa'anga.

Lord Tu'ilakepa: ...te tau toloi pē pea tau 'osi pea tau hoko atu ā e lao.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai Minisitā Pa'anga.

'Eiki Minisitā Pa'anga: 'Eiki Sea, mālō 'aupito e ma'u faingamālie Ko u tui pē 'oku... ko e pehē ko ia kuo fu'u lahi pē foki e kole mai 'a e 'Eiki Nōpele Vava'u ke ... 'oku lahi e kakai 'oku pehē ko e uma ia 'o e kakai 'oku nau hanga 'o totongi e me'a ko eni, kā 'oku ou tui pē 'oku hangē ko e tu'u ko ē 'a e lao ko e tupu ko ē 'a e pangikē, tatau ai pē pē, ne 'ikai ke 'ai e lao ia ko eni ko e me'a pē ia na'e fai he pangikē ko 'enau hanga 'o 'ai 'enau *spread* pē ko 'enau tupu, 'ai 'enau *rate*, pea fetongi pa'anga tatau 'enau fakatau mo e ma'u mai. Kapau na'e 'ikai ke 'i ai ha lao pehe ni ia 'e kei lele pē pangikē ia he me'a ko ia. Ko 'enau fo'i ngāue ko ia 'oku fai ko ia na'a tau hanga 'o talaange kia kinautolu to'o mai 'a e haafe sēniti 'i he me'a ko ia 'o kapau ko e *rate* 'oku mou 'ai he *mid-rate* 'oku lahi ia 'i he haafe 'a e sēniti. Kapau 'oku tō ia ki lalo, mou fa'iteliha pē moutolu ho'omou sēniti 'oku tānaki. Ko 'etau pehē ko ē 'oku to'o mei he kakai 'oku ta'e ... 'oku 'ikai ke tatau ia. Pea kapau 'oku 'i ai ha taha ia 'oku, ha pangikē ia 'oku ne fai ha me'a, ko e me'a ia ke faka'ilo 'i he me'a ko ia 'oku 'ikai ko ha me'a ia ke tau kau ai kinautolu heni he 'oku 'osi 'i ai e laoi a 'oku tau paasi 'e tautolu ki ai 'a e me'a ko ia. 'A ia ko e me'a ia, ko u faka'apa'apa'i atu pē 'a e me'a 'oku me'a ki ai 'a e 'Eiki Nōpele...

<009>

Taimi: 1950 - 1955

'Eiki Minisitā Pa'anga: ... me'a ko iá. Ko u faka'apa'apa'i atu pē me'a 'oku me'a ki ai e 'Eiki Nōpele ka ko e me'a ia ko iá kapau 'oku faihala,

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki Minisitā, sai pē Sea ke u tokoni ki he Minisitā.

Sea Kōmiti Kakato: Tokoni. Ko e tokoni eni Minisitā.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Ko u kole atu pē. Talu 'etau tipeiti ko 'eku toki tu'u hake eni ki 'olunga. Ko e me'a kotoa pē ia. 'Oku sai pē tokoni ia. Ka ko u feinga atu ke fakahoko atu 'a e me'a ko eni he ko e me'a tatau pē 'oku toutou *raise* hake ka 'oku 'ikai ko e totonú ia. Ko e anga ia e me'a. Pea kapau 'oku hoko ha me'a pehē, ko e me'a ia 'e taha, ko e me'a ia kitu'a ia, 'oku 'ikai ko ha me'a ia 'i Fale ni.

Mo'ale Finau: Ki'i tokoni atu Minisitā kātaki miniti pē 1.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō Minisitā. Tau pālōti mu'a he pālōti ko eni 'oku kei tali e Kalake.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Tau pālōti fika 'uluaki he fokotu'u 'a e Nōpele Fika 1 'o Vava'u.

Lord Tu'iha'angana: Sea, tapu mo e Feitu'u na. 'Oku mo'oni pē koe fai ho'o tu'utu'uni poupuu atu ki ho'o tu'utu'uni. Ko u kole pē au ha ki'i miniti 'e taha he 'oku 'i ai 'eku totonu ke u malanga he fokotu'ú ka ke mai mu'a ha ki'i miniti 'e taha. 'UHINGA he 'oku 'i ai e fokotu'u ia na'a tau lolotonga lele tautolu he lao pea 'oku 'i ai e fokotu'u ia. Pea ko u kole pē au ha ki'i faingamālie ke u malanga he fokotu'u. Faka'apa'apa pē ki he 'Eiki Nōpele ka 'oku 'ikai ke u tui tatau ko e 'uhinga ia ko u fiema'u ha ki'i,

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai.

Lord Tu'iha'angana: Ha ki'i, malanga pē he fokotu'u 'a e Nōpele mo ...

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki Sea 'ai pē ka u tokoni atu.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai.

Lord Tu'ilakepa: Sea 'oku ou tui au 'Eiki Sea. 'Oku ou kole au ke toloi hangē ko 'eku fokotu'ú.

Sea Kōmiti Kakato: 'Osi fakafoki 'e koe ho'o fokotu'ú?

Fakafoki fokotu'u ke 'ave ki he kakai Lao Fika 4/2018

Lord Tu'ilakepa: Ko u fakafoki atu au 'Eiki Sea he ko u 'osi ongo'i 'e au Sea, ko e to e me'a hake ko ē 'a e 'Eiki Nōpele ko eni, 'oku 'osi mahino he 'ikai ke lava e me'a na'a ku kole ki ai 'Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō.

Lord Tu'ilakepa: Fēfē ke tau ki'i toloi pē.

Sea Kōmiti Kakato: Kuo fakafoki 'e he Nōpele Fika 1 'o Vava'ú 'ene fokotu'ú.

Lord Tu'ilakepa: Ko ia Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Pea 'e fai leva 'eku tu'utu'uni.

Lord Tu'ilakepa: Ka tau ki'i toloi atu pē mu'a kae toki fai ha feme'a'aki ki ai. Kae 'oua 'e fu'u fakavavevave'i Hou'eiki he 'oku 'ikai hano kovi 'o'ona he kuo pau pē ke ngāue laó 'Eiki Sea. Ko e ki'i me'a si'isi'i pē.

Sea Kōmiti Kakato: Kalake.

Siaosi Sovaleni: Sea, 'oku 'i ai e fokotu'u 'e ua he taimi ni Sea 'a ia ko e 'uhinga na'e 'osi fokotu'u mai 'o pou pou ko e 'uhingá ke mai 'a e faingamālie ko ia ke fai ha talanoa mo e Kōvana. Kapau pē na'a vakai pē Sea ke tokoni pē ki he 'ai ko eni ke tau lele e talanoa he laumālie lelei. Fēfē ka tau ki'i mālōlō he taimi ni mei toe 5 eni ki he 8 kae vakai ki he Kōvana.

Sea Kōmiti Kakato: Kātaki Fakafofonga 'o me'a ki lalo.

Siaosi Sovaleni: Mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Toutou *repeat* pē ho'omou me'a hake 'a moutolu he me'a tatau pē. Hangē ia ha'amou 'ai ke lōlōa 'etau taimi mo faka... Ka ko u 'uhinga atu kia moutolu Hou'eiki. Tuku ke fai 'eku tu'utu'uni kae me'a mai e Nōpele 'a Ha'apaí 'o fai 'ene me'a 'oku tokanga ki ai.

Lord Tu'iha'angana: Ko ia Sea. Tapu mo e Feitu'u na. Ko 'eku 'uhinga pē 'a'aku, miniti pē 1.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai.

Lord Tu'iha'angana: He ko e 'uhinga, he na'a tau, hangē pē nau 'osi lave atu au fakamalanga pou pou ki he lao ko eni. Ka 'oku lave'i pē au ia me'a 'oku tokanga ki ai e 'Eiki Nōpele pea ko u tui 'oku tu'u pē ia he'ene tui, pea ko u faka'apa'apa pē ki ai. Ka 'oku 'ikai ke u tui pehē Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Ko ia.

Lord Tu'iha'angana: Ko 'eku tui pē ko e palopalema ko ē 'oku ne 'ohake, hangē pē na'e 'osi 'oatu, 'e lava pē ia 'o fakalelei'i. Pea ko u, hangē pē pe 'oku tonu 'eku ma'u ki he'ene fakalea ko eni ki he pa'anga kuo 'osi tānaki. 'A ia mahalo ne kau ia 'i he me'a 'a e 'Eiki Nōpele ke fai e *consultation* ke to e kau mai e kakai 'i hono fokotu'utu'u e fo'i founa ngāue 'a e Pule'angá. Ka ko u, 'ikai ke u pou pou ki ai ko u pou pou mei hangē pē ko e me'a 'a 12, Kau Fakafofonga ko eni na'e fili mai 'e he kakai mo mautolu ko eni Hou'eiki ko eni 'oku mau pehē atu 'oku 'i ai e kakai 'oku mau fakafofonga'i. Tau fai 'etautolu hono fokotu'utu'u e founa ngāue ko ia. Pea vete pē ia 'i Fale ni pea hoko atu. Poini ia Sea.

Tu'utu'uni Sea ke pālōti'i Lao Fakaangaanga fika 4/2018

Sea Kōmiti Kakato: Kalake, tau pālōti. Ko ia 'oku loto ke tau tali e Lao Fika 4.

Kole ke pālōti'i fokotu'u Fakafofonga 'Eua fekau'aki mo e Lao Fakaangaanga fika 4

Siaosi Sovaleni: Sea, ko e kole atu pē 'oku 'osi holomui e fokotu'u na'e pou pou ko ia 'anenai 'a e Fakafofonga 'Eua pē 'ikai.

Sea Kōmiti Kakato: Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he 'Inasi Fakapule'anga Fetongi Pa'anga Muli 2018.

Lord Fusitu'a: Sea pea mo e fokotu'u 'a e Fika 15 'oku kei tu'u pē.

Sea Kōmiti Kakato: Mou kātaki 'o me'a hifo. Ko ia 'oku loto ke tali ení, fakahā'aki e hiki ho nima ki 'olunga.

Lord Tu'ilakepa: Sea, mau fakaongoongo atu ko e fokotu'u ko ē 'a 'Eua, mau pou pou atu ki ai 'Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Kalake, lau. Ko ia 'oku loto ke tali 'a e ..

Lord Tu'ilakepa: 'A ia ko e fokotu'u ko ia 'Eiki Sea 'oku ...

Sea Kōmiti Kakato: 'A e lao ko ení, fakahā'aki e hiki hake ho nima ki 'olunga.

Lord Tu'ilakepa: Kapau ko e 'ātunga eni e founa hotau Fale ni 'Eiki Sea.

Kalake Tēpile: Sea loto ki ai 'a Losaline Ma'asi, Mo'ale Finau, Vātau Hui.

Lord Nuku: Sea 'oku maumau e tu'utu'uni ho Falé Sea.

Kalake Tēpile: 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua.

Kole ke faka'apa'apa'i Tohi Tu'utu'uni Ngāue 'a e Fale

Lord Tu'iha'angana: Sea, kole fakamolemole pē Sea. 'Oku, ke tau, ki'i fakamokomoko pē Feitu'u na ko ení 'oku mei *break*. Ka 'oku, na ke fanongo mai ā koe ko 'eta ha'u mei Ha'apai.

Sea Kōmiti Kakato: Ko ia.

Lord Tu'iha'angana: Faka'apa'apa pē ki he Feitu'u na Sea ka 'oku tonu pē ke faka'apa'apa'i e tu'utu'uni ngāue. 'Oku 'i ai pē fokotu'u, na'e 'i ai e fokotu'u ka ke pālōti'i pē pea kapau 'oku tali ke me'a mai e Kōvana 'apongipongi kae, ko u faka'apa'apa ko u 'uhinga pē

<001>

Taimi: 1955-2000

Lord Tu'ihā'angana: ... au ia, ko aú 'oku ou pou pou au ki he laó ki he pāloti ko ená, ka 'oku ou to e fakamanatu atu pē ko e 'uhingá 'oku 'ikai ke tonu ke pehē 'etau ngāu'é, ke pāloti'i pe mo e fokotu'u ko ē pea tau toki hoko atu he 'oku ai mo e fokotu'u 'e taha.

'Eiki Minisitā Polisi: Sai pe Sea, ki'i kole fakamolemole atu pē Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai Minisitā Polisi.

'Eiki Minisitā Polisi: 'Oku ou pou pou pe ki he fokotu'u 'a e 'Eiki Nōpele. Mahino pe ia ki he motu'a ni mahalo na'e feinga 'a e Feitu'u na ia ke kamata mei he 'uluaki fokotu'u, pea pāloti'i ia. Ka ko 'ene pāloti'i pē iá mahalo ko 'ene mahinó ai pe ia. Kae 'ai lelei ke kamata ā mei fokotu'u ko ē ke mahino pē 'oku faka'apa'apa'i pē Sea. Ko e ki'i pou pou pe ia. Ko 'ene 'osi pe ia pea tau hoko atu ai pē 'o aofangatuku. Mālō 'aupito Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Pāloti. Tau mohetolo 'a e ki'i Lao Fika 4, ka tau hoko atu ki he Lao Fika 5.

'Eiki Minisitā Polisi: Sea, fakamolemole. Fakamolemole ki he Feitu'u na. Kātaki pe Sea. Mahalo 'oku fu'u lahi pē 'emau fa'a fakahoha'asi e Feitu'u na. Ko e fokotu'u ia, na'e fokotu'u mai ke pāloti'i 'a e fokotu'u ko ē ke ki'i mohetoló.

Sea Kōmiti Kakato: 'A e fokotu'u ko ē.

'Eiki Minisitā Polisi: Ko ia. Ko e fokotu'u ia ke 'uluaki pāloti'i ia Sea pē 'e tali he Kōmiti Kakato 'a e Feitu'u na ke mohetolo, kae 'omai ha fakamatala pea 'osi ia pea hā hono olá pea tau hoko atu leva ki he pāloti fakamuimuí.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō.

'Eiki Minisitā Polisi: Ke tali pe ta'etali e laó. Mālō 'aupito Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Hou'eiki ko kimoutolu 'oku loto ke tau tali e fokotu'u 'a 11, 'Euá, ke mohetolo e laó pea fakahā 'aki e hiki homou nima ki 'olunga.

Pāloti'i 'o 'ikai tali fokotu'u ke mohetolo e Lao Fika 4/2018

Kalake Tepile: Sea 'oku loto ki ai 'a Siaosi Sovaleni, Tevita Lavemaau, Sāmiu Kuita Vaipulu, 'Eiki Nōpele Fusitu'a, 'Eiki Nōpele Tu'ihā'angana, 'Eiki Nōpele Nuku, 'Eiki Nōpele Tu'i'āfitu, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō, 'Eiki Nōpele Vaha'i. Loto ki ai e toko 9.

Sea Kōmiti Kakato: Ko ia 'oku 'ikai ke loto ke mohetolo 'a e lao ko ení, fakahā mai ia.

Kalake Tepile: 'Ikai ke loto ki ai 'a Losaline Mā'asi, Mo'ale Finau, Vātau Hui, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonuá, 'Eiki Minisitā Polisi, 'Eiki Minisitā Akó, 'Eiki Minisitā e MEIDECC, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Lao. 'Ikai ke loto ki ai e toko 11.

Sea Kōmiti Kakato: Sai tau hoko atu 'a e pālotí. 'Oku 'ikai ke tali 'a e fokotu'u na'e fakahoko 'e 'Eua 11. Tau liliu ...

Lord Nuku: Sea, ko e ki'i kole atu pe. Mahino e pālotí. Ko e kole atu pē koe'uhí ko e lao Fika 5, 'e lava ke tau pālotí'i fakataha? Kae toloi ho' o pālotí ka tau lele'i e Fika 5 he taimi ni, he 'oku ai 'ena fekau'aki.

'Eiki Minisitā Polisi: Sea, fakamolemole Sea 'a e Feitu'u na na'a 'ohovale kuo faikehe e founga ngāue ho' o kōmití. Sea ko e fokotu'u ke pālotí'i e laó he taimi ni pea toki pou pou

Pāloti 'o tali Lao Fakaangaanga Fika 4/2018

Sea Kōmiti Kakato: Ko ia 'oku loto ke tau tali e Lao Fakaangaanga Fika 4/2018, Fakatonutonu ki ha 'Inasi FakaPule'anga 'i ha fakafetongi pa'anga muli 2018, fakahā'aki ho nima ki 'olunga.

Kalake Tepile: Loto ki ai 'a Siaso Sovaleni, Losaline Ma'asi, Tevita Lavemaau, Mo'ale Finau, Vātau Hui, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, 'Eiki Minisitā Ngāue Fakalotofonuá, 'Eiki Minisitā Polisi, 'Eiki Minisitā Ako, 'Eiki Minisitā MEIDECC, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Lao, 'Eiki Nōpele Tu'iha'angana, 'Eiki Nōpele Tu'i'āfitu. Loto ki ai e toko 15.

Sea Kōmiti Kakato: Ko ia 'oku 'ikai ke laumālie lelei ki he lao ko ení, fakahā mai ia.

Kalake Tepile: 'Ikai ke loto ki ai 'a Sāmiu Kuita Vaipulu, 'Eiki Nōpele Fusitu'a, 'Eiki Nōpele Nuku, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō. 'Ikai ke loto ki ai 'a e toko 4.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō, kuo lava ia Hou'eiki. Fakamālō atu he lava 'a e kongā ko ení, ka tau liliu 'o Fale Alea.

Ki'i *interval* ai

(Mālō ai e Fale)

<003>

Taimi: 2025-2030

Sātini Le'o : Me'a mai e Sea 'o e Kōmiti Kakato.

Alea'i Lao Fika 5/2018

Sea Kōmiti Kakato : Tapu pea mo e 'afio 'a e Ta'ehāmai 'i hotau lotolotonga. Fakatapu ki he Hau 'o e fonuá, kae 'uma'ā a Ha'a Moheofo. Fakatapu ki he Hou'eiki Nōpele 'a e fonuá, kae 'uma'ā e kau Minisitā 'o e Kapinetí, pea pehē foki ki he kau Fakafofonga 'o e Kakaí. Hou'eiki, mālō mu'a e kei fakalaumālie lelei, mou kei laumālie lelei ke fakahoko 'etau ngāué. Ko e hoko atu 'etau 'asenitá, tau hoko hifo ki he fika 2, a ia ko e Fika 5 ia e 2018, Lao Fakaangaanga (Fakapekia) ki he Ngaahi Monū'ia Tukupū ki he Sipoti Pasifiki 2018.

Sāmiu Vaipulu : 'Eiki Sea, fokotu'u atu.

Sea Kōmiti Kakato : Ko e fokotu'u mai eni. 'Oku 'i ai ha pou pou?

Lord Tu'iha'angana : Sea, pou pou atu ki he fokotu'ú, ka 'oku ou

Sea Kōmiti Kakato : Me'a mai 'Eiki Nōpele Fika 1 'o Ha'apai.

Kole fakama'ala'a ki hono Lao Fika 4 kae fakapekia Lao Fika 5/2018

Lord Tu'iha'angana : Pou pou ki he fokotu'ú, ka ko au na'a ku tukuhifo mei he Fale Aleá, 'aki pē e 'uhinga, Sea, ko e Lao ko ē na'a tau toki 'osí, ko e pou pou ki he sipoti, pea ko e fekaukau'aki e ngaahi lao ko ení. 'Oange ha miniti e 1 ke me'a mai e 'Eiki Minisitā Tānaki Tukuhau pe ko e hā 'oku si'i fakapekia ai ē, kae tali pē e lao ia ko ē tanaki pa'anga, 'a e leví. Ko e 'uhingá pē 'aku ke mahino, ke fakama'ala'ala mai, fakapekia e, kae 'ai ē. Pea ko 'ene 'osi pē ko iá, pea ko ena 'oku fokotu'u atu 'e he Fakafofonga Vava'u, ka tau pāloti.

Sea Kōmiti Kakato : Mālō 'Eiki Nōpele. Me'a mai e 'Eiki Minisitā Polisi pea mo e Tānaki Pa'anga.

Fakama'ala'ala Lao Fakaangaanga Fika 5/2018

'Eiki Minisitā Tānaki Pa'anga Hū Mai: : Tapu mo e Feitu'u na, 'Eiki Sea. Fakatapu atu ki he Hou'eiki Mēmipa e Kōmiti Kakató. Sea, ko e ki'i lao ko eni, hangē ko e me'a 'a e 'Eiki Nōpele 'o Ha'apai, Ko e Lao Fakaangaanga ke Fakapekia 'a e Lao ki he Ngaahi Monū'ia Tukuhau ki he Sipoti 'a e Pasifiki 2019, na'e paasi heni, Sea, ko e taumu'a ke fakahoko 'a e sipoti ko ē 'i Tonga ni. Kehekehe'anga e lao ko eni, Sea, mo e lao...

<006>

Taimi: 2030-2035

'Eiki Minisitā Tānaki Pa'anga Hū Mai: ... ko eni Sea mo e lao ne toki fai ki ai 'a e feme'a 'aki ho'o kōmiti, he 'oku *spell out* hangatonu ia 'i he lao ko eni ko e fakataumu'a fakapatonu pē 'a e lao ia ko eni ki he fakahoko ko ia 'a e *Pacific Games* ki Tonga, hā eni 'i he *interpretation clause section* ko e kupu fika 2 'oku ne hanga 'o *define* mai ko e hā 'a e *Pacific Games* 'oku hā ko ia 'i he lao tefito'i lao Sea 'oku ne talamai 'oku 'uhinga ia ko e *Pacific Games to be held in the Kingdom* 'i he 2019. Pea 'oku fokotu'u atu 'e Sea ke fakapekia ko hono 'uhinga 'oku 'ikai ke to e fakahoko 'a e sipoti ia 'i Tonga ni. Ko e lao ko ē 'anenai Sea ko e tānaki pē ia ke tokoni ki he sipoti kātoa fakalukufua ki he fonua kau ai mo e teuteu 'o 'etau ngaahi timi ke ō atu ki he sipoti 'a ia 'oku kei fakahoko pē pea 'oku fakahoko atu foki ia ki tu'apule'anga 'oku 'ikai ke to e fakahoko 'i Tonga ni.

'A ia ko e 'uhinga 'a e *incentive* ko eni Sea ko ē na'e fakataumu'a ke to'o 'a e tukuhau pēseti 'e 200, to'o pea mo e tute fakatatau kapau te te fai ha tokoni pa'anga he fai ko ē 'a e sipoti ko e lao ko ia ia 'oku fokotu'u atu ko ē ke fakapekia Sea pea 'oku fai 'a e fokotu'u atu mālō 'aupito.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai 'a e Fakafofonga 11 'o 'Eua.

Fehu'ia e lelei 'o e Lao Fakaangaanga fika 5/2018

Tevita Lavemaau: Tapu mo e 'Eiki Sea, mālō 'Eiki Sea, tapu ki he 'Eiki Sea mo e Hou'eiki Mēmipa 'o e Kōmiti Kakato, 'Eiki Sea, 'oku ou ...ko e lao ko ē na'a tau toki tali 'Eiki Sea, ko e hoko atu pē ia liliu 'a e taumu'a, pea mei *host* 'a e sipoti 2019 kae pou pou'i 'a e sipoti ke tu'uloa ta'efakangatangata. Ko e fo'i lao ia ko eni 'Eiki Sea 'oku fokotu'u mai ko ē ke tamate'i na'e tefito ia 'i he fakakaukau na'e fatu ke ne lava 'o tohoaki'i mai ha kakai mei muli ke nau ōmai 'o 'inivesi ke tokoni'i 'a e sipoti. 'Oku tau tui kitautolu ki he fakalalakaka 'o e sipoti, ko e tālafili 'a e motu'a ni 'i he fakamatala ko eni 'a eni 'oku 'omai 'e he Minisitā ia 'ikai ke 'i ai ha fu'u 'uhinga lelei ia kiate au 'i he anga 'a e vakai 'a e motu'a ni.

'Oku ou ki'i fie 'ilo pē 'Eiki Sea ke u 'eke angé ki he 'Eiki Minisitā kuo ngāue'aki 'a e fo'i lao ko eni ki ha kautaha kuo nau feinga mai ke 'inivesi 'i Tonga ni pē ko ha 'oange 'a e faingamālie ko ia pē 'ikai, ka u toki hoko atu.

'Eiki Minisitā Tānaki Pa'anga Hū mai: Mālō 'aupito 'e 'Eiki Sea, fakamālō ki he fakafofonga 'i he fehu'i 'oku 'omai, na'a ku 'osi hanga 'o faka'eke'eke kau ngāue fekau 'aki mo e lao ko eni Sea 'i hono fokotu'u mai ko eni ki he Kapineti ke fakapekia pea fakafou mai ko ē 'i he Kōmiti Lao Sea. Ko e fakamatala ko ē 'oku 'omai 'oku te'eki ai ke 'i ai ha fo'i pa'anga ia 'e taha 'e tānaki kau ki he me'a ko eni, ko e fakamatala ia 'oku 'omai ki he motu'a ni. Ko e *incentive* foki ia ki ha kakai te nau fai ha langa pea nau fai ha fanga ki'i tokoni mai ki he sipoti 'omai ha fanga fu'u naunau sipoti, 'omai ha sēniti ke tokoni ki ha kautaha sipoti 'osi lēsisita pea toki to'o ai 'enau tute pēseti 'e 200 'enau tute pēseti 'e 200, 'a ia ko e lelei ia na'e 'uhinga ia 'i he peesi faka'osi 'e pehē te nau langa nau ngaahi mōtele, mo e me'a pehē. Ko e fakamatala ko ē 'oku 'omai 'oku te'eki ke fai ha ngāue pehē ia mahalo pē ko hono mea'i 'e he kakai 'o e fonua mo e kau langa 'oku 'ikai ke to e fai 'a e sipoti ia 'i Tonga ni. 'Oku kei fai pē hono ...ko e ki'i tali nounou pē ia 'oku lava atu Sea, mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai Minisitā *MEIDECC*.

'Eiki Minisitā MEIDECC: Mālō 'aupito 'Eiki Sea, pea tapu mo e Feitu'u na kae 'uma'ā ho'o Fale 'Eiki ni. 'Oku ou kole pē ke u tokoni atu pē mu'a 'i he fakama'ala'ala 'a e ki'i fo'i lao he 'e mahino lelei ai 'a e 'uhinga mo e kole ko ē ke ta'ofi, hangē ko e me'a ko ē Minisitā mālōlō Pa'anga pea ko e lao ko eni na'e 'ai ia ko e 'uhinga ke faka'ai'ai 'a e kau pisinisi lalahi ke nau tokoni 'i he sipoti, pea 'oku pehē ni 'a e fo'i 'ekyasi Sea, ko e taimi kotoa pē te ke tokoni mai'aki ai ki he Pule'anga ki ha fa'ahinga sipoti pea tau pehē te ke 'omai ha pa'anga 'e taha ke tokoni ki he sipoti ko ia pea loto 'a e Pule'anga ki ai pea 'oku hanga leva 'e he Pule'anga 'o 'ikai te ke to e totongi mai 'e koe ho'o tute. Kapau ko ha'o me'a 'e 'omai pea kapau ko ho'o tute ko eni 'i he vāhenga pe ko e tute ki he tupu ho'o pisinisi pea 'e 'oatu leva ho'o pa'anga 'e ua. 'A ia ko e fo'i pa'anga 'e taha kotoa pē te ke 'omai 'e feilaulau'i ai 'a e fo'i pa'anga 'e ua, pea mei he tukuhau vāhenga pea ko e tute mo e ngaahi *charge* ko ia ko e me'a'ofa atu koe'uhī ko ho'o loto lelei ke 'omai ho'o pa'anga 'e taha 'o tokoni ki he sipoti. Pea na'e fiema'u 'aupito ia Sea he 'oku 'alu 'a e fakangatangata ia heni 'o a'u 'o tolu miliona...

<005>

Taimi: 2035-2040

'Eiki Minisitā MEIDECC: .. kehe ia he taimi ko ē kapau na'e fai e sipoti 'i he ta'u fo'ou, ka ko e mahino ko eni 'oku 'ikai ke fakahoko e sipoti, 'oku fakavalevale ia ke tau to e feilaulau'i 'a e silini ko iá, he 'oku tau toki langalanga hake he taimini he afā, pea mo e ngaahi fiema'u vivili kehekehe pē 'a e fonuá, ke faka'aonga ki ai 'a e pa'anga tukuhau ko ia. Mālō 'aupito, Sea.

Sea Kōmiti Kakato : Me'a mai 11.

Fokotu'u 'oua fakapekia Lao Fakaangaanga fika 5/2018

Tevita Lavemaau : Mālō 'aupito, 'Eiki Sea. 'Oku ou fakamālō heni ki he Hou'eiki Minisitā ko eni, he tokoni mai ko eni, 'Eiki Sea. Kuo tau fanongo tautolu he efiāfi ni, 'oku talamai 'oku fakavalevale 'aupito. 'Eiki Sea, ko e lao ko eni na'e fa'u ke tu'otu'oni tatau ke ne hanga 'o tohoaki'i mai ha ngaahi kautaha lalahi 'i muli, ke nau ō mai 'o tokoni'i e langa *infrastructure* ki he sipoti. Mou vakai pē ki he fonua ni, hala 'ata'atā mo ha me'a ki he *infrastructure* ki he sipoti. Ko Teufaiva pē na'e tokoni mai a 'Aositelēlia ki hono fakalelei'i ko iá. Ko ia pē. Fēfē e ngaahi ako? Fēfē e ngaahi vahefonuá, ki Tokelau, kae 'uma'ā a Vava'u, Ha'apai, pea pehē ki 'Eua. Hala fakalelei ke 'i ai ha me'a ia ki he sipoti.

Ko hono 'uhinga e 'ai e fō'i lao ia ko eni, na'a 'i ai ha ngaahi fu'u kautaha na'a nau fie afea 'a Tonga ni, ke nau *invest* 'i Tonga ni, ko e 'uhingá ke langa hake mo poupou'i e sipoti. Ko hono tali ko ē pē ta'etali ko ē ha tohi mai 'a ha kautaha, me'a pē ia 'a e Pule'anga. 'Osi 'i ai mo e *Regulation* ki ai. Ko ia, 'oku ou pehē 'e au, 'Eiki Sea, ko e lao ko eni kuo tau fakamānava'i, te'eki ke ngāue'aki, hangē ko e me'a kuo fai 'e he 'Eiki Minisitā. Tau to e tamate'i ē he 'aho ni. Hangē kiate au 'oku 'ikai ke ongo mālīe. 'Oku ou kole atu ke mou laumālīe lelei pē. Ko fakalaumālīe e lao ko eni 'oku 'i he mafai pē 'o e Pule'angá, ke tali mo ta'etali 'oku kole mai ki aí. Ka tau fakaava e matapā ki ha ngaahi kautaha lalahi 'i muli, ke nau fie afea eni. Pea 'e lava foki e ngaahi kulupu sipoti, *I mean* kehekehe pē, Sea. Tau pehē ko e soka, ko e tāpulu, ko e kilikiti. Lava pē nautolu 'o kumi ha'anau ki'i *sponsor* ki ai mou ōmai 'o tokoni'i kimautolu. Ko e me'a eni 'e fai, pea 'oku 'i ai pē mo e ki'i sēniti 'e ma'u. Pea nau afe mai leva 'o 'inivesi e pa'anga ko ia 'i he sipoti taki taha ko ia. Ko hono 'uhingá ia. Ko ia 'oku ou kole atu, Sea. Mahu'inga ma'u pē ke tau fakaava e matapā, ko e faingamālīe 'oku 'i tu'apule'anga. 'Oua te tau lokoloka. 'Oua te tau hanga 'o lokoloka 'a e ngaahi faingāmālie ko ē 'e tafe mai he kaha'ú. Ko e 'io mo e 'ikai, ko e me'a ia 'a e Pule'angá ke nau toki sivilivivi'i. Ko ia 'oku ou fokotu'u atu 'e au. Ke 'oua e tali e fokotu'u ko eni 'oku 'omai, 'Eiki Sea. Mālō.

Sea Kōmiti Kakato : Mālō, me'a mai e Minisitā Polisi.

'Eiki Minisitā Polisi : Sea, 'oku ou tu'u hake pē, mahalo ko e lao ko eni na'e 'i ai 'a e kaunga ki ai 'a e Fakafofonga ko eni 'o 'Eua, 11, Sea. Pea 'oku ou tui pē kapau 'e to'o mai 'a e tefito'i laó, pea me'a ki ai e Hou'eiki. 'Oku ne hanga 'o fakamatala mai, 'a e 'uhinga 'o e lao, *title* 'o e lao, pea 'oku ne hanga 'o fakamatala'i mai foki mo e taumu'á. 'Oku hā ia 'i he 'uhinga'i leá, 'i he kupu 2. 'A ia ko hono 'uhingá'i ko ē..... Me'apango pē, Sea, ko e tefito'i lao fakapālangi pē eni ia 'oku ou ma'ú. Ka 'oku ne hanga 'o faka'uhinga'i mai ko e *title* 'o e Lao, ko e *Pacific Games, 2019 Taxation Incentive Act*. Ko hono *define* e *Pacific Games* 'i he 'uhinga'i leá, Sea, 'oku 'uhinga ia ko e *Pacific Games* ke fakahoko 'i Tonga ni, *in the Kingdom*, 'i he 2019. Ko e taumu'a ia 'o e lao. 'Oku 'ikai ke to e fakahoko 'a e sipoti ko iá, Sea. Pea ko e ngaahi fu'u saute ko eni na'e 'amanaki ke fai ki ha ni'ihi te nau ōmai 'o 'inivesi

Tevita Lavemaau: Ki'i tokoni pē,Sea.

Sea Kōmiti Kakato : Te ke tali e tokoni 'Eiki Minisitā?

'Eiki Minisitā Polisi: Ko e fakatonutonu pē ko e tokoni Sea?

Sea Kōmiti Kakato: Tokoni

'Eiki Minisitā Polisi : Ko e tokoni? Pe'i tokoni mai ki he kaveinga, 'ai mai

Tevita Lavemaau: Mālō 'aupito, 'Eiki Minisitā, hangē pē ko 'etau ki'i amohi ko eni e ki'i fo'i lao ko eni ...

<006>

Taimi: 2040-2045

Tevita Lavemaau: ... ki he tānaki ko eni fetongi pa'anga 'osi mahino pē 'oku kaniseli e sipoti ia hanga pē 'etautolu 'o ki'i amohi ia fakalea ki hono fakalalakalaka e sipoti ki'i fo'i amohi tatau pē mo eni ki hono fakalalakalaka 'o e sipoti ke tu'uloa ko 'ene melino 'a'ana ia mālō

Sea Kōmiti Kakato: Mālō me'a mai 'Eiki Minisitā

Tui Pule'anga fu'u ta'efakapotopoto ke tali Lao Fakaangaanga fika 5/2018

'Eiki Minisitā Tanaki Pa'anga Hū Mai: Ko e ki'i amohi ko ē 'oku me'a mai ki ai 'a 'Eua 11 Sea fakatatau ki he me'apango pē 'oku 'ikai ke tufa mai e tefito'i lao kakato Sea ke me'a ki ai 'a e Hou'eiki ko e fu'u amohi lahi ia 'Eiki Sea kamata pē ia mei he *title* 'oku 'osi tohi'i mai *Pacific Games 2019 Taxation Incentive Act* 'e liliu ia hoko atu ai pē ki loto ki he 'uhinga'i lea kuo 'osi fokotu'utu'u hono fa'unga 'a'ana Sea ko e taumu'a ke faka'ai'ai ke ōmai ha ni'ihi 'o langa ke teuteu ko ē ke nofo ai ha ni'ihi he sipoti, ngaahi mōtele ko e hōtele, ko e taumu'a ia pea ko e fokotu'u atu ko ē 'a e Pule'anga ia 'Eiki Sea ko hono 'uhinga ko e feinga ke faka'ai'ai hangē ko e fokotu'u ko ē na'e fai atu he 'Eiki Minisitā *MEIDECC* 'ikai ke mau tui 'oku fakapotopoto Sea ke kei fai ia he taimi ko 'eni pea 'oku mau fakakaukau ke fakatatafe pē fakapekia e lao ko ia Sea mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai 'Eiki Nōpele Fika 2 'o Vava'u

Poupou ke fakaava faingamalie kau 'inivesi muli ke tokonia mai e fonua

Lord Tu'i'āfitu: Mālō 'aupito Sea e ma'u faingamālie ko 'eku tu'u pē 'a'aku ke u poupou ki he me'a 'a e Fakafofonga 'Eua ko hono 'uhinga ko e kaveinga ko eni 'o e lao ko eni pea na'e lahi 'etau feliliuaki e Patiseti ko e 'uhinga pē ko e sipoti pea 'oku a'u eni ki he taimi ni ko 'ene tu'u he taimi ni 'oku tamate'i e lao ko eni kā 'oku 'i ai 'eku tui ki he fakalalakalaka e kaha'u 'oku ou tui tatau pea mo e Fakafofonga 'Eua he 'ikai ke tau tāpuni heni e fakalalakalaka hotau fonua na'a ku toe 'i ai ha matangi 'e hoko mai 'imui he fakalalakalaka 'e hake e fo'i peau ko ē 'o tokoni ki he fakalalakalaka 'a e ngāue 'a e Pule'anga, 'oku 'ikai ha pa'anga langa ia 'a e Pule'anga ni pea kapau ā 'oku feinga 'a e Pule'anga ke tātāpuni kae ngāue'i kakai mei loto matapā eni kapau kuo ava e matapā *lets start* tau kamata heni 'a e fakaavaava kae lava ke tau 'ilo 'a tu'apule'anga ko 'etau loka 'i loto 'asinga ai 'etau si'isi'i 'ikai ha fu'u lelei ia te tau va'inga ai mo e kakai lalahi 'i tu'a, ko ia kuo lava e 'ū lao ko ē 'o paasi kuo hā ka tau ki'i fakaavaava pē eni mo tau sivi ai pē he matapā e me'a ke paasi mo e me'a 'oku 'ikai ke paasi, na'a 'i ai ha 'akapulu ko eni kuo tu'u hotau fu'u mala'e lava ke fakavaha'a-pule'anga ka matua mai 'a e fu'u kau fūka kulokula kātoa ko ē 'i Nu'usila te nau nofo ha hōtele 'i fē tali fononga 'i fē'ia. Kā 'oku ou pehē Sea ko u poupou ki he Fakfofonga 'Eua tau fakaava pē he 'oku tau 'ilo pē lelei mo e kovi tau 'ilo pē me'a 'oku faitotonu mo e me'a 'oku ta'efaitotonu kā 'oku 'i he Pule'anga mo e Kapineti 'a e ngaahi tohi kole kotoa

pē 'i ha kakai pē 'oku nau fie hū mai muli pea ko moutolu pē ke mou *screen* lelei mo e fakalalakaka 'a e fonua ko 'etau 'unu ko eni mo e fu'u afā ko eni 'ikai ke 'i ai ha fakalalakaka ia 'e 'asi mālō pē 'etau langalanga fo'ou ko eni mālō mo e 'Ofisi Palēmia ke 'i ai ha'atau ki'i *icon* he fonua ko eni ko 'etau hanga ko eni 'osi e fo'i ta'u 'e fā e Pule'anga ko eni pau te tau tāpuni'i 'i eni hā e pa'anga mei tu'a he ngāue 'a e Pule'anga ko ia Sea 'oku ou pou pou au ki he Fakafofonga 'Eua ki'i fakaavaava pē 'a e matapā 'oua te tau tāpuni he 'oku 'ikai ke tau lava tautolu 'o mānava te tau fulutāmakia tautolu 'i loto ni. Kapau ko e anga eni e fa'u lao mo e nga'unu e 2010 mo e *reform* 'oku fai te tau fai e me'a tatau ke fakaavaava e ngaahi lao 'oku tāpuni ko eni ki ha fonua 'oku tu'u ki he fakalalakaka e kaha'u ko ia pē Sea 'eku ki'i fokotu'u atu.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō

'Eiki Minisitā MEIDECC: Sea ka u ki'i fakahoha'a atu pē Sea fakamolemole

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai Minisitā MEIDECC

Taukave Pule'anga 'osi 'i ai pe ngaahi faka'ai'ai ki he kau muli ke 'inivesi he fo'i lao

'Eiki Minisitā MEIDECC: 'Oku 'osi 'i ai pē matapā 'oku 'osi fakaava pē ia ki he kau pisinisi muli ko ē 'oku nau fie ōmai ki heni 'oku 'i ai pē faka'ai'ai ia 'oku 'oange ma'a nautolu hangē ko e 'oua te nau to e tukuhau mai ha ta'u 'e fiha. Ko e palopalema ia ki he fo'i lao ko eni ko e fo'i fika, hangē ko 'eku lave 'anenai pea 'oku 'alu ia 'o *limit* mei he 3 miliona, 'a ia tau pehē ka ha'u ha *investor* mei muli 'o langa e hōtele pa'anga 'e 3 miliona ko e fika ko ē 'o e fo'i tute mo e me'a ko ē te tau 'oange ma'ana te tau feilaulau ko ē ke 'ange ma'ana ko e 'oange 'ene fo'i 3 miliona 'o tāpuni'aki 'ene fo'i 3 miliona ko ē na'e fakamole to e 'oange mo e fo'i 3 miliona 'e taha ...

<007>

Taimi: 2045-2050

'Eiki Minisitā MEIDECC: ... Pēseti 'e 200% 'ene *investment* ko ia 'oku fai 'i Tonga ni. 'A ia ko e palopalema'ia. Ko e 'ū lao peheni ia 'oku sai pē ia he taimi ko ē 'oku tau faka'ai'ai ai ke fai mo nau ōmai 'o langa, kae lava 'a e sipoti. 'I he lele *normal* ko ia 'a e fonua 'oku fakavalevale 'aupito ke 'i ai ha lao pehē ia. 'Oku 'i ai pē 'a e matapā ia 'oku lolotonga fakaava pē ia pea 'oku tau faka'ai'ai pē 'e tautolu ia 'a e kau pisinisi ko ia mei muli ke nau ō mai. Ko e fo'i fika ko eni 'ai pē ia he fo'i taimi pehē ka ko e kole ke mou laumālie mu'a ke tau hanga 'o fakapekia eni kae fakava pē 'a e ki'i fo'i matapā ia ko ē 'oku tuha pea mo e pisinisi *normal*. Pea mo 'etau faka'ai'ai ko ia 'oku fai hangē ko e ngaahi fonua kehe. Mālō 'aupito Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō 'EikiMinistā .

'Eiki Minisitā Polisi: Fokotu'u atu Sea.

'Eiki Sea Kōmiti Kakato: Fokotu'u mai. 'Oku 'i ai ha pou pou?

Lord Nuku: Sea ke mau ki'i fakahoha'a atu Sea.

Sea Kōmiti Kakato : Me'a mai Nōpele 'Eua.

Fokotu'u ke holoki hifo monū'ia 'ave ki he kau 'inivesi kae mo'ui pē fo'i lao

Lord Nuku : 'Oku mahino pē 'a e tūkunga ia 'o e lao kae 'ai pē ha tau pālōti. Tuku ke 'oatu pē 'emau fakakaukau Sea. Tapu pē pea mo e Feitu'u na 'Eiki Sea, tapu atu ki he Kōmiti. 'Eiki Sea ko e tui tatau pē, ko e me'a ko eni ko e monū'ia eni 'Eiki Sea 'oku 'alu ki he kakai. 'Alu ki he kakai, 'alu ki he kau sipoti. 'Oku 'ikai ke tākaki 'e he Pule'angá ia ha me'a heni, ko e me'a ko ē 'oku ma'u heni 'Eiki Sea ko e monū'ia 'oku 'ange ki he kakai, pea mo e monū'ia ke foaki 'e he sipoti 'e he kakai ko eni ki he kau sipoti. Ko e me'a ko eni ko ē hangē ko ē ki he me'a ko ē 'oku me'a mai 'aki 'e he 'Eiki Minisitā MEIDECC na'e mei lava pē ia ke nau me'a mai, fakatonutonu 'a e pēseti, koe'uhī kae fakaava pē 'a e matapā koe'uhī ko e monū'ia 'oku tafe ki he kakai ke langa 'a e fonua, pea tafe ki he kau sipoti, ki hono teuteu'i nautolu 'aki 'a e ngaahi tokoni fakapa'anga Sea. Ko e 'uhinga tatau pē ia 'a ē 'oku 'oatu, 'ikai ha to e fu'u me' afo'ou ia ke malanga'i atu Sea. Ko e me'a pē 'oku 'uhinga ko ē hono 'oatu, na'e fa'u eni 'o makatu'unga ke langa e fonua pea teuteu'i mo e kau sipoti. Pea 'osi ko ia Sea ko e me'a ko ia na'a ku kole 'anenai, kapau na'e malanga'i fakataha he 'oku tau hanga 'o tākaki 'a e silini ko ē ki he sipoti tu'uloa, ka ko e 'ai eni ia ki he sipoti .

Sea Kōmiti Kakato : *local.*

Lord Nuku : me'á eni ia Sea ē. Kātaki Sea Ko 'eku 'uhinga pē 'a'aku ia Sea koe'uhī 'oku fepakipaki leva 'a e fakakaukau. Ko e me'a ko ia 'oku nofo ki ai 'a e motu'a ni ia Sea 'o fai 'a e fakakaukau, ko e monū'ia 'oku foaki ki he kakai, ke nau ma'u 'a e monū'ia ngāue. Pea kapau leva 'oku pehē 'oku fu'u ma'olunga 'a e monū'ia 'oku 'oatu, pea to'o 'a e pēseti 'e 200 'oku me'a mai'aki, kae 'ai pē ha pēseti pē 'e 100. Koe'uhī ke fakapalapanansi pē ke 'oua 'e mole ha tafa'aki Sea.

Ko e me'a ko ia 'oku fai ki ai 'a e sio ko e ngaahi monū'ia, hono to'o pea 'oku 'uhinga ia Sea 'a e to e tautapa atu koe'uhī ki he Hou'eiki Pule'anga, na'a lava pē ke nau liliu 'e fika, kae kei fakamo'ui pē 'a e lao koe'uhī ko hono taumu'a. He koe'uhī ko e anga ko ia 'ene tu'u ko ia he taimi ni, kapau 'e 'i ai ha taha te ne fie langa ha mala'e sipoti ha 'apiako pē ko ha fa'ahinga me'a pehē Sea, 'oku 'i ai 'a e ki'i monū'ia, pea fai 'a e sio ki ai. Pea hangē ko eni ko e ngaahi monū'ia ko eni 'oku foaki ko ē 'e he Pule'anga' Eiki Sea 'oku 'ikai ke foaki fakalukufua ia. 'Oku foaki pē ia fakatatau ki he'enau alea 'oku fai. Hangē ko 'etau pehē ko e fehu'i atu pē ki taumu'a hangē ko eni ko e 'Eiki Minisitā Pa'anga he teuteu langa ko eni 'o e *phase 2* ko ia 'o e ngaahi tokoni. 'A ia ko e ngaahi monū'ia ia ko ia 'oku 'osi 'i ai pē ia, 'a ē ko ē 'oku 'uhinga mai ki ai 'a e 'Eiki Minisitā. Pea ko e me'a ko ia 'oku fai ki ai 'a e tokanga, ko e me'a 'oku tafe ki he kakai, ka tau hanga 'e tautolu ia 'o fakangata. Pea ko hono 'uhingá foki te nau ōmai 'a e 'o ma'u 'a e monū'ia ko ē ka nau foaki mai 'a e pa'anga ke tokoni, 'a ē na'e fakataumu'a ki he sipoti 2019. Ka 'oku tau hanga foki he taimi ni 'o talamai ke to'o ia ko e 'uhingá, he kuo 'osi tāpuni 'a e sipoti ia ko ia 'ikai ke to e fai. Fēfē kapau 'e to'o pē 'a e 2019 kae 'alu pē ki he sipoti hā koā na'a ke me'a mai'aki. Sipoti *local* koā pē ko e hā Sea.

Sea Komiti Kakato: *Pacific Game*

Lord Nuku: Ko ia koe'uhī ke to e fakahoko mai pē ke liliu pē 'a e fo'i fika mo hono fakahingoa kae kei tu'u pē 'a e monū'ia Sea. Ko e me'a pē ia 'oku kole atu 'Eiki Minisitā.

Kapau 'oku mou pehē 'oku fu'u ma'olunga pē 'e lava ke fakalelei'i pē 'a e fika ki he ngaahi fiema'u...

<008>

Taimi: 2050-2055

Lord Nuku: fika ki he ngaahi fiema'u he 'oku ou tui 'oku 'i ai pē mo e kau *investor* mahalo 'oku hangē ki he Minisitā Leipa. Te nau lave tatau he ngaahi monū'ia ko eni Hou'eiki Minisitā. Kapau 'e tukuhifo e fika kae 'uhī kae kei faka'ai'ai pē ha kakai ke nau ōmai, ko e me'a lahi 'oku fai ki ai e tokanga ia 'Eiki Sea ko e tokoni ko ē te nau fai ko ē ko ē ki he kau sipoti. Makehe pea mei he langa ko ē ko ē na'e 'uhinga ai hono 'ai ko ē 'oange ko ē pēseti lahi he 'oku makatu'unga pehē pē ko e 'uhinga ko ē tu'u foki 'oku 'ikai ke tau loto ke tānaki ha silini ke fakavenga'i e kakai koe'uhī, koe'uhī ko e ngaahi langa fakalalakala ko eni. Kapau leva ...

'Eiki Minisitā Polisi: Sea ki'i tokoni pē kapau 'e laumālie lelei e 'Eiki Nōpele

Lord Nuku: Mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Tali pē tokoni?

'Eiki Minisitā Polisi: Ko e 'uluaki pē Sea ko e 'Eiki Nōpele ē na'e me'a mai ko e fokotu'u atu ke fai mo paasi e lao. Ko ia pē ia 'oku to e me'a mai ia Sea 'o fai hono fakalōlōa'i tautolu pea ko 'ene tau'atāina pē ia 'a'ana. Sea ko e mahalo ko hono 'ai nounou ko e lao ko eni na'e fokotu'u hangē ko ē ko ha me'afua fakavavevave 'i ha taimi faingata'a. 'A ia ko e *desperate measure* Sea na'e fokotu'u 'i he *desperate times*. Ko e fa'ahinga tufa Sea 'oku hangē 'oku pehe ni, tufa 'a Tonga ni 'o fakafetongi mo muli mo ha kau *investor*. 'Ōmai 'e nautolu 'enau tola 'e taha kia tautolu, 'oatu 'e tautolu 'enau tola 'e 2, ko e *ratio* ko ē 'oku 'asi hake, ko e 'uhinga ko ē 'oku fokotu'u ai ko e *invest* kotoa pē 'oku fai tau hanga 'o to'o kātoa pēseti 'e 200 'o e me'a kotoa pē 'oku nau fai. Ko e fa'ahinga me'afua na'e fokotu'u fakavavevave ko hono 'uhinga ko e feinga ke tānaki mo langa 'a e *infrastructure* ki he sipoti. 'E 'ikai ke *fair* Sea ki he kakai ko ē he kuohili na'a nau totongi kakato e me'a ko eni.

Tēvita Lavemaau: Sea ka u ki'i fakatonutonu e 'Eiki Minisitā.

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu Minisitā.

'Eiki Minisitā Polisi: 'Io fakatonutonu.

Tēvita Lavemaau: Ka u ki'i fakatonutonu atu 'Eiki Minisitā ki he fakamatala ko ē 'o pehē ngaahi konga lao ko eni mo e ha 'ene faka'uhinga Sea. Ko e lao ko eni na'e fatu ia 'i he laumālie lelei pea na'e to'o mai eni Sea ko e 'uhinga ko e mahu'inga pē ke mea'i he Hou'eiki. Ko e ngaahi fonua kotoa ko ē he Pasifiki na'a nau *host* e *South Pacific Games*...

'Eiki Minisitā Polisi: Sea kātaki fakamolemole ko e hā koā 'a e fakatonutonu? Ko e hā e fo'i me'a kuo hala?

Tēvita Lavemaau: *Papua New Guinea*. Fa'ahinga lao tatau pehe ni pē, ko hono faka'ai'ai 'a e kau pisinisi lalahi ke nau ōmai 'o tokoni ki he langa ko ni e *infrastructure* ki he sipoti. Ko e laumālie lelei na'e fai'aki e lao. 'Ikai ko e 'ōmai pē he Fale ni.

Sea Kōmiti Kakato: Minisitā.

Tēvita Lavemaau: Me'apango ia kuo kaniseli e sipoti ia. Pea 'oku ou pehē hangē ko e me'a ko ē 'a e Hou'eiki ko eni 'o 'Eua. Tau 'ai pē he kapau pehē 'oku fu'u ma'olunga e pēseti ko ia. Tau ki'i fakalelei hifo ka 'oku mahu'inga pē ke fakaava e matapā. Mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Miniti pē 'e taha.

'Eiki Minisitā Polisi: Mālō Sea, ko e, 'ikai ke 'i ai ha fakatonutonu ia Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Ki'i tokoni?

Sāmiu Vaipulu: Ko u fakahoha'a atu Sea. Ko e ki'i fakahoha'a 'Eiki Sea ko u ...

Sea Kōmiti Kakato: 'E Fakafofonga ko ho'o me'a mai ke ke malanga? 'Oku te'eki ke 'osi e taimi 'a e Minisitā ko ē pē ko ho'o tokoni?

Sāmiu Vaipulu: 'O, kātaki 'ikai ko 'eku ...

Sea Kōmiti Kakato: Fakamā'opo'opo mai Minisitā toe pē miniti 'e taha.

'Eiki Minisitā Polisi: Mālō Sea. Ko e me'a 'oku ou fakahoko atu ai Sea 'oku 'ikai ko u 'uhinga na'e fai 'i ha laumālie kovi na'a ku 'uhinga atu au na'e fakahoko eni 'i he laumālie 'oku *desperate* pē fakavavevave ko e 'uhinga ko e taimi. Mahalo 'oku mea'i pē ia 'e he Feitu'u na Sea na'a tau feinga ke fai ha langa fakavavevave ko hono 'uhinga ko e 2019 'oku panaki. Pea 'oku 'ikai ke to e fai e sipoti ko iá ko hono 'uhinga 'oku *unfair* Sea 'a e foaki e faingamālie pehē, na'e 'i ai e ni'ihi ne nau fai 'a e langa tatau pē natula tatau 'i he kuohili na'a nau totongi 'e nautolu ia 'a e tukuhau. Pea hū mai leva ha ni'ihi ia 'i he fo'i faingamālie ko 'eni kapau 'e kei tu'u e lao lolotonga ia 'oku 'ikai ke 'i ai ha taumu'a fakavavevave ia ko e 'ai ke 'ai ki he sipoti. Ko ia 'oku 'ikai ke pehē ia 'oku *level* ai e *playing field* pea 'oku, 'oku *fair* ki he taha kotoa. 'Oku mahino ngofua pē Sea na'e 'osi fokotu'u pē ia 'i he lao ko eni hangē na'e fai ki ai 'a e feme'a'aki 'anenai 'e fakapekia ia 'i he 2020. Ko hono 'uhinga ko e pehē pē 'osi e sipoti ka ko hono 'uhinga 'oku 'ikai ke fai e sipoti Sea 'oku fokotu'u atu ai kuo mole hono taumu'a pea ke fakapekia. Fokotu'u atu Sea mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō. Me'a mai Fakafofonga Vava'u 15.

Poupou ke fakapekia fo'i Lao Fakaangaanga fika 5/2-018 he kuo pekia taumu'a tefito'i lao

Sāmiu Vaipulu: Mālō Sea. Tapu mo e Feitu'u na Sea kae 'uma'ā e Hou'eiki Kōmiti Kakato. Sea nau fokotu'u atu foki he 'uluaki kamata pē pē 'oku, fokotu'u atu 'etau, poupou ki he fokotu'u ko eni 'a e Fakafofonga ...

Sea Kōmiti Kakato: Ko ia.

Sāmiu Vaipulu: Ko hono 'uhinga tefito pē Sea he na'e 'uhinga ...

Taimi: 2055-2100

Sāmiu Vaipulu: ... pē hono 'omai 'o e lao ni ko e sipoti. Pea na'e fakangata 'a e lao ia ko ē sipoti kae kei tu'u pē 'a e lao ko eni. Ko u tui au ko e ngaahi monū'ia ko eni 'Eiki Sea lava pē ia ke kole 'e ha taha *investor* 'i he kaha'u ha monū'ia 'oku fe'unga mo e me'a ko ē, 'oku 'ikai ko ha fu'u monū'ia hangē ko e tefito'i lao ko eni. 'I he'ene pehē 'Eiki Sea, kapau leva kuo fakapekia 'a e, kuo kole mai 'a e, fokotu'u mai 'e he Pule'angá ke fakapekia e lao ko eni. Ko u tui au 'oku totonu ke fakapekia koe'uhī ko e taumu'a ko ē na'e 'i ai 'a e fo'i tefito'i laó kuo 'osi pekia ia Sea. Ko ia pē Sea mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō, Hou'eiki. Kuo mou feme'a'akí 'oku mahino e me'a 'oku mou me'a'aki fekau'aki pea mo e lao. Ka ko u fakamanatu atu pē au. 'Oku 'i ai pē founa ia 'a e Pule'angá 'i he founa ha'ate uta pē ko ha me'a 'oku 'omai. Te kole pē ke to'o e *CT* mo e tukuhau, founa nōmolo pē ia 'oku fai'aki, he komiunití pē ko e, 'oku tali lelei pē ia. Ka ko e faka'amu 'a e Pule'angá kuo 'osi e sipotí pea kuo tamate'i pea to'o ā e kahoā ne 'omi ke fakahoko'aki e fatongia ko eni. Pea ko u, mahino, ko u tui kuo mou laumālie lelei. Fokotu'u, 'i ai ha poupu? Kalake.

Ko ia 'oku laumālie lelei ke tali e Lao Fika 5/2018, Lao Fakaangaanga Fakapekia ki he Ngaahi Monū'ia Tukuhau ki he Sipoti 'a e Pasifiki 2018, fakahā'aki ia 'a e hiki hake ho nima ki 'olunga.

Pāloti 'o tali Lao Fakaangaanga Fika 5/2018

Kalake Tēpile: Sea loto ki ai 'a Siaso Sovaleni, Losaline Mā'asi, Mo'ale Finau, Sāmiu Kuita Vaipulu, Vātau Hui, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, 'Eiki Minisitā Ngaahi Potungāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā Polisi, 'Eiki Minisitā Ako, 'Eiki Minisitā *MEIDECC*, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Lao, 'Eiki Nōpele Fusitu'a, 'Eiki Nōpele Tu'iha'angana, 'Eiki Nōpele Tu'i'āfitu, 'Eiki Nōpele Vaha'i. Sea 'oku loto ki ai e toko 17.

Sea Kōmiti Kakato: Ko ia 'oku 'ikai laumālie lelei ki he lao ni, kātaki 'o fakahā mai ia.

Kalake Tēpile: 'Ikai ke loto ki ai 'a Tevita Lavemaau, 'Eiki Nōpele Nuku. 'Ikai ke loto ki ai e toko 2.

Sea Kōmiti Kakato: Hou'eiki, fakamālō atu. Kuo , me'a mai.

Lord Tu'i'āfitu: Sea, mālō 'aupito Sea. Ko u ki'i tokoni pē au ia ki he ngāue ho Falé. Ke tokanga ange Pule'angá hangē ko e me'a 'a e Fakafofonga Vava'ú. Kapau kuo pekia e laó, 'oua te mou to e ōmai 'o fakapekia. Ka kuo kalusefai ha taha, ha me'a 'oku mou to e ō ai 'o kalusefai kuo 'osi pekia. Sea 'oku tonu ke tokanga lahi kapau kuo pekia, ko eni kuo to e omi 'o fakapekia.

Sea Kōmiti Kakato: Hou'eiki, kātaki kapau kuo 'i ai ha lao kuo tali he Fale ni.

Lord Tu'i'āfitu: Ko hono faka'osí pē Sea na'e ngalo ho'o ki'i me'atokoni faka'ahó ke tau kamata mahalo ne me'a na'e fehālaaki ai 'etau ngāue. Mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Hou'eiki ko u fakamālō atu he lava 'etau, mou feme'a'aki ki he'etau laó. Pea tau liliu 'o **Fale Alea**.

(Liliu 'o Fale Alea pea me'a hake 'Eiki Sea 'o e Fale Alea ki hono me'a'anga)

'Eiki Sea: Mālō ho'omou laumālie Hou'eiki. Kole atu ki he Sea e Kōmiti Kakato ke kātaki 'o līpooti mai ki he Falé.

Līpooti e ngāue kuo lava he Kōmiti Kakato

Veivosa Taka: Tapu ki he 'Eiki Sea e Fale Alea, tapu ki he Hou'eiki e Fale ni. 'Eiki Sea ko e ngāue na'e tuku mai fekau'aki mo e ngāue fakavavevave, kuo lava. 'I he Lao Fika 5/2018, Fika 4/2018, Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he 'Inasi FakaPule'anga 'i he Fetongi Pa'anga Muli 2018, kuo tali ia 'e he Kōmiti 'Eiki Sea. Ko e Fika 5/2018, Lao Fakaangaanga Fakapekia ki he Ngaahi Monū'ia Tukupau ki he Sipoti 'o e Pasifikí 2018, kuo tali ia. 'Eiki Sea, ko e ngāue na'e tuku hifo ki he Kōmiti Kakato fakavavevave kuo tali ia, fokotu'u atu. Mālō.

<001>

Taimi: 2100 - 2105

'Eiki Sea: Fakamālō atu ki he Sea e Kōmiti Kakato pea pehē foki ki he Hou'eiki, hono fakakakato e ngāue ko ení. Ko e Fika 4/2018, Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he 'Inasi FakaPule'anga 'i he Fetongi Pa'anga Muli 2018. Lao ko ení na'e 'osi lau tu'o 2, kole atu ki he Kalaké ke tau pālōti.

Pālōti'i 'o tali lao Fakaangaanga fika 4/2018

Ko ia 'oku loto ke tau tali 'a e Lao Fakaangaanga Fika 4/2018 kātaki 'o hiki ho nima.

Kalake Tepile: 'Eiki Sea loto ki ai 'a Veivosa Taka, Siaso Sovaleni, Losaline Mā'asi, Tevita Lavemaau, Mo'ale Finau, Vātau Hui, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā Polisi, 'Eiki Minisitā Ako, 'Eiki Minisitā MEIDECC, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Lao, 'Eiki Nōpele Tu'iha'angana, 'Eiki Nōpele Tu'i'āfitu. Sea 'oku loto ki ai e toko 16.

'Eiki Sea: Ko ia 'oku 'ikai loto ke tau tali e Lao Fakaangaangá, kātaki 'o hiki ho nima.

Kalake Tepile: 'Ikai ke loto ki ai 'a 'Eiki Nōpele Fusitu'a, 'Eiki Nōpele Nuku. 'Ikai ke loto ki ai e toko 2, toko 3 kia Sāmiu Kuita Vaipulu.

'Eiki Sea: Mālō Hou'eiki, 'oku tali 'e he Fale ni hono lau tu'o 2 e Lao Fakaangaanga Fika 4/2018. Kole atu ki he Kalaké ke lau tu'o 3.

Kalake Tepile:

LAO FAKAANGAANGA (FAKATONUTONU) KI HE 'INASI FAKAPULE'ANGA 'I HE FETONGI PA'ANGA MULI 2018

**KO E LAO FAKAANGAANGA KI HA LAO KE FAKATONUTONU 'A E LAO KI
HE 'INASI FAKAPULE'ANGA 'I HE FETONGI PA'ANGA MULI 2015 KE
TOKONI KI HE TU'ULOA MO E FAKALAKALAKA 'O E SIPOTI 'I TONGA**

‘OKU TU‘UTU‘UNI ‘e he Tu‘í mo e Fale Alea ‘o Tongá ‘i he Fakataha Alea ‘o e Pule‘angá ‘o pehē:

1. Hingoa nounou mo e ‘UHINGA‘i lea

(1) ‘E ui ‘a e Lao ni ko e Lao (Fakatonotonu) ki he ‘Inasi Fakapule‘anga ‘i he Fetongi Pa‘anga Muli 2018.

‘Eiki Sea: Ko ia ‘oku loto ke tau tali hono lau tu‘o 3 ‘a e Lao Fakaangaanga Fika 4/2018, kātaki ‘o hiki hono nima.

Kalake Tepile: ‘Eiki Sea ‘oku loto ki ai ‘a Veivosa Taka, Siaso Sovaleni, Losaline Ma‘asi, Tevita Lavemaau, Mo‘ale Finau, Vātau Hui, ‘Eiki Minisitā Fefakatau‘aki, ‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, ‘Eiki Minisitā Polisi, ‘Eiki Minisitā Ako, ‘Eiki Minisitā *MEIDECC*, ‘Eiki Minisitā Mo‘ui, ‘Eiki Minisitā Pa‘anga, ‘Eiki Minisitā Lao, ‘Eiki Nōpele Tu‘iha‘angana, ‘Eiki Nōpele Tu‘i‘āfitu. ‘Oku loto ki ai e toko 16.

‘Eiki Sea: Ko ia ‘oku ‘ikai loto ke tau tali hono lau tu‘o 3 kātaki ‘o hiki ho nima.

Kalake Tepile: ‘Ikai ke loto ki ai ‘a Sāmiu Kuita Vaipulu, ‘Eiki Nōpele Fusitu‘a, ‘Eiki Nōpele Nuku. ‘Ikai ke loto ki ai e toko 3.

‘Eiki Sea: Mālō Hou‘eiki ‘oku tali he Fale ni ‘a e Lao Fakaangaanga (Fakatonotonu) ki he ‘Inasi FakaPule‘anga ‘i he Fetongi Pa‘anga Muli 2018.

Tau hoko atu ki he Lao Fika 5/2018. Lao Fakaangaanga (Fakapekia) ki he Ngaahi Monū‘ia TUKUHAU ki he SIPOTI ‘a e PASIFIKI 2018. Ko e lao ko eni na‘e ‘osi lau tu‘o 2 pea ‘osi fakafoki mai mei he Kōmiti Kakatō. Kole atu ke tau pālōti. Ko ia ‘oku loto ke tau tali ‘a e Lao Fakaangaangá, lau tu‘o 2, kātaki ‘o hiki hono nimá.

Pālōti‘i ‘o tali Lao Fakaangaanga fika 5/2018

Kalake Tēpile: Sea ‘oku loto ki ai ‘a Veivosa Taka, Siaso Sovaleni, Losaline Ma‘asi, Mo‘ale Finau, Sāmiu Kuita Vaipulu, Vātau Hui, ‘Eiki Minisitā Fefakatau‘aki, ‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, ‘Eiki Minisitā Polisi, ‘Eiki Minisitā Ako, ‘Eiki Minisitā *MEIDECC*, ‘Eiki Minisitā Mo‘ui, ‘Eiki Minisitā Pa‘anga, ‘Eiki Minisitā Lao, ‘Eiki Nōpele Fusitu‘a, ‘Eiki Nōpele Tu‘iha‘angana, ‘Eiki Nōpele Tu‘i‘āfitu, ‘Eiki Nōpele Vaha‘i. ‘Eiki Sea loto ki ai e toko 18.

‘Eiki Sea: Ko ia ‘oku ‘ikai loto ki hono lau tu‘o 2 e Lao Fakaangaanga Fika 5/2018, kātaki ‘o hiki ho nima.

Kalake Tepile: ‘Ikai ke loto ki ai ‘a Tevita Lavemaau, ‘ikai ke loto ki ai e toko 1.

‘Eiki Sea: Mālō Hou‘eiki, ‘oku tali he Fale ni hono lau tu‘o 2 e Lao Fakaangaangá. Kole atu ki he Kalaké, ke lau tu‘o 3.

LAO FAKAANGAANGA (FAKAPEKIA) KI HE NGAHI MONU‘IA TUKUHAU KI HE SIPOTI ‘A E PASIFIKI 2019/2018.

KO HA LAO FAKAANGAANGA KI HA LAO KE FAKAPEKIA 'A E LAO KI HE
NGAAHI MONU'IA TUKUHAU KI HE SIPOTI 'A E PASIFIKI 2019 2017

'OKU TU'UTU'UNI 'e he Tu'í mo e Fale Alea 'o Tongá 'i he Fakataha Alea 'o e
Pule'angá 'o pehē:

1. Hingoa nounou

- (1) 'E ui 'a e Lao ni ko e Lao (Fakapekia) ki he Ngaahi Monu'ia Tukupau
ki he Sipoti 'a e Pasifiki 2019/2018.

'Eiki Sea: Ko ia 'oku loto ke tau tali hono lau tu'ó 3, 'a e Lao Fakaangaanga Fika 5/2018
kātaki 'o hiki ho nima.

Kalake Tepile: Sea 'oku loto ki ai 'a Veivosa Taka, Siaso Sovaleni, Losaline Ma'asi,
Mo'ale Finau, Sāmiu Kuita Vaipulu, Vātau Hui, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, 'Eiki Minisitā
Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā Polisi, 'Eiki Minisitā Ako, 'Eiki Minisitā
MEIDECC, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Lao, 'Eiki Nōpele
Fusitu'a, 'Eiki Nōpele Tu'iha'angana, 'Eiki Nōpele Tu'i'āfitu, 'Eiki Nōpele Vaha'i. 'Eiki Sea
loto ki ai e toko 18.

'Eiki Sea: Ko ia 'oku 'ikai loto ke tau tali hono lau tu'ó 3 'a e Lao Fakaangaanga, kātaki
'o hiki ho nima.

Kalake Tepile: 'Ikai ha fakahā loto ki ai 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: Hou'eiki, fakamālō atu hono tali he Fale 'Eiki ni, hono lau 'uluaki, tu'ó 2 pea
tu'ó 3 'a e Lao Fakaangaanga Fika 5/2018. Ko 'ene kakato ia 'etau 'asenita ki he 'aho ni.

Hou'eiki 'oku 'ikai ke to e ai ha me'a kuo 'osi fuoloa e pō, pea 'oku ou lave atú kuo ongosia e
Hou'eiki Mēmipá. Ko ia ai te u toloi e Falé ki he 10 'apongipongi. Mou me'a hake ke tau
kelesi.

Kelesi

(Na'e kelesi ai pē 'e he 'Eiki Sea 'a e fakataha ki he 'aho ni)

<003>

Fakamā'opo'opo Feme'a'aki Fale Alea 'o Tonga